

HOLMI

XVIII. évfolyam 9. szám

2006. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Domokos Mátyás* levele Szász Imrének • 1135
Réz Pál: A ringatózó fák alól • 1144
Vajda Miklós: Egy kávéházi asztalra • 1148
Csűrös Miklós: Hit és csalódás • 1155
Habay Miklós: Bíró fia: író • 1158
Határ Győző: DM • 1163
Gróh Gáspár: „Domokos Matyi – hat” vagy „hét” • 1163
Sárközi Mátyás: Koszorú helyett • 1165
Balázs Zoltán: Utópia és disztópia • 1167
Parti Nagy Lajos: A testaranyozó • 1178
Babiczy Tibor: Elegy • 1183
Forduló • 1184
Fazakas Attila: Terra sigillata • 1185
Lemures • 1185
Schein Gábor: (ami hiányzik) • 1186
(néma súly) • 1187
Berniczky Éva: Egy test szövegmintái • 1187
Pósfai György: Állatmesék • 1194
Beke József: A „Bánk bán” nyelvéről
(Archaizál-e Katona?) • 1201
Végel László: Bevezetés a fattyúregénybe (II) • 1207
„Kedves Cina!” – „Édes Drágám!” – „Kedves Sanyikám!”
– *Weöres Sándor* levelesládájából
(*Közzéteszi Lócsei Péter*) • 1217

FIGYELŐ

- Ambrus Judit:* Vackor átvilágításon • 1234
Szegő János: Isten hozott – amúgy ki vagy?
(Grecsó Krisztián: Isten hozott) • 1241
Bodor Béla: Jelzöttüzek a lektúr árnyékában
(Papp András: A suttogó) • 1245
Tverdota György: „Ne gondolj a gonddal” (Lengyel András:
„...gondja kél a gondolatban”.
Az értekező József Attiláról) • 1248
Lengyel András: József Attila iratainak fotóreprodukciós
kiadása („És ámulok, hogy elmúlok”.
József Attila-iratok. Összeállította,
bevezette Varga Katalin) • 1254
Gyuricza Eszter: A nemiség performativitása (Judith
Butler: Jelentős testek) • 1257
- Ferencz Győző:* Jánosz István
(Besztercebánya, 1919. május 18.–
Gyenesdiás, 2006. augusztus 19.) • 1264
Bodor Béla: Faludy György
(1910–2006) • 1268

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénnytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

DOMOKOS MÁTYÁS LEVELE SZÁSZ IMRÉNEK

Amikor MÉNESI ÚT című regényén dolgozott, Szász Imre elküldte néhány egykori kollégiumi társának a rájuk vonatkozó iratokat, észrevételüket kérve, így Domokos Mátyásnak Lutter Tibor igazgató káderjellemezését, amely kizárását volt hivatva előkészíteni. Domokos levélben válaszolt, a levél másolatát pedig nekem adta, a borítékra kézzel ráírta: *A la recherche du temps perdu jelígre.*

Nem sokkal azután, hogy a *Holmit* megindítottuk, a kilencvenes évek elején, megkérdeztem tőle, nem közölhetném-e ezt

a levelet. – Az életemben nem, válaszolta. – *R. P.*

Lutter Tibor káderjellemezése: *„Domokos Mátyás IV. éves magyar–német szakos hallgató. Értelmiségi származású, apja bíró. Makkón még mint középiskolást fasiszta röpcédulák terjesztése miatt a rendőrség egy ideig őrizetben tartotta. Az MDP-ből kizárták. Fölényeskedő, közösségellenes magatartásán semmit sem változtatott. Az eltávolításra javasolt Lator László baráti klikkjének volt tagja. Mint Kanóc, önként lemondott tagságáról. A Kollégiumból való eltávolítását javaslom.”*

Budapest, 1984. május 16-án

Kedves Imre,

ne haragudj, hogy mind ez ideig válasz nélkül hagytam leveledet, de hát (kívánom, ne tudd meg, soha!) a beteg embernek, vagy akit annak minősítenek, semmire se marad ideje. Rendelőintézetek folyosóin való ácsorgással telnek el a napjai, aminek bizonyára megvan az a jótékony lélektani hatása, hogy könnyebben megérti: mégiscsak van valami igazság abban a mondásban, hogy „megváltás a halál”.

De még élek, s igyekszem – kérésednek megfelelően – válaszolni leveledre. Pontosabban: a mellékelt jellemzésre, amire – talán – azért van (magam előtt legalább) szükség, mert a dolgok – kicsiben és nagyban – „elváltoznak” (eufemisztikusan szólva), valahányszor úgy hozza a (magyar) élet magával, hogy a bérgyilkosok írják meg áldozataik minőségét, állítják ki erkölcsi bizonyítványát.

Tehát: Lutter jellemzésének (ő egyébként nem volt bérgyilkos, csak patologikusan megfélemlített lakájuk, illetőleg pofozóemberük, aki egyébként kettős rettegés szorításában élt, mert meg volt arról győződve, hogy a kommunista rendszer, illetőleg orosz megszállás, amit szívből gyűlölt, mert maga is áldozatának tartotta magát, nem tartat sokáig, be fognak jönni az amerikaiak, s vele nem azt fogják tenni, amit – az általa is nyilván ismert kedves vicc értelmében Kohannel, hogy ti. hívatják Rákosit, és parancsba adják, hogy „Kohnt pedig azonnal visszavenni a Pártba!”, hanem felelősségre fogják vonni, netán elítélni, rossz esetben kivégezni azokért a szerepekért, amelyeket a különféle angol–amerikai kémperekben, tolmácsként, illetőleg isten tudja, milyen színtereken még eljátszott, eljátszattak vele; szóval ez az angol filosz, aki Joyce elbeszélői módszerének újdonságáról írta disszertációját, mint Te is tudod, bérelt magának – Pesterzsébeten – egy albérleti szobát, ahová időnként bevette, bezárta magát, és

rettegve az eljövendő büntetéstől, holtrészegre leitta magát. – Nem tudom, hogy ezt már tudod-e? megírod-e? – de talán elég érdekes ahhoz, hogy megemlítsem) első mondata tehát, hogy nevezett személy, mármint én, „IV. éves magyar–német szakos hallgató” – színiigaz. A második is, hogy „Értelmiségi származású, apja bíró.” (Számomra sajnálatos véletlen, hogy az övé is az volt.)

De ehhez már valamit hozzá kell fűznöm, Neked mint regényírónak, ha nem is ehhez a könyvhöz, hogy lássad azt a hátteret, ahonnan, amelyből jöttem, amely maga is egy magyar vagy közép-kelet-európai regényfolyam és történelem – mint mindannyiunké, akik itt élünk, csak az enyémből talán némely vonások erőteljesebben kirajzolódnak. – Még annyit kell előrebocsátanom ehhez, hogy sem családomban, sem bennem nincs családkultusz: amit családomról tudok, bármennyire is érdekes, képzelet-mozdító (sőt: talán itt-ott szívszorító is), azt emlékezetből tudom, pontatlanul, ami a mellékes dolgokat illeti, és soha nem gondoltam tudatosan végig, csak ösztönösen élt bennem, a génjeimben szinte, s ha nem kapom Tőled ezt a felszólítást, akkor talán soha le nem írom, mint ahogy most teszem gondolkodás nélkül szinte, ahogyan a közelebbi és a távolabbi múlt emléktöredékei egyfajta belső emlékezés összevisszaságában feljönnek bennem. – Hogy miért teszem ezt? Arra majd a végén válaszolok, ha ugyan szükség lesz még rá.

Én nagy családból származom: ezt úgy értsd, persze, hogy minden ágon – és oldalágon – sokan voltunk. Kezdem az apáméval, akitől a nevemet kaptam: a Domokosokkal. Ők, ameddig ezt vissza lehetett nyomozni, Békés megyei és Hajdú megyei jobbágyparasztok voltak, s apám egyik Domokos őse egy Simay nevezetű békési földbirtokos ösztöndíjával bekerült a debreceni református kollégiumba, s – képzel! – Arany János iskolatársaként! Consolárisaként, ahogyan Jókai írná; nem egy évfolyamon voltak, vagy fölötte járt, vagy alatta, tehát vagy ő pucolta Arany János csizmáját, vagy Arany János pucolta az övét – ha ugyan volt neki. Itt kezdődött a Domokos ág fölemelkedése értelmiséggé, mert ebből az ősből tanító lett, s ettől fogva a Domokosok – nemzedékeken át – tanítók, református papok, majd nagyapám sorsában bekövetkezett újabb váltásként bírók. Egyik református pap őszám, furcsamód, egy ideig Makón is hirdette az ígét, a kora reformkorban (elképzelheted, milyen lehetett egy dél-alföldi kisváros a reformkorban, amelynek a házai majd’ kilencven százalékban vályogból voltak, a Maros vízszintje alatt, tehát minden áradáskor – a kapillaritásnak már akkor is érvényben lévő törvényei szerint – szinte a padlásig megteltek vízzel. Ugyanakkor a közepén püspöki vadaskert volt, s az a szép Vármegyeháza, amely – Giba Antal alkotása – még Genthon István magyar műemlékeket regisztráló könyvében is szerepel, mint a magyar klasszicista stílus egyik remeke). – Nagyapám, mint említettem, bíró lett, tehetséges, híresen igazságos és kellemetlenül puritán természetű ember volt, aki a táblabíróságig meg sem állt, s noha Gyulán született, átkerült a Partiumba, s Aradon, majd – haláláig – Nagyváradon élt, ahol a város egyik legendás alakja volt, főleg közismert igazságszeretete és megvesztegethetetlensége következtében, aminek egyik anekdotikus mozzanatát PÁLYÁM EMLÉKEZETÉ-ben Hubay Miklós is megírta (l. *Új Írás*), de Réz Palitól is megkérdezheted; hogy ti. legendás barátság fűzte egy zsidó ügyvédhez és az egyik román paphoz, minek következtében több mint negyven esztendőn át, ha esett, ha fűtt, minden áldott délután, szinte tüntetően együtt sétáltak ők hárman a Körös-parton, elválaszthatatlan jó barátok. Így sétáltak át, változatlan szeretetben és barátságban legalább öt impériumváltozást (s itt jut eszembe, hogy nagyapám, aki a nagyváradi református presbitériumnak is oszlopos tagja volt, a királyi Románia egyik legmagasabb polgári kitüntetését is megkapta – miért? Emberi mivoltáért. Vedd még

hozzá, hogy noha a váradi ítélőtábla elnökeként ment nyugdíjba, nem volt jogi doktorátusa, nem volt dr. Domokos László – mint apám, aki csak járásbíró volt –, csak Domokos László.)

Domokos nagyapám anyja viszont német volt; német bevándorlók leszármazottja, tudod, akiket Kollonics hozott – Magyarország akkori fölszabadulása után – az országba, hogy először katolizálja, aztán Habsburggá tegye a szinte teljesen elnéptelenedett békési földet. Ekkor jött ide Hérok úr is, magyarul: Harruckern báró, a felszabadító császári seregek főgéhása, aki jutalmul százezer holdakat kapott a császártól, s nem tudom, mennyire habsburgizált, de az tény, hogy korszerű mezőgazdálkodást, rendet, biztonságot, valódi újjáépítést, Tessedik Sámuel, Szarvast stb. ő hozott erre az elátkozott országrészre. Ilyen habsburgizálónak és katolizálónak jöttek vele egy időben dédanyámék is, a Petzek Stuttgartból, mint evangélikus lelkészek, s itt derék vadmagyarok lettek, anélkül, hogy Németországból hozott kultúrájukat levetkőzték volna. Az egyik Petz például, aki először Sopronban volt lelkész, olvasható Eckermannban, látogatást tett Goethénél, hogy magyar népdalokat vigyen neki a gyűjteménye számára. Sajnos, későn – mondotta Goethe, mert már rég lezárták és kiadták Herderrel az antológiájukat, s ezt közölte is ezzel a rokonnal. (Ez a Petz egyébként azok között volt teológushallgató, akiből a német romantika nevezetességei is lettek, s nem írom ide a névsorukat, mert egyszerűen hihetetlen volna.) Még csak annyit a Petz családról, hogy 1.) Petz dédanyám testvére Mezőtúron volt tanár, s egy időben járt elébe Petőfi Zoltánka is, 2.) egy másik Petz, akinek a nevét bizonyára Te is ismered, a pesti egyetem klasszika-filológia tanára volt, s az első, mindmáig egyetlen, vaskos latin–görög mitológiai lexikon szerzője.

Domokos nagyapám felesége viszont román volt, oláh (én így se szégyellem, ha így mondják), aki 1918-ban meghalt spanyolban, s csak azért említem, hogy lásd a Hubayval való jellegzetes magyar rokonságom történetét is; ugyanis nagyanyám bátyja, Frankó László ügyvéd volt Hubay Miklós mamájának első férje. Ez a Frankó László fényes tehetségű ügyvéd és dilettáns drámaíró volt, aki egyik verses színművével elnyerte egyszer az Akadémia száz aranyát. (A művet nem olvastam, még a címét se tudom. Talán Hubay tudja. S ha már az irodalomnál tartunk: sajnos, nagyapámnak igen jó barátja volt Szabolcska Mihály, s ő – ezért is – költészetének lángoló híve, úgyhogy amikor nagyapámat utoljára láttam, Váradon, 1942-ben, ahol kisdiákként náluk töltöttem egy hetet, amikor kikísért a vonathoz, ünnepélyesen nekem ajándékozta Szabolcska Mihály összes verseinek bőrbe kötött díszkiadását, amit én szántszándékkal a vonaton felejtettem, mert én akkor már Ady Endre költészetének voltam a lángoló híve, de ezt nem mertem megvallani nagyapámnak.) Frankó László fiatalon, tüdővészben meghalt, Hubay anyja férjhez ment Hubay apjához, aki nagyapám bíró kollégája volt, s amikor másodszor megözvegyült, nagyapám, aki akkor már özvegyember volt, feleségül vette volt sógornőjét s volt kollégájának özvegyét, és tisztességben fölnevelte a Hubay gyerekeket, s bár református puritánságával rettentően nem fért össze, mégis beadta Miklóst a budai Szent Imre kollégiumba, a magyar katolikus arisztokrata és főrendiházi ifjúság nevelőjébe, ahol az egyetemi hallgatóknak fehér kesztyűs inasok szolgálták fel, ezüsttálcaikon, ágyba vive, a reggelit – nehogy megszólják, hogy református presbiter léte re gonoszul bánik a katolikus „árvákkal”.

Anyám, szegény. Anyám családja, ha lehet, még sokkalta terebélyesebb család volt; a Bodokiak erdélyi, székely nemesek úgyszintén összefonódva a Békésben letelepült, Gyulán élő németekkel: a Deimelekkel és Erkelekkel. Hogy egészen rövidre fogjam: a Bodokiak műszaki értelmiségi emberek voltak nemzedékeken át, mondhatom: jó más-

fél évszázadon át. Vízmérnökök. Az első Bodoki Széchenyi alkalmazottjaként, Vásárhelyi Pál tanítványaként a Tisza-szabályozással kezdte, majd folytatta a Körösök mentén, s ezt tették, nemzedékeken át, egészen az első világháború végéig. Az egyikük nevéhez fűződik egyébként Budapest teljes csatornázása is. Mindezeket az adatokat pontosan nem is tudom, de talán másfél évvel ezelőtt hosszú tanulmány jelent meg a családnak erről az ágáról az *Élet és Tudomány*ban, amit kissé meghatottan olvastam végig, mert sok mindent abból tudtam meg anyám felmenőiről, aztán – amilyen slendrián alak vagyok, illetőleg „rossz rokon” – kidobtam a szemébe a lapot éppúgy, mint a *Nép-szabadság* aznapi számát. Ezek a Bodokiak aztán Gyula urbánus értelmiségéhez tartozván természetesen az ottani polgárokkal házasodtak össze. Természetesen német polgárokkal, mert ott a németek voltak a polgárok. (Nem tudom, tudod-e, hogy Gyula, a joggal legszebbnek mondott alföldi magyar város, egészen a legutóbbi időkgig három nagy kerületre oszlott, városrésze, amelyek elnevezése hivatalosan is ez volt: Magyar-Gyula, Német-Gyula, Román-Gyula. – Mert Gyulán viszont, hivatalosan is, meg egyébként is, mindig s magától értetődő természetességgel románoknak mondták az oláht a hivatalosan oláhozó világban is.) Ezen a ponton már áttekinthetlenné válik számomra is családom anyai ága; csak a legszebbet hadd említsem: Bodoki nagyapámnak unokatestvére volt Erkel Ferenc, a zeneszerző, s akár hiszed, akár nem, engem, aki az Erkelékkal egy funduson lévő, de szomszéd házban (amely ma – nem miattam – műemlék) születtem, amelynek a kertje leszaladt a várost átszelő Körös partjára, a bölcsőben az alatt a fa alatt ringattak, amely alatt az öreg Erkel költötte a HIMNUSZ-t. (Nyilván innen ered „nacionalizmusom”).

De hát az én egész családom története is azt mutatja, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia területén fellelhető szinte valamennyi etnikum keveredett és keveredik benne, mert az eddig említett magyar, német, román vér mellett horvát vér is van bennem, talán zsidó is, mert a Domokosok egy része ősi zsidó család, mint mondják, s azt is mondják, hogy minden Domokos még Erdélyből rokon, mert a jobbágy ősök a tatárok elől Erdélyből szöktek ki, és a családuk egyik (már régen elhalt) családfakutatója szerint a debreceni Domokosokkal is rokonságban vagyunk, tehát azzal a bizonyos nagy tudású főbíróval is, aki a DEBRECENI MAGYAR GRAMMATIKÁ-t szerkesztette, de az IRODALMI LEXIKON szerint „a romlatlan helyes magyarság” képviselőjeként szemben állt Kazinczyval.

A szálak tehát, a messzi múltban is, de közelebről is, nagyon messzire vezetnek nyúlnak, azok a bizonyos hajszálgyökerek. Mert vannak a családnak olyan tagjai is, akik ’49 után emigráltak, Amerikába kerültek; anyám nagynénjének a férje Szentpé-tervárott szolgált a Monarchia követségén, majd az első világháborúban Psemyslyben (így írják?) esett fogságba, s a cári birodalom felbomlása után gyalog jött haza Gyulára – Szibérián és Kínán át. Volt a családban tengerész is, aki az egész világot bejárta, s egy tanító, aki – ugyancsak az első háború után – olasz fogságból Etiópia felé vette útját, ott élt mint tanító, s ott is halt meg stb. stb.

Anyámnak apja is, anyja is gyógyszerész volt. Övék volt Gyula legnagyobb patikája, az Aranykereszt patika. Anyám még iskolába se járt, szegény, amikor anyja, nagyanyám, mellrákban meghalt, s apja, anyai nagyapám, noha három kisgyereke volt, érzelmileg képtelennek bizonyult túlélni ezt a csapást: öngyilkos lett. Így hát őket, anyai nagyszüleimet nem ismertem, mint ahogy anyám se ismerte őket, és furcsa módon még egy fénykép se maradt/őrződött meg róluk ebben a nagy családban, amelyben aztán anyám valahogy – a konyhában, cselédek közt, igazi Hamupipőkeként – fölnevelkedett. Ő volt a legkisebb, a legelesettebb. Nénje, a pétervári katonatiszt későbbi felesége, híres szép lány volt, s a férjéről, Iván bácsiról is le kell írnom annyit, hogy a kassai hadtest pa-

rancsnoka volt, vezérőrnagy, de amikor a nagybaconi Nagy Vilmosékat meg Barthát elmozdítva kiszórták a hadseregből a nem németbarát főtiszteket, őt is kényszernyugdíjazták. (Az ostrom alatt majdnem agyonlőtték az oroszok, mert megtalálták az egyenruháját, de megmentette őt valamilyen Szent Vladimír-rend, amit még Pétervárot kapott mint attasé, ami szintén megmaradt valahogy, s attól kezdve védelmük alá helyezték őt.) A bátyja zseniális matematikus volt és legendásan lusta alak, aki elkeveredett Munkácsra, s őt viszont, amikor Kárpátalja visszatért az ősi kijevi nagyfejedelemség impériuma alá, egy hajnalban kihúzták az ágyból, s elindították, gyalogmenetben, Breszt-Litovszk felé, mert neki nem volt Szent Vladimír-rendje. (Az életben regényből regény fakad; Lator is ebben a menetben volt.) Nagybátyám az úton elhullott valahol, eltűnt örökre, halálának nincs tanúja.

Most már csakugyan rövidre fogom. Apám, alighogy Aradon leérettségizett, 1915-ben, be lett rukkoltatva a seregbe, s ment harcolni a digók ellen. A nem tudom hányadik isonzói csatában megsebesült, fogságba esett, Szicíliába vitték. Ott voltak egy kolostorban, de hát milyen hadifogság is volt ez? A nemzetközi egyezmények értelmében kapták a zsoldot, a fizetést, továbbá a hadifoglyok ételmezésére kiszabott ellátmányt, amellyel ők szabadon gazdálkodtak, jártak ki a piacra, bevásároltak, főztek magukra, s azt csináltak, amit akartak, csak éppen a falu határát nem hagyhatták el. Rettenetes, de nem tudom a falu nevét; apámnak otthon, Makón, van róla egy korabeli levelezőlapja, azon rajta van. (Apám azóta gyűlöli az olaszokat.) – Amikor a Monarchia összeomlott, a hadifoglyokat az olaszok nem engedték haza, nehogy beálljanak a Vörös Hadseregbe és az antant szövetségesei ellen harcoljanak. Úgyhogy amikor apám hazakerült, akkorra itt már minden elvégeztetett, s váradi nagyapám – még Szicíliába – azt írta apámnak, hogy eszébe ne jusson Váradra hazamenni, mert mindenkit elvisznek – román katonának. Így hát apám egyedül, mint az ujjam, s holtiszegényen, egy szál ruhában Gyulára ment, ennek a levelemben úgy-ahogy körülrajzolt nagy családnak a vonzáskörében tengődve, mezei jogászként elvégezte az egyetemet, közben megismerte anyámat, s amikor letette a bírói vizsgát s állást kapott, feleségül vette. – Ebből a házasságból születünk hárman; én még Gyulán, két öcsém már Makón, ahová apám a harmincas évek elején került. Nem volt semmije, csak a vitézi címe, mert csakugyan vitéz katona volt szegény, kétszer kitüntették nagyezüst vitézségi éremmel, meg kisézüsttel, meg bronzsal, meg mit tudom én, mivel, s ezek után kapta a vitézi címet, amivel nem élt, ami semmi hasznot, előnyt nem jelentett a számára. Örökölte nagyapám puritánságát, egyenességét s – kissé szűklátókörűbben – azt a meggyőződését, hogy a jog az igazságot tartalmazza, illetőleg, hogy az igazság a jogszolgáltatás folytán többnyire érvényesíthető. S ez azért érdekes, mert közben, már csak polgári peres járásbírói foglalkozása folytán is, hallatlan ember- és életismerettel rendelkezett, s ennek a jogigazságnak az érvényesítése érdekében rengeteg hamisságon, huncutságon, gazemberségen és csaláson kellett keresztüllátnia. Ennek ellenére nem vonta kétségbe (vagy ha belül ezt meg is tette, életét ez látható módon nem formálta át) a fennálló társadalom alapjainak – nem a jogosságát – inkább az elkerülhetetlenségét. Azt, hogy nem lehet jobbat állítani a helyébe; ezért szolgálni kell azt a lehetőséget, hogy a nevében mégiscsak gyakorolni lehet a jogszolgáltatás igazságosságát. De a gondolkodása liberális volt, ami azt jelentette, hogy csakugyan nem tett különbséget ember és ember között, ezért szerették őt a városban, a nyilasokat utálta, s amikor jöttek a zsidótörvények, a jog igazságát ugyanolyan változatlanul érvényesítette egy járásbíró meglehetősen korlátozott hatókörén belül, mint annak előtte. Ez a ke-

vés azonban azért említésre méltó, mert ez a kevés rajta múlt, s ha nem így tesz, az bizony jobbat tett volna előmenetelének.

Én apámtól akkor elég távol voltam lelkileg, nemcsak azért, mert kisgyerek voltam, hanem mert olvasmányaim egy egészen más világot és igényrendszert égettek belém. Érdekes módon: a filozófiával való egészen fiatalon történt megismerkedésem, a világirodalom s a magyarból Ady, Móricz és a népi irodalom. 14-16-17 éves voltam ekkor, s mindezt meg is írtam a Bibó-émlékkönyvbe, nem akarom most megismételni. De ide kell írnom, hogy jobban megértsél, valamit abból az érzésből, ami akkor eltöltött, s ami hitelt adott (s ad ma is) annak, hogy a vázolt családfe ellenére miért érezhettem én ennek az ún. népi irodalomnak ekkora vonzását, kötését a lelkemre, a szellememre. S most idegen tollakkal, pávatollakkal ékeskedve átadom a szót – magának Bibónak, aki erről (hiszen ő se volt népi származék közvetlenül, nekem viszont választott tanárom volt a szegedi egyetemen, s kollokváltam is nála – „kitűnőre” – a „Demokrácia és szocializmus” című tananyagból) egy magánlevélben a következőket írta: *„az egész mozgalomhoz való személyes kapcsolatom lényege nem az, hogy minden állásfoglalásukat kritikátlanul magamévá teszem, hanem az, hogy túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon, az ti., hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdalo ellenséges világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudják hozni. Elsősorban ez az én idetartozásomnak a motívuma”*.

Nos, ez volt az az érzésmagma, amelyik kamaszvilágomat fűtötte, anélkül persze, hogy ezt így, ilyen Code Veritasba illő vagy Karinthy tervezett ÚJ ENCYKLOPÉDIA-jába illő veretességgel meg tudtam volna fogalmazni. S erre az érzésre ömlött rá a történelem, 1944–1945-ben, akárcsak Terád, szinte ugyanebben az életkorban, s a többit a képzeletedre bízom.

A családomról mindezt azért mondtam el, mert ennek az *„értelmiségi származású, apja bíró”* mondatnak, noha alakilag és lényegileg igaz – Neked nagyon jól kell tudnod, hogy akkor, amikor papírra vetették –, milyen ügyészi atmoszférája volt már önmagában is: mintegy igazolva aranyházú Szent János mondását (amelyet valaha latinul is tudtam idézni), hogy *„az ördögnek akkor sem szabad hinni, ha igazat mond”*.

S most rátérek, jóval rövidebben, arra, ami az ördög szájából sem igaz, vagy alapvetően másképpen van. Igaz, hogy Makón akkori tizenöt-tizenhat éves diákok egy csoportja terjesztett röpcédulákat, de ezek I.) nem voltak *„fasiszta röpcédulák”* (Lutternek, aki a fasiszmus kérdéseit belülről ismerte, ezt pontosan tudnia kellett), bár a tartalmukra nem emlékszem, de azt hiszem, hogy az egyik egy rendőrt pécézett ki, aki öntudatos analfabétának vallotta magát, olyan értelemben, hogy a régi rendszer bűnének róta föl, hogy nem tanult meg írni-olvasni, viszont nagy buzgalommal vett részt annak a rendőri különítménynek a munkájában, amely Makón 1945-ben, házról házra járva, ideológiai szempontból felülvizsgálta a könyvtárakat, és elkobozta a káros könyveket (Rácz Jánosnak vagy Rácz Mihálynak hívták ezt a rendőrt), egy másik meg az akkori Madisz ellen (ennek a szövegére viszont emlékszem, mert – paradox módon – pozitív politikai tartalma volt, így szól: *„A Madisz országépítő munkája – bál, táncszórakozás”*) stb. Ha ennek további részletei érdekelnének, akkor egy Munkácsi Gyula nevű marxista filozófus, aki az egyetemen Sándor Pál tanársegédje volt, mint a röpcédulá-

zó csoport egyik vezetője, talán többre is emlékezhet – ha akar. Én, hiába akarok, nem tudok, mert – s az én szempontomból ez a lényegesebb! – 2.) nem vettem részt ezeknek a röpcéduláknak a terjesztésében, ellentétben Lutter jellemzésével, amit viszont éppen az a rendőrségi őrizetbe vételt követő vizsgálat tisztázott és igazolt, amellyel az idézett jellemzés mondata folytatódik, s amely vizsgálat során, még nem egészen tizenhat évesen, tizennyolc börtönben fordultam meg, s a makói rendőrkapitányság pincéitől az Andrássy út 60. pincéjéig megjártam én is a „holtak házának” egy meglehetősen lerövidített és miniatürizált, de sok feledhetetlen tanulsággal és élménnyel szolgáló útját.

Végül az utolsó mondat, amely nem felel meg a valóságnak: „Az MDP-ből kizárták.” – Ez azért nem volt lehetséges, mert az MDP-nek nem voltam tagja. Honnan ered akkor ez a megállapítás? Mert ugye az ilyen dokumentumokban semmi sem egészen légbőlkapott, s éppen mostanában hallottam róla, hogy hivatalos tájékoztatókon azt terjesztik, hogy Rajk László mégiscsak kém és mégiscsak áruló volt... Egyszerűen onnan, hogy én az egyetemet Szegeden kezdtem, s olyan embereknek a hosszadalmas, hónapokig tartó gyűrására, agitációjára, akik az ifjúsági mozgalom ottani vezetőjének: Levendel Lacinak a köréhez tartoztak, barátaim voltak, s akik gondolkodásomon, viselkedésemem érezték annak a magmának az átsugárzását, amelyről Bibó szavaival igyekeztem beszámolni, hiszen bennük is az lobogott, ezért azt gondolták, hogy köztük, kommunisták közt van – minden vita és fenntartás ellenére – a helyem, kértem a felvételem az MKP-be. Igen ám, de közben végbement az MKP és az SZDP fúziója, s mire én megértem eme baráti agitáció gyümölcseként arra, hogy részint meggyőződésből, részint opportunista félelemből kérjem felvételemet, addigra tagzárlatot rendeltek el. Ellenben néhány héttel vagy hónappal később megindult a tagrevízió, s az én régi felvételi kérelmem, nem tudom, milyen módon, rákerült erre a futószalagra, amelynek az elsőrendű mozzgója akkor már nem a felvétel, hanem a kizárás volt általában is, s én is arra a sorsra jutottam, hogy nem találtattam méltónak arra, hogy tagja legyek annak a megújult-megtisztult pártnak, amelynek a nevében aztán egy-két esztendő leforgása alatt csak Magyarországon több kommunistát végeztek ki, mint Európa összes antikommunista erőszakszervezetei az egész 20. században, a hitlerizmust is beleértve. Ebben, hogy „kizártak” abból a pártból, amelynek nem voltam tagja, nominális főszerepet az a rendőrségi ügy játszott, az a röpcédula-terjesztés, amelyben szintén nem vettem részt. (Bár, ismétlem: tudtam róla, tudták, kik csinálják. De azt is hozzá kell tennem, hogy azokat is elengedték, akik csinálták, mert 1.) a Népbíróság valamilyen tanácsa, 2.) a NOT valamilyen tanácsa mint vádemelő állapította meg, hogy nem történt bűncselekmény. Tehát *bűncselekmény hiányában* ejtették el a vádat, szüntették meg az eljárást ebben az ügyben, amely 3.) s ez talán a legmulatságosabb: még a negyvenes években külön amnesztia alá is esett, azokban az esetekben, amikor volt „bűncselekmény”, tehát Lutternek ezt még a Rákosi-féle, még a Péter Gábor-féle forradalmi jogszolgáltatás és „vasököl-Justitia” szerint se lett volna joga leírni.)

„Főlényeskedő, közösségellenes magatartásról” beszél továbbá a jellemzés. Ezzel kapcsolatban bárki úgy ítélhet meg, szabadon, ahogy neki tetszik – ha ismer engem.

„Az eltávolításra javasolt Lator László baráti klikkjének volt tagja.” – Ez színigaz: a klikk Latorból, Fodor Bandiból, belőlem állott, s távolabbról: talán Németh Lajosból meg szegény Wilhelm Rudiból – azokból, akik akkoriban körülvettük Fülep Lajost, eljártunk az óráira, tárlatvezetéseire, sétáira. Lator Lászlót, tudod, még Makón ismertem meg; noha idősebb volt nálam, mégis alattam végzett, mert részt vett azon az emléke-

zetes breszt-litovszki békemeneten, s ez egy kicsit hosszú ideig tartott. Viszont ő rögtön bekerült a kollégiumba, s az első nyári vakáción meglátogatta őt Fodor Bandi Makón, már akkor is ilyen szenvedélyesen kötögette a szálakat a rokon lelkek között, őt akkor ismertem meg, s Lator Laci beszélt rá arra, hogy jelentkezek a kollégiumba, mert ott szinte ingyen lehet lakni, adnak enni, s lehet nyugodtan tanulni. Akkor még ő se gondolta, hogy néhány hónap múlva mi lesz ebből a nyugalomból, úgy, ahogy azt Fodor Bandi megírta abban a versében, amelyet azóta sem bocsátottak meg neki azok, akik azért érzik, tartják magukat „mártíroknak”, mert szögesdróttal fonták körül, lihegő magánszorgalomból ezt a tilalmas ifjúságot. – Tagságomról azért mondtam le önként, mert egyik kivégzési napon, helyesebben: szerda estén, amelyen véletlenül, nőügyből kifolyólag nem vettem részt, éppen Latort zárták ki azzal az indoklással, hogy „*főlényeskedő, közösségellenes magatartást tanúsít*”, amit az is bizonyít, hogy egyetlenegy barátja van csak, s jellemző módon az is én: a Domokos. Lementem Lutter irodájába (de azt hiszem, ezt is, mint talán sok mindent, amit ez a levél tartalmaz, már magnóra mondtam Neked), s lemondtam a tagságomról, amit ő készségesen és megkönnyebbülten elfogadott. De néhány nap múlva lehívatott az irodájába, s zord hangon közölte velem: – Nem helyes, hogy suba alatt intézünk el olyan dolgokat, amelyek a kollégium nyilvánossága elé tartoznak! – Mire én, nem szemtelenségből, inkább zavart – vagy, ha tetszik: beszart – ügytelenségből azt találtam mondani, mentegetőzve: – De hát Igazgató Úr kérem, én úgy gondolom, hogy ha az ember valamit egy intézmény vezetőjének az ő hivatalos helyiségében hivatalosan bejelent, az mégsem suba alatt történik!? – Erre visszahátrált, s ezt mondta: – Kérem, én ebben az ügyben csak közlő fél vagyok... – Erre aztán már én is felszabadultam, majdnem elröhögtem magam, s csak annyit kérdeztem, hogy hát mikorra tetszik gondolni a kizárást? Még erre sem tudott ott helyben választ adni, hanem néhány nap múlva (nyilván informálódott, talán Falusnál, talán másoknál) megkérdezte, hogy jövő szerda megfelelő-e nekem. – Készséggel! – válaszoltam. Miután így megegyeztünk az időpontban, a dolgok végbementek annak rendje-módja szerint, s azt a kérésemet, hogy néhány napig, amíg valahol helyet találok a városban, lakhassak a kollégiumban, meg kell hagyni, nagyvonalúan teljesítette.

Innen költöztem el, Latorral és Fodorral együtt, a Székely utcai közös albérletünkbe, ahonnét épp akkor vitte el a politikai rendőrség a házigazdát, a földművelésügyi minisztériumi per egyik vádlottjaként. Itt éltünk egy szobában hárman, nyolcvan forintból összesen, amelyből lakbért is kellett fizetni, valamint azokból a nagy csomagokból, amelyeket Fodor Bandi kapott hazulról, s ő – szerencsére – csak a süteményt szerette, de a kolbászt, szalonnát meg a rántott csirkét mi faltuk föl Latorral. – De ez már egy másik regény.

Ne haragudj, hogy ilyen hosszadalmas voltam, de hát ez is a betegség következménye, mert mióta diagnosztizálták a bajom (akár igaz, akár fedő diagnózis), ráérek, van időm, s mindez úgy kiömlött belőlem, hogy nem tartott tovább, mint amennyi idő alatt folyamatosan jóformán gondolkodás nélkül legépeltem. Úgy látszik, lelkem mélyén készen volt ez bennem – valamire. S tudom is, hogy mire. (S ezzel még meg kell, hogy terheljelek.)

Annak a vizsgálatához, hogy mostani életünknek ebben a látszólagos és tűnékeny konszolidáltságában vajon feszélyez-e engem, bármilyen vonatkozásban is, hogy „*a múltat be kell vallani*”, ahogyan József Attila is írja, ha ilyen abszurd és torz vonatkozásban szembesülök vele, mint Lutter Tibor jellemzése a leveledből kihulló cetlin. (Vagy följelentése?)

Nagy megnyugvással tölt el, hogy nem: hogy egyáltalán nem feszélyez. S nem első-sorban azért, mert mindez nem így van, nem igaz, se a dolgok felszínén, se az élet mélyáramaiban, ahol – fuldokolva sokszor – átélni kényszerültem. Egészen másról van itt szó. Az, hogy sorsomnak ilyen abszurdítások, még hozzá nemegyszer negatív – tehát: nem létező és mégis a sors erejével ható – abszurdítások szabtak irányt (amelyeknek csak egy részével terheltelek), félreérthetetlenül és soha nem felejthetően figyelmeztettek és figyelmeztetnek arra, hogy abban a világban hol a helyem, amelyet Pilinszky Jancsi nyomán, amióta a konzolidáció divatja lehetővé teszi, hogy versei közkezen forogjanak, divat lágernek tekinteni. Bár elég sokba került (egyebek közt abba, hogy – még csak nem is annyira félelemből, mint inkább jó ízlésből – évtizedeken át visszagyűrtjem, visszanyeljem szellemi életem esetleges lehetőségeinek talán jobbik részét, mert hiszen bármikor felállhat, vagy felállhatott volna, mint annak idején Lutter, a „parancsra tettem!” mártírlóriájával és chiliasztikus hamis pátoszával a gégejében, mondjuk, egy valódi – hogy is mondják ezt németül? „waschecht”! – fasiszta, sorsom egyik ellopója, hogy Adyval szóljak, akiből időközben akadémikus lett, meg egyetemi tanár, meg amit akarsz, és felolvassa, újra, ezt a cédulát), de legalább átéltem és megtapasztaltam: még az országhatárok megváltoztatására sincs szükség ahhoz, hogy valakit otthontalanná tegyenek a saját szülőföldjén, még akkor is, ha ennyi hajszálgyökérrel, olyan családi háttérrel ágyazódik be ide, mint akár én. A sors tehát ezt adta kárpótlásul, hogy bár kerülhettem volna oda, mégsem kellett, egy percig sem azok közé a nálam magasabb rendű, hivatásos humanisták közé tartoznom, akik ezt csinálták és csinálják az emberekkel, országokkal, az egész világgal, s ezért részesülnek egy olyan extraprofitból, aminek az ÚJTESTAMENTUM-ban van kimondva az igazi neve.

Nagyon kíváncsi vagyok a regényre persze, amit erről írtál, s amelyben minden további nélkül idézheted, persze, Lutter rólam adott erkölcsi bizonyítványát, mert ebben ugyan a világ nem fog Téged megakadályozni. Abban sem, hogy ábrázoljad: ki milyen szerepet játszott Lutter levelének – hogy is mondta Farkas Mihály? – „realizálásában”. De mit kezdesz a belső motívumokkal? Hogy kit milyen félelem vagy csapda vagy kényszer vetkőztetett ki – örök életre – önmagából? – Ezt csak azért kérdezem, mert a *Kortárs* hasábjain a regényről és kritikájáról folyó vitában valaki megjegyezte, hogy legújabb kori irodalmunk történetét úgy is fel lehet fogni, mint „témazárlatok” történetét. – De a mi regényirodalmunk baja, énszerintem, nem ez, mert nem „témazárlatok”-ról van itt szó (gondolom, az Eötvös-kollégium végnapjai esetében sem), hanem *igazságzárlatról*.

Szeretettel üdvözöl és még egyszer elnézést kér a locsogásért:

Domokos Mátyás

Ui.: Majd elfelejtettem – a „világi címeim!” A Magyar Írók Szövetsége elnökségi tagja, választmányi tagja. József Attila-díjas kritikus. A Munka Érdemrend ezüst- és bronzfokozatának büszke birtokosa, nem tudom, hány-szoros Kiváló dolgozó, s harmincegy esztendeje a Szépirodalmi Könyvkiadó felelős szerkesztője, a Magyar Rádió és Televízió állandó külső munkatársa, a FÉSZEK választmányi tagja. Csernus Tibor rólam (is) festett portréja legutóbb szerepelt a MAGYARORSZÁG 1945–1980 címmel a Műcsarnokban rendezett s az új Magyarországot reprezentatív igénnyel bemutató tárlaton, az első kalauztáska, facipő, lódenkabát, pufajka, demokratikus gumibot és köz- majd népköztársasági felségjelvények, fürdőszoba-berendezések stb. társaságában.

DM.

Réz Pál

A RINGATÓZÓ FÁK ALÓL

Volt egy játékunk: mondd meg, mi a legkedvesebb két-három sorod egy költőtől, megmondom, ki vagy. Amikor megjelent a Weöres-könyve, *weörest* játszottunk Domokos Mátyással. „*Mert ami egyszer végbement, azon nem másít semmi rend, se Isten, se az ördögök, mulónak látszik és örök*”, mondta ő. Én meg ezt idéztem: „*Mind elmegyünk, a ringatózó fák alól mind elmegyünk, a párás ég alatt mind indulunk a pusztaságon át a száraz ég alá, ahányan így együtt vagyunk.*”

Hosszú életem során nem ismertem senkit, akinek idegsejtjeit jobban átította volna az irodalom, a magyar irodalom. Csak abban az emberben válhat *így* testté az ige, akinek számára az irodalom nem csak stúdium (bármennyire elsajátította is a filológia technikáját), nem szakma csak (még ha felsőfokon műveli is a mesterséget), nem léha-boldog fényűzés, sőt nem is csak a lélek balga fényűzése: kiirthatatlanul szerves része a létezésének, egzisztenciális a jelentősége, a világ megértésének, magyarázatának a tudományoknál is hatékonyabb eszköze. Aki úgy olvas egy verset vagy regényt, hogy az nyomban kiköveteli helyét gondolatainak és érzelmeinek koordináta-rendszerében, és ezzel szinte kényszeríti rá, hogy értelmezze.

Erre a befogadásra és értelmezésre készült már diákkorában, amikor megismertem – éppen ötvennyolc éve. A múltkoriban azt mondtam neki, nem kevés öniróniával, de mi tagadás, egy kis nosztalgiával is: – Kollégista koromban én – roppant szerényen – Jean Jaurès és Horváth János akartam lenni, egy személyben. – Domokos talán már akkor is Németh László ideálszerepét vállalta volna: az élő irodalom kritikusanak készült, azon belül nemzedéke organizátorának. A kor – eufemisztikusan szólva – nem kedvezett ennek a szerepnek, bármennyire integráló személyiség volt is – lehetett volna – Domokos: otthon volt Bibó István egyetemi óráin, még Szegeden, és Fülep Lajos peripatetikus előadásain a Ménesi úton meg a Széher úton, Szabó Lőrinc és Vas István könyvtárszobájában, Illyés tihanyi, Sárközi Márta zugligeti, Weöres Sándor rózsadombi, Hatvany Lajosék szabadsághegyi kertjében, Kormos sűrűn váltakozó társ- és albérleteiben, Németh László szilveszteri összejövetelein, Ferenczy Béni és Csernus Tibor műtermében, Mándy asztalánál a Darlingban és a Lukácsban, Pilinszkyénél a Rémy Martinben, Juhász Ferencénél és Nagy Lászlónál a New Yorkban, a Kulacsban, az Emkében, a Savoyban, ki tudja, még hány lakásban, kertben, kávéházban, szerkesztőségben. És persze otthon volt a személyes ismeretségtől függetlenül (vagy éppen hogy nem függetlenül) a mesterek és barátok műveiben. Erre a szerepre, s ha akkor nem tűnt is annak, erre a munkára küldték, vonzották a képességei: kivételes intelligenciája, a magyar irodalom, kivált a XX. századi egyedülálló ismerete, elemzőkészsége, biztos stílusérzéke, irtózása az ideológiák végletességétől, kizárólagosságától, logikájának következetessége, képzettársításainak láttató, fényes tűzijátéka – és mindezekelőtt minőségérzéke, értékisztelete. „Olyan borkóstoló, akinek nincsenek ízlelőbimbói”, mondta egyszer egy ítézsre. Neki kifinomult érzékszervei voltak, s amikor új ízleteiről, észleleteiről beszámolt – sokáig csak szóban, nekünk, barátainak –, nem valamely esztétikai irány rácsát borította a műre, hanem merész jelzőkkel, hasonlatok-

kal, képekkel jelenítette meg és kommentálta a verset, novellát, regényt vagy akár irodalmi tanulmányt. A metaforákat kiváltképp kedvelte, bizonyára vérmérséklete, képzelete vezette el hozzájuk, de azért is élt szívesen velük, mert az értekező prózát az irodalom egyik tartományának tekintette, amelyet nem zár el szögesdrót a novellától vagy a költészettől, tudta, hogy egy erős kép jobban megvilágítja a művet, az író, nagyobb segítséget nyújt az olvasónak, mint a mégoly tudós, de elvont formula. Villanásaival roppant távoli elemeket – gondolatokat, tényeket, szavakat – tudott egymás mellé rántani –, de amikor a varrógépet és az esernyőt találkozott a boncasztalon, azért tette, hogy az élet és művészet rejtélyes összefüggéseire derítsen fényt.

Megnyerő volt az is, hogy teljességgel elvetette az ideológiák, áramlatok, baráti társaságok kánonjait, főként a *vagy-vagy*okat. Franz Kafka vagy Thomas Mann? Illyés vagy Szép Ernő? Egy vagy Derkovits? Nemes Nagy Ágnes vagy Nagy László? Bartók vagy Kodály? Tersánszky vagy Ottlik? Petri vagy Tandori? – a választás belső és külső kényszerét egyaránt szellemellenesnek, művészetellenesnek tudta, nem is gyakorolta soha. Riasztotta, hová vezethet az irodalom mesterséges felszeletelése.

Nézeteit, nemegyszer vitára ingerlő véleményét szeretetre méltó személyisége hitelesítette. Egyfelől védtelen volt, kicsit gyámoltalan, olykor naiv is, felnőtten is gyermeki, ideaember, közelebb az eszmékhez, eszményekhez, mint a mindennapok valóságához. Másfelől: *saját esze* volt, ahogy a Fészekben mondták valaha az öregek, a maga idegrendszerén szűrte át a világot, az olvasmányait is. Ha irodalomról beszélt vagy írt, nem a rutin ihlette: izzott, lelkesedett, lobogott, háborgott, láthatatlan ellenfelekkel viaskodott életre-halálra. Nem babra meg a játék, ezt éreznünk kellett. És miután kibontakoztatta az érvek gyalogjainak hadsorát, merész lóugrással küldte előre a huszárját – nemhiába volt igazolt sakkjátékos. Mélységesen hitt abban, amit mondott, de ha csak lehetett, új dimenziót adott a szavainak a játékkal, humorral; remek Karinthy-tanulmánya fölé ezt az idézetet írta: „*A humor a teljes igazság.*”

A harci kedv, a rejtélyes forrásokból táplálkozó energia nem lankadt benne a koral, sőt: egyre magasabbra csapott. Mi, fáradt, szikkadó kortársai csodálkozva figyeltük, kicsit ironikusan, kicsit irigykedve.

Többnyire nem tudom felidézni, hogy majdani barátaimmal, barátnéimmal mikor, hol találkoztam először, de arra emlékezni vélek, hogy a nálam két évvel idősebb Domoos Mátyásnak mikor mutatkoztam be: 1948. július 25-én a Ménesi úti Eötvös Collegium második emeleti folyosóján: aznap jelentkeztem felvételre – gólyatojás, ahogy a felsőévesek hívtak bennünket. Szűk másfél évig lehettem tagja a Collegiumnak, néhány nap eltéréssel zártak ki bennünket, vagy ahogy sunyin nevezték: lemondattak a tagságunkról. Később, az 50-es évek elejétől csaknem negyven évig dolgoztunk együtt a Szépirodalmi Könyvkiadóban, rövid ideig egy szobában, míg szét nem ültettek bennünket, mint két vásott diákot. Azután megint egy helyre sodort bennünket a vak sors, (vagy nem is az): a *Holmi* következett – tizenegy évig volt a prózarovat vezetője, majd a szerkesztőbizottság tagja, mindvégig. Amikor malomalji irodalompolitikusok fű alatt támadták a lapot, így nyilatkozott egy újságnak: „*A Holmi valójában nem a nép-nemzeti törekvések orgánuma, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy semmilyen irányban sem képvisel kirekesztő tendenciát. A Holmi megpróbált a tehetség és minőség képviselőjeként föllépni, a régi Nyugat szellemében, annak az örökségét folytatva.*” Hogy milyen szerepet játszott a lap jellegének kialakításában, azt nem csupán a *Holmi*-ben megjelent többtucatnyi tanul-

mánya, filológiai dolgozata, bírálata, vitacikke, emlékezése, jegyzete mutatja – de azt, hogy milyen lelkesen, kitartóan vett részt a mindennapi munkában, hogy minek örült és min fanyalgott, hogy mivel volt elégedetlen, csak mi, munkatársai tudhatjuk.

A pálya elején ritkán publikált, vélhetően nem is akart a szerkesztők cenzúrája vagy az öncenzúra által megcsonkított kritikákat írni – ezekről az évekről mondta utóbb, hogy visszagyúrta, visszanyelte szellemi lehetőségeinek „*talán jobbik részét*”. „*Szolgálati éveinkben*” – ez is az ő kifejezése, egy dedikációjából – a lektori munkába ömlesztette energiáit. Igényesebben írta lektori jelentéseit, mint bármelyikünk. Ha egyszer összegyűjti majd őket egy filológus, az utókor hasznára teszi: egy vérbeli kritikus születését, életművének csíráit fedezheti fel bennük, kéziratok példásan alapos elemzését olvashatja, és akinek jó szeme van, észreveheti azt is, hogyan igyekezett meggyőzni főnökeinket és a mögöttük többnyire homályban meghúzódó, de éberen figyelő hatalmat, hivatalt arról, hogy miért kell megjelentetnie az állami könyvkiadásnak, mégis, a nemhogy nem támogatót, de alig túrt író: Pilinszkyt, Weörest, Berdát, Németh Lászlót, Örkényt, Barit, Tandorit, másokat: elvégre ez a Zweck der Übung, mondta fanyarul. (Ezeknek az éveknél emlékeit – alapos filológiai aládúcolással – elevenítette meg talán legnagyobb visszhangot keltő tanulmányában, a LELTÁRHIÁNY-ban.)

Amikor lazult a szorítás, egyre sűrűbben jelentek meg esszéi, kritikái, de amikor annak is megnyílt a lehetősége, hogy kötetbe gyűjtse őket, szólni akart még azokról, akiket a legközelebb érzett magához: megírta nagy tanulmányait Szabó Lőrincről, Illyésről, nagyszerű *képzelt beszélgetését* Weöres Sándorral. Első kötete kései kötet tehát (1977): egy híján ötvenéves volt, amikor megjelent, remekül megválasztott, sokfelé utaló címmel: ÜGYANARRÓL MÁSKÉPPEN. Hogy mi volt a célja, legpontosabban ő maga fogalmazta meg vagy tíz év múlva: „*A szerző a világ legtermészetesebb dolgának érzi, hogy írói érdeklődése olyasmire irányuljon, aminél fontosabb és izgatóbb vállalkozást (ő legalább) nem tud elképzelni az irodalommal foglalkozó értelem számára; a korban saját irodalmát, az irodalomban saját korát igyekszik mind teljesebben megérteni. A korral vágyik szembenézni, amelynek személyes és metafizikai, társadalmi és történelmi téridejében mindannyian közös átkelést hajtunk végre az életünkkel, és a szembesülés hiteles lehetőségét abban a képben véli megtalálni, amely a közösen megélt élet igazi emlékezetén: az irodalmon áttűnik.*”

Tekintélye – az igazi tekintély, a hatalom nélkül való – ezekben az években vált evidenssé az irodalom reszpublikájában – amelynek hegy- és vízrajza, ismeretes, sohasem esik egybe a hivatalos kartográfusok maszatolt-eltorzított térképeivel, akkoriban meg igencsak különbözött tőle. A legtöbbet akkor is Illyéssel, Némethtel, Weöressel, Vassal foglalkozott, részlettanulmányokban elemzett egy-egy művet, problémát, motívumot. De hogy is ne kísérté volna figyelemmel az *utánuk jövőket*, nemzedéktársaitól a fiatalokig, Lator Lászlótól, Juhász Ferentől, Nagy Lászlótól, Fodor Andrástól Orbán Ottóig, Csoóri Sándorig, Tandoriig, Tózsér Árpádig, Ágh Istvánig, Bari Károlyig, Bakáig, Kántor Péterig, Rakovszky Zsuzsáig, Petriig, Várady Szabolcsig, Parti Nagy Lajosig, Csengery Kristófig, Kardos G. Györgytől, Gion Nándortól, Szász Imrétől, Szabó Istvántól, Galgóczi Erzsébettől, Grendel Lajostól Tar Sándorig, Esterházy Péterig – a névsorom persze nem teljes, csak jelzés.

És most megállok egy pillanatra.

Emlékezem, elbeszélék, írom a történeteket, anekdotákat, sima, gyalult mondatokban felsorolok, jellemzek, értékelek, teszem fel az árnyalatokat a vászonra – de nem azért-e,

hogy hallgassak a legfontosabbról, hogy visszagyűrjem magamba – miért kell visszagyűrjem? –, hogy ne mondjam ki patetikusan, szürkén, egyszerűen, szemérmetlenül: a barátom volt, szerettem.

A 90-es években sem változott a hangja, nemhogy a felszabadulás öröme nem szivárgott be szövegeibe, de szemernyi rezignált derű sem, éppen olyan háborgó és még kesernyésebb, sőt keserűbb volt, mint boldogult úrfikorában. Alkatilag volt képtelen rá, hogy megfogadja Spinoza tanácsát, pedig idézte is: *necque lugere, necque indignari, sed intelligere* – nem bánkódni, nem háborogni, hanem megérteni. Azért-e, mert elrendeltésként, nyomasztó és serkentő erőként hordozta génjeiben az örök morális elégedetlenséget, ahogyan Babits értette azt, s egy politikai fordulat hogy is lett volna elégséges ahhoz, hogy kivesse magából? Vagy mert későn, túl a hatvanon érhetett csak meg műve kibontakoztatásának lehetőségét, ez volt a teher? Vagy mert az, ami bekövetkezett, nem hozta meg az utópiákban oly sokszor és szépen megálmodott társadalmat, embereket?

Az oly nehezen definiálható szövegirodalmat, posztmodernt idegenkedve, mi több, gyanakodva szemlélte – legalábbis a művek jó részét. Dohogott, felháborodott, gúnyolódott. – „*Vitéz kis úr, Gyulai Pál úr Azt üzeni, hogy nincs vége a dalnak*” – ugrattam egyszer őt – és ha van *önugratás*, ugrattam egyben magamat is. Most, hogy újraolvasom Ady versét, meghökkenve látom, hogy ha a helyzet merőben más is, a vers hány fordulata, formulája illik Domokosra: „*Sorsunkat hordta, nem csupán a kardot S a sorsvivők el nem mehetnek...*” De mert Domokos Mátyás már a XX. század gyermeke volt, kétkedett önmagában is; újra és újra feltette magának a kérdést: vajon ő meszesedett-e konzervatívvá, avagy a mai magyar irodalom egy részének – jó részének – menetiránya rossz? 1999. augusztus 24-én kelt levelében – milyen remek levélíró volt! – ezt írta nekem: „...*Folyton beleütközöm abba a kőkemény ténybe, hogy életkoromnál fogva lassan, de annál biztosabban veszem el kapcsolatomat az eleven irodalom napi életével s szereplőivel, akik egyébként a fiaim, netalán unokáim lehetnének. S ezt a belátást ki kell egészítenem azzal, hogy ami a személyes életemet szellemi értelemben jelentette, kitöltötte és éltette, az ezredfordulón már jórészt (és régóta) nincs velem, s ami helyette van, az egyre távolabb kerül tőlem, nemcsak életkori okoknál fogva, hanem az irodalmi produkció minőségénél fogva is egyre kevésbé érdekel, sőt: ha őszinte akarok lenni – s miért ne lennék az? –, egyáltalán nem érdekel. Amit én lírában, prózában és kritikában »a magyar irodalom«-nak hittem, szerettem, mint gondolkodásomat és erkölcsi magatartásomat formáló jótékony és eleven erőforrást, és szerény erőmhez mérten napszámosként szolgálni igyekeztem, jóformán megszűnt, legalábbis az én tapasztalataim szerint, s ami a helyébe lépett és egyre erőszakosabban nyomul előre, sem az úgynevezett »széppérezéket«, sem a bizonyára elmeszesedő intellektuális igényeimet nem elégíti ki.*”

Súlyos, kemény, fájdalmas levél (és most már dokumentum is) – remélhetem-e, hogy nem talál fölülnyes, elutasító kézlegyintésre, hanem éppen hogy tünődésre, számvetésre, egyetértésre vagy vitára ösztönöz – Domokos Mátyás szellemében?

Az utolsó években többet dolgozott a múlt, mint a jelen magyar irodalmán. Szerkesztette két kitűnő sorozatát, az *In Memoriamot* és az *Emlékezetet*, hogy felmutassa a XX. század irodalmának rohamosan feledésbe merülő értékeit, nagy életművek hatásának, fogadtatásának, bírálatok, írói vallomások, viták, levelek és persze mindezekelőtt a művek részleteinek kaleidoszkópjával igyekezett új olvasókban, a fiatalokban felébreszteni az élményt, amit ezeknek az íróknak köszönhetett. Kiadta a magyar

novella, majd a magyar esszé hatalmas antológiáit. Amikor az utóbbin dolgozott, megmutatta a tartalomjegyzék tervezetét. Szellemes ötlettel nem időrendbe állította az esszéket, hanem tárgyak szerint csoportosította őket: – Azért – mondta –, hogy kitesék: ugyanazok a kérdések gyötörték Széchenyit, Kemény Zsigmondot, Adyt, Jászit, Bibót. Mert nálunk semmi sem oldódik meg, nem szépül történelemmé semmi. – És idézte Adyt: „*Sohse tudott az igazsághoz Igazunk minket eljuttatni: Hamupipőke a magyar kín.*”

Irodalmi nézeteink többnyire azonosak voltak vagy közelieliek, az ízlésünk is, értékítéleteink is, de a politikában csak alapelvekben értettünk egyet, a nagy eszményekben, abban már nem, hogy melyik párttól ésszerű jobban idegenkedni, jobban tartani. Egy este, kettesben, megint ilyesmiről vitatkoztunk, ha nem is a napi politikáról. Matyi fergeteges filippikája egyre szenvedélyesebb lett, egy protestáns hitvitázó indulatával beszélt – Lator László jellemezte így –, én meg csak ironizáltam, destruáltam. A vita kezdett elfajulni. Megijedtem. – Álljunk meg egy polgári szóra – mondtam fondorlatosan. – Volna ugyanis egy ide nem tartozó versértelmezési problémám, főtanár úr – fordítottam magázásra a szót, ahogy modorosan a Collegiumban szoktuk volt. – Emlékszik Kormos *ominózus* költeményére? (Kormos István szerette ezzel a *déplacé* jelzővel illetni saját verseit.) „*Juhász, Juhász, ringörgető Yukon, ne vesszünk össze egy bitang juhon.*” A *bitang juh*, szíveskedjék felvilágosítani, főtanár úr, netalán a politika volna? – Egy pillanatra lépre ment: – Hát persze, hogy az – vágta rá. De rögtön villant is a szeme: – Na jól van, Hacsek: slussz, ez a téma be van fejezve.

1957 tavaszán egy Duna-parti kávéház teraszán ültünk, gyönyörű tavasz volt – és a város szét volt löve. Matyi egyszer csak azt mondta, minden közvetlen előzmény nélkül, ijesztő keserűséggel: – Két dolgot szerettem volna az életemben. Utódokat hagyni a világra, és talán néhány gondolatot is. Egyik sem sikerült, most már nem is fog sikerülni.

Tévedett Domokos Mátyás, hál' istennek nagyot tévedett.

Vajda Miklós

EGY KÁVÉHÁZI ASZTALRA

Egy kávéházi asztaltól, ahol három gondolataiba merült fiatalember ül egy boksztban, a középső egyszer csak eltűnt a helyéről, kihátrált a kávéházból, az életéből, az életükéből. Az otthagytott másik kettő most döbbenet nézi egymást Domokos Matyi hült helye fölött. Melyikük lesz a következő? A kérdés, amilyen kézenfekvő, olyan elkerülhetetlen, hiszen Csernus Tibor HÁROM LEKTOR című elhíresült, remek festménye 1955-ben készült, s az akkori huszonéves fiatal emberek ma rozzant, betegeskedő nagyapák. Az asztalnál, klasszikus elrendezésben, Matyi ül középen, feje gondolatnyival magasabban áll a másik kettőnél, jobbra tőle Réz Pali, balra én. Mindhárman jellegzetes pózainkban ülünk ott, érezhetően egy beszélgetés hirtelen támadt szünetében, és

mindhárman a festőre nézünk, kissé fölfelé, mosolytalanul, komolyan, sőt komoran. Az asztalon valami elfogyasztott étel üres ezüsttálja, benne kanál, Matyi előtt egy vízescancsónak támasztva valamilyen újság, talán a *Művelt Nép* néhány lapja. Réz előtt a két keze nyugszik az asztalon, de valamiképpen aktivitás, talán egy éppen befejezett gesztikuláló mozdulat érzetét keltve. Én, a magam jellegzetes tartásában, kissé passzív és kontemplatív módon, államot a tenyeremre támasztva könyöklök az asztalra, előttem talpas pohár, amely lehet Matyié is, meg egy karcsú, zöld üvegvázából feltűnően lekókadó, vörös tulipán. Mögöttünk és kétoldalt az egykori New York, akkor éppen Hungária, most ismét New York kávéház tükreiben lámpák, emberi alakok és a kávéházbelső megtört képének elmosódó foltjai.

A kép békebeli hangulatot áraszt, de a tekintetekből mást is ki lehet olvasni. Mint-ha megállt volna valaki az asztalunk előtt, és rossz hírt mondott volna. Akkoriban szájról szájra jártak az igazi, a fontos, a félelmetes hírek. Az is nyilvánvaló, hogy az illető nem szívesen látott ember az asztalnál. Matyi mintha még a testtartásával is jeleznék, hogy mi itt hárman jól vagyunk együtt, és nem kívánunk többet lenni. Éles, kérdő tekintettel néz föl, kissé nyitott száját mintha jellegzetes, maróan gúnyos megjegyzésének egyike hagyta volna el éppen. Réz átható, világító tekintettel néz méretes homlokának domborulata alól, arcán barátságtalan közöny, sőt talán több: elutasítás. Réznek az ilyen arcából nagyon szúrós vagy kemény mondatok tudnak kijönni. Én zárkózottságom fedezékéből, enyhe, flegmatikus undorral nézek föl a betolakodóra, világos, hogy semmi kedvem hozzá. A fiatal festő finoman és zseniálisan ezekbe a remekül eltalált arcokba, tekintetekbe és pózokba kódolta a korszak hangulatát, talán még többet is annál, mint amennyinek tudatában volt. Lett is belőle hatalmas, több felvonásos botrány.

Ahogy ezt írom, a képernyőm keretére tapasztott sárga cédulán többek közt ezt látom: „*Matyit föl hívni.*” Már vagy még nem hívtam föl, mikor még láttam egyszer, utoljára, az ünnepi könyvhéten, kiadója sátra előtt ült a Vörösmarty téren, élénk beszélgetésben valaki számomra ismeretlennel – ezért nem mentem oda hozzá, és aznap este írtam magamnak az emlékeztető cédulát. Azóta többször látom, mint az utóbbi évtizedekben, amíg élt. Szembejön az utcán, nemritkán olyan emberek képében, akik közelebb érve nem is hasonlítanak rá. Tegnap sorban állt jóval előttem egy élelmiszeráruház pénztáránál. Még az egyik világbajnoki meccs közönségében is megpillantottam, rám tekintett, mikor a kamera ráközelített a lelátóra – akkor furcsa módon francia szurkolók között volt.

Nagyon mozog bennem, réges-régi emlékeket, közös élményeket hoz elő szereplőkkel, teljes holddudvarukkal, főleg az együtt megélt ötvenes évekbeli kiadói korszakot és a közös barátokat, magát Csernust, Ferenczy Bénit és feleségét, Erzsit és még sok mást. Csernus festménye nem a Hungáriában, hanem Dráva utcai műtermében készült, helyszíni vázlatok alapján, nagy jókedv és nevetések közepette. Időnként megjelent Csernus mestere, Bernáth Aurél, és hosszas, összehúzott szemű mustrálás után komor, savanyú hangon tanácsnak álcázott instrukciókat adott. Tibor tisztelettel lekaparta a kifogásolt részt, és újrafestette – egészen másképpen, még távolabb lépve a Bernáth-iskolától. Győzelmes felszabadulási harcát vívta ezzel a képpel, amit végül Bernáthnak is tudomásul kellett vennie. Matyi különben ritkán jött le a Hungáriába, a nagy közös bolondozásokban, ugratásokban, hazárdjátékokban, barkochbákban nem vett részt. Protestáns alkatából hiányzott az a fajta bohém hajlam, ami Vastól Rézig, Zelktől Cziborig, Csurrkától Abodyig mindenkiben megvolt – aránylag bennem a legkevésbé. Ha azt is elmondom, hogy Örkény István kordbársony zakójában ülök ott az

asztalnál, máris az emlékvilág mélyén járok. Örkeny gyakran megfordult a Szépirodalmi Kiadóban, menő író volt már akkor is, meg botrányhős, párthatározatok, nagy írószövetségi viták és gyilkos Révai-filippikák tárgya. Valamiért hirtelen mégis pénzre lehetett szüksége, mert teljesen váratlanul ajánlatot tett nekem a kiadóban, nem venném-e meg a bársonyzakóját. 1954-et írtunk, kezdő lektori fizetésem és másodszori börtönbüntetése után is csak ideiglenesen szabadlábra helyezett özvegy anyám szármalmas Corvin áruházbeli fizetése együtt alig volt elég a megélhetésünkre. Örkeny nem kért sokat (százhetven forint rémlik), de azonnal. Jóképű, divatos, hosszú, sportos zakó volt, cipzáras, derékban övvel, és csak kevéssé használt. Éppen rám illett. Rövid tévovázásom után, amibe talán némi sznobizmus is belejátszhatott, Örkeny István levette bársonyzakóját, én pedig fölvettem, és sokáig viseltem, még azután is, hogy Örkenynek nemsokára majdnem a feleségét is elvettem. Egyik nap a kiadóból hazaindulva nyakig fölhúztam a cipzárát – nyilván hideg volt odakint. A cipzár úgy is maradt, jelképesen és valóságosan is szinte fuldokló, neveltséges foglya lettem, a kollégák határozva jártak körbe. Matyi kísért le, és a Dohány utca egyik mocskos kapualjában, szemeteskannák közt végül találtunk egy parányi kalickában működő, engedélyezett maszek vállalkozót, aki pillanatok alatt kiszabadított. Mikor néhány hónap múlva Örkeny István felesége úgy döntött (valamennyi érintett fél okosan felfogott érdekében), hogy a négyéves Angélával és a karon ülő Antallal talán mégis inkább visszaköltözik kétségeesett szüleitől Örkenyhez, Matyi volt a jó barátok egyike, aki türelmesen, megértően, igazi férfiszolidaritással képes volt napokon át órákig föl s alá járkálni velem a Lenin körúton, úgy magyarázta nekem, mint valami gyengeelméjűnek, reményeim és terveim teljes, komikus abszurditását, és száraz humorával, sőt tanácsaival és tapasztalataival sikerült is némi lelket vernie a villámsújtotta öngyilkosjelöltbe. Ezekon a fejlethetetlen sétákon kerültünk egymáshoz legközelebb.

Tudom, magamról beszélek, holott Domokos Mátyást, a múlt század második felének meghatározó esszéistáját, szerkesztőjét és irodalomtörténészét kellene méltatnom. Ezt majd megteszik sokan, én most, fiatal éveinek egyik utolsó tanújaként, inkább a közös emlékekből igyekszem valamit fölidézni, nehogy veszendőbe menjenek, és valami keveset abból a világból is, amelyben élnünk és dolgoznunk adatott. Amennyire tudom, a most előkerült, 1984-ben Szász Imrének írt hosszú, önéletrajznak is beillő vallomások levelén kívül Matyi, szerény és szemérmes ember lévén, nagyon keveset írt önmagáról, ifjúkoráról, munkájáról, magánéletéről. Néhány rövid önéletrajzi írását és egy interjúját a 2003-ban megjelent SZEMBESÜLÉS című kötetben közölte. Sohasem beszélt – nekem legalábbis – arról, ami a Szász-féle levélből derül ki, hogy elsőéves szegedi egyetemista korában baráti rábeszélésre, „*részint meggyőződésből, részint opportunista félelemből*” fölvételét kérte – mellesleg sikertelenül – a pártba, és hogy még gimnazistaként hamis politikai vád alapján letartóztatták, és hat hónap alatt tizenhat börtönt járt meg, az Andrássy út 60.-at is beleértve.

A Szépirodalmi Könyvkiadó, ahol 1954 elején megismerkedtünk, és ahová ő kirúgott Eötvös-kollégistaként nem sokkal azelőtt került, mai ésszel szinte elképzelhetetlenül abszurd intézmény volt. Engem, aki csak keresztanyám, Bajor Gizi közbenjárására maradhattam meg az egyetemnek nevezett marxista tanodán, anyám politikai bebörtönzése, majd megszakítással történt szabadulása után és ellenére, az irodalmi vezető, Illés Endre vett föl oda, egyik megmagyarázhatatlanul bátor pillanatában. Családunk barátja volt, novellista nagynéném, Kádár Erzsébet kedvese, majd annak korai halála után özvegy anyámnál próbálkozott, eredménytelenül – talán ezt is gesztusnak szánta anyám felé. Az első Nagy Imre-korszak rövid fellélegzést hozó ideje volt ez.

Illésen kívül személyesen egyedül Réz Pált ismertem, őt is csak futólag, az egyetemről. A zöldfülű bölcsészpalánta számára lenyűgöző érzés volt olyan emberek közé kerülni, mint Kálnoky László, Juhász Ferenc, Szász Imre és az egy emelettel alattunk dolgozó Vas István vagy Kormos István, nem is szólva a gyakran betoppanó Ferenczy Bénierről, Déry Tiborról, Nagy Lászlóról, Jékely Zoltánról, Berda Józsefről, Grandpierre Emilről, Örkényről, Sarkadi Imréről, Lator Lászlóról, Abody Béláról. Maga Illés Endre élő kapocs volt a *Nyugattal*, hiszen ismerte Babitsot, Móriczot, Kosztolányit és a többi nagyokat. Réz és Matyi azonnal, majd hamarosan a többiek is maguk közé fogadtak. Főleg Matyi volt az, akitől aztán nemcsak a kiadói szerkesztést tanultam meg, hanem tőle és Réztől kaptam meg az életben maradáshoz nélkülözhetetlen instrukciókat is. A kiadó közvetlen, szigorú, zsdánovi szellemű pártirányítás alatt dolgozott, és tele volt sötét alakokkal, akiknek kompetencia és műveltség híján a megfigyelés és jelentés volt a dolguk. Származásom és anyám ügye miatt, és persze nem lévén tagja a pártnak, nyilván állandó megfigyelés alatt álltam. Illés, bizonyára azért, hogy fedezze magát, úgy intézte, hogy jó fél évig egyetlen szobatársa voltam a legendás Gerébnének, aki saját közlése szerint esténként otthon leborult a kis házi oltárán álló Lenin-szobor előtt, elbeszélgetett Lenin elvtárral, és beszámolt neki aznapi tapasztalatairól. Ugyanezt megtette írásban is, és a jelentést elküldte a megfelelő helyekre. De sokat lehetett tanulni is a Szépirodalminál, az ember látóköre, műveltsége, filológiai jártassága, kritikai érzéke mégiscsak bővült, megtanult bánni a megnyomorított irodalom és vidéke sérült egójú alkotóival vagy éppenséggel klinikai szinten őrült figuráival, a párthatározatok szellemében belopakodó, szervilis és sunyi dilettánsokkal, akiket ki kellett adni, és nem utolsósorban, segíteni a jó ügyeket, a folyton változó ideológiai diktátumok adta szerény lehetőségek közt, egy-egy szerencsésebb pillanatot kihasználva, ravaszkodva kiharcolni valamilyen fontos könyv kiadását. Néha úgy adódott, hogy ártalmatlannak tekintett magyar klasszikust szerkeszthetett az ember, de ennek az volt az ára, hogy a beérkező nevetséges dilettáns kéziratok tömegével is foglalkozni kellett, s főleg, hogy a rendszer fontos támaszainak írásait kellett szerkeszteni, mint például Kónya Lajos, Csohány Gabriella, Illés Béla, Barabás Tibor vagy Gergely Sándor. De a legkeserűbb pirula mégis az volt, amikor egy-egy jó vagy éppen nagy és tisztelt írónak kellett tapintatosan és – ha épp nem volt más a szobában – együttérzően megmagyarázni, hogy művéről kimondták az ítéletet: kiadhatatlan. Ebben a mocsokban aránylag tisztának maradni nem volt mindennapi mutatóvány, és ezt elsősorban Matyitól és Réztől tanultam meg. Ebbe a rémvilágba visszanyúlva kezdte Matyi gyűjteni *LELTÁRHÍÁNY* című korszakos és korszakzáró, nagy, döbbenetes tanulmányának anyagát. „...én, aki a személyi kultusz éveiben elnémitott magyar irodalom jó néhány remekművét, szerzőik bizalmából, kéziratban olvashattam, miért csak ekkor, miért csak ilyen későn gondoltam rá első ízben, hogy a kiadatlan művek víz alá süllyesztett szigetcsoportja, archipelágója mögött a meg nem írt művek: az elfojtott, erőszakkal bedugaszolt ihlet meg sem született alkotásainak jóval hatalmasabb kontinentális táblája húzódik meg?” El nem múló érdeme, hogy ha tán csakugyan késve is, de mindent megtett, hogy föltárja és számba vegye a sohasem pótolható veszteségeket.

Most is hallom Matyi nevetését. Hátravetett fejjel, hangtalanul, nem hosszan, de egész lényével nevetett, utána magas, elfúló hangon szólalt meg, és küldte utána maró kommentárját. A korszak a nagy röhögések évada is volt. A teljesen fölborított értékrend, a képtelenségek és hülyeségek rettenetes halmaza, a kiadóban föltűnő, magukból kifordult emberek, az emberi butaság, a nyíltan hazug propaganda és a nyelvi abszurdítások árja, de maga az állandó életveszély is, nem volt másképp elviselhe-

tó: röhögni kellett. Soha életemben, azt hiszem, Matyi helyett is mondhatom, soha nem nevéttünk annyit, mint az ötvenes években, főleg '56 októbere előtt.

Megjelent például a Néphadsereg írócsoportjának ezredesi egyenruhájában Illés Béla, és megmutatta, hogy az ostrom idején (mikor itt sem volt, mert a front mögötti szovjet propagandakülönítmény tagjaként vonult be ide Moszkvából) a New York-palota melyik negyedik emeleti ablakán lökte ki közelharcban, saját kezűleg, X. Y. német tábornokot. Vagy ugyancsak ezredesi egyenruhában megjelent Rideg Sándor, az INDUL A BAKTERHÁZ mellett gyatra művek szerzője, és halálos komolyan megfenyegetett bennünket, hogy amennyiben könyve rövid időn belül nem jelenik meg, füst alakjában, a kulcslyukon keresztül fog behatolni, és elemészt valamennyiünket. Szűz Mária reinkarnációja szelídebb eset volt, ő imádkozott és énekelt értünk, de nem tágitott, rendszeresen bejárt, rémületes verseinek kiadását igyekezett elérni. Karinthy és Devecseri, a két viccmester, hírért vette az asszonyt, és Karinthy egy alkalommal ünnepélyesen közölte vele, hogy Devecseri alezredes (csakugyan az volt) szárnysegéde és küldönce, azzal a megbízatással, hogy panaszát továbbítsa az ales elvtársnak, aki intézkedni fog. Már nem emlékszem, hogyan végződött az eset, de jó sokáig éltünk belőle.

'56 kora őszén, régi vágyamat teljesítve, egy ismerőstől kibéreltem egy kissé rozoga, kabinos balatoni vitorlást, és két alföldi barátommal, Matyival és Juhász Ferivel, akik soha még vitorláson nem ültek, elég merészen kéthetes túrára indultunk a tó körül; a kalandról fényképek is maradtak. Rutinos vitorlázó voltam, a két alföldinek elmagyaráztam a legszükségesebbeket, de az a vihar, ami elkapott bennünket, nagyon erős és veszedelmes volt. Nem hagyhattam ott a kormányt egy pillanatra sem, de ilyen helyzetben sokféle tennivaló van, és kettejük közül Matyi volt az, aki a rémült Juhász mellett hajlandó volt kimászni a hatalmas hullámokon táncoló hajó orrába, hogy utasításaim szerint, ügyetlenül, de végül mégis sikeresen, leengedje az orrvitorlát, ami megmenekülésünk egyetlen lehetősége volt. Később valamelyik erősen párás, szélcsendes hajnalon, talán Badacsonyan, kibújtam a kabinból, és csatlakoztam Matyihoz, aki már ott állt, a döbbenettől kővé dermedten: egy igazi kis hadihajó horgonyzott mellettünk, talán tizenöt vagy húszméternyire, ágyúit felénk meredtek. Még sohasem és azóta sem láttam ilyet a Balatonon. A dunai flottilla gyakorlatát rendezhették itt, és ez a kis ágyúnaszád följött a Sió-csatornán, de az is lehet, hogy a füredi hajógyárban készült. Annak a különös nyárutónak sok más furcsa jele közé soroltuk ezt is. Az utolsó napon megadott időre kellett visszavinnünk a vitorlást, de elállt a szél, tükörsima vízben vesztegeltünk, mikor egyszer csak megjelent egy rendőrségi motoros, és egy tiszt elektromos hangszórón átszólva kérdezte, a hajón van-e Juhász Ferenc Kossuth-díjas költő. Az igenlő válaszra a motoros mellénk állt, a rendőr pedig tisztelegve egy táviratot nyújtott át Ferinek. Az állt benne, hogy Feri feleségét kórházba szállították, azonnal menjen haza. Elkezdődött Erzsike önkéntes halálba vezető hosszú kálváriája.

A forradalom sokat látott minket együtt az utcán, Matyit, Réz Palit, engem, néha Juhászt meg másokat is, különféle akciók helyszínein, később a szélütött zseniális szobrász, Ferenczy Béni lakásán. Van egy gyatra amatőr fénykép, amely a Margit hídon október 23-án Budára tóduló tüntető tömegben ábrázol bennünket, Matyit, félig levágva, meg Rézt és engem, mögöttünk pár sorral pedig a még siheder Sárközi Matyi látszik, akitől a képet is kaptuk. Nem tudni, kinek a felvétele, bizonyos magasságból készült, talán a híd egyik lámpaoszlopáról. Domokos Matyi a kamera felé néz. Megint: Matyi, aki Réz mellett megy a képen, amint a tömegből most rám tekint.

Ötvennyolc elején a börtönudvarokon már javában működtek a hóhérok, és a kultúrában is igen zord szelek fújtak. Egy hónappal Nagy Imre kivégzése előtt engem is

– nyugatbarát, nagypolgár, föllazító, ellenséges elem stb. – azonnali hatállyal kirúgtak a kiadóból. Kapcsolatunk Matyival ettől kezdve meglazult, ritkábban találkoztunk, pályánk is elágazott. Többnyire a beszédképtelen, béna jobb keze helyett baljával is remekműveket mintázó atyái barátunk, Ferenczy Béni lakásán akadtunk össze, amelyet felesége, Erzsi, anyám disszidálása után afféle pótanyám, igazi oázissá varázsolt, ahová állandóan visszavágyott az ember. Hatévi állástalanság szabadúszói fordítórobotja után úgy hozta a sorsom, hogy 1964-ben olyan helyre kerültem, ahol régi, titkos vágyam valamelyes megvalósítására nyílt szerény lehetőség: angol fordításban megjelentetni és külföldre vinni a klasszikus és főleg kortársi magyar irodalmat – illetve persze annak engedélyezett részét. Magam angolra nem fordítottam, hanem menedzseltem és szerkesztettem, és az évtizedek során, a diktatúra enyhülésével, bizonyos sikereket értem el. Nagy ritkán tudtam csak rávenni Matyit, hogy írjon a *New* (ma már csak) *Hungarian Quarterly*ba. Megvetette az akkori főszerkesztőt, Boldizsár Ivánt, és erős képtelenek voltak a magyar líra angolra fordíthatóságát, egyáltalán, adekvát fordíthatóságát illetően; írt is erről, és sokat vitatkoztunk róla, mert éppen ebben értem el, a feladat köré toborzott nagyszerű angol és amerikai költők segítségével, kézzelfogható, igazi sikereket. Amit ő imádott, ritka szenvedéllyel szolgált, és amiért hatalmas energiával és erudícióval annyit küzdött, a magyar irodalom, azt én megpróbáltam kis adagokban világgá bocsátani; persze csak annyit, amennyit az adott körülmények közt egy negyedéves folyóirat irodalmi rovata engedett.

Két éve magára vállalta egy 1918-ban készült és azóta gipszben maradt Ferenczy Béni-dombormű bronzba öntési költségeinek, néhány millió forintnak az előteremtését. Fáradhatatlanul bombázta leveleivel a különféle fórumokat és hatóságokat, az akció állásáról pedig telefonon vagy levélben rendszeresen beszámolt nekem. 2004. augusztus 12-én írta:

„Miki! Íme, Demszky levele, amivel kifizetett bennünket. Most a Miniszterelnöki Hivatalhoz fordulok, ahogy Isztria maoista oroszlánja tanácsolta. Szia! Domokos Matyi.”

Néhány hónap múlva a teljes kudarcról kellett beszámolnia nekem.

„Kedves Miki. Augusztus 16-án kelt levelünkre, amelynek címettje, Demszky Gábor tanácsára, Kiss Péter, a Miniszterelnöki Hivatal vezetője volt, röpké három hónappal később a mellékelt válasz érkezett – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától. – E levél értelmében nem kétséges, hogy javaslatunk hiábavaló volt, hiszen a hivatalos szakértői vélemény szerint Ferenczy Béni Szerelmespár című alkotásának bronzba öntése négy és fél millió forintba kerülne, márpedig ez a horrorilis összeg nyilvánvalóan romba döntené a jövő évi költségvetést.

Ez lett a nóta vége, fuss el vele...

Javaslatunkkal először ez év májusában fordultunk a Főpolgármesteri Hivatalhoz. Azóta hét hónap telt el, s nekem most már csak egyetlen tennivalóm van, hogy megköszönjem támogatásodat, amivel az ügy mellé álltál.

*Baráti szeretettel üdvözlő:
Domokos Matyi.”*

Nehéz, fontos, nagy ügyek harcosa is volt. Például ragyogó érveléssel kiállt az irodalmi értékű, hagyományos esszé műfajának, módszereinek és méltóságának védelmében, a posztmodern dekonstruktivisták dehumanizáló, technizáló tevékenysége ellen. Azt a nagy hagyományt védelmezte, amelynek maga is kiemelkedő művelője volt, s amelyben nemcsak a vizsgált író életének és korának, hanem humornak, szarkazmusnak, metaforának, szubjektivitásnak, polémiának és persze az esszéista egyéniségének,

szenvedélyének és stílusának is fontos helye van. Gyakran a legnagyobb, legégetőbb morális kérdéseket is fölterti, és ha tudja, meg is válaszolta. Elkötelezettségét csodáltam és tiszteltem, bár bizonyos elfogultságaival nem értettem egyet; meg is mondtam neki. Hosszú és élvezetes telefonvitákat folytattunk. Hihetetlen tudását, műveltségét és memóriáját nem győztem csodálni. Ókori és tőle távolabb álló francia, angol, amerikai és más szerzőket is gyakran idézett, de nem azért, hogy helyette mondjanak ki valamit, hanem hogy igazát nyomatékkal aláhúzza és illusztrálja. Utolsó, kislakú kötetének egy mindössze tizenkét oldalas tanulmányában, összeírtam, a következőket idézi közvetlenül vagy közvetve, illetve említi hivatkozással, ebben a sorrendben: Arany, Babits, Kassák, Gyulai, Petőfi, Vörösmarty, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Kazinczy, Berzsenyi, Szentkuthy, Szabó Lőrinc, Weöres, Németh László, Berzeviczy Albert, Kornis Mihály, Bartók, Pilinszky, Goethe/Eckermann, Fülep Lajos, Gautier, Henry James, Illyés, Vargass Llosa, Nietzsche, Camus, Bohuniczky Szefi, Schöpflin Aladár, Kundera, Fodor András, Vas, Apollinaire, Éluard, Székely János. (GENS UNA SUMUS? In: NEM-MÚLÓ MÚLT. Nap Kiadó, 2006. 30–42. o.) Pocsék szövegmemória birtokosa, meg is kérdeztem egyszer, hogy cédulázik-e, vagy mindez csak úgy jön a fejéből. Azt válaszolta: „Ez egyszerűen adottság, nem érdem, és nehogy azt hidd, hogy én nem rágom a körmöm, nem téblábolok a könyvespolc előtt azon töprengve, kitől és honnan a csudából való, amit idézni szeretnék.” A magyarság és az irodalom nagy, égető kérdéseinek taglalása közben stílusában meg-megjelenik bizonyos szenvedély fűtötte, igaz pátosz – ezt ma már kevés szerzőtől viselném el, de nála rabul ejt. Ha más nem, akkor csupán ragyogó rádió- és tévészerelése magukban is bizonyítják, hogy egyetemi katedrán lett volna a helye. Már most, frissiben kimondható, hogy Domokos Mátyás ott áll a nagy magyar esszéisták Babitscsal kezdődő, hosszú sorában, műve a nemzeti kultúra szerves, megkerülhetetlen része.

Ha netán igaz, amit egy amerikai fizikus, Max Tegmark cikkében pár éve olvastam, hogy a legújabb asztronómiai kutatások szerint a miénken kívül az űrben föltelezhetően végtelen számú, a miénkkel párhuzamos világegyetem is létezik; a legvalószínűbb kozmológiai modell erre látszik utalni. E galaktikák távolsága tőlünk méterben úgy a szinte hihetetlen tíz a tíz a huszonnyolcadikon körül van, és mivel a végtelennek emberi aggyal föl nem fogható fogalmába minden, de minden, tehát a legabszurdabb dolog is belefér, lehet e világok között olyan is, amely csaknem azonos a miénkkel, és annak is végtelen sok, a mostanitól csak tetszőleges vagy parányi mértékben különböző változata létezhet, olyan is, ahol én, mondjuk, az itt most létezőtől csupán atomnyi mértékben különböző párhuzamos testemmel, énemmel és teljes, adott memóriámmal e pillanatban is éppen a számítógépnél ülök, és Domokos Matyiról maradt emlékeimet próbálom összefoglalni, vagy ő maga most éppen valamelyik esszéjét írja. A magyarázatból azt a keveset sem írom ide, amit megértettem belőle. De olyan világnak is kell akkor lennie, mert a végtelenbe az is belefér, ahol Matyi ott ül közöttünk annál a réges-régi kávéházi asztalnál. Nem hiszek a túlvilágban, de a modern tudományban igen. A jelek szerint ez az a túlvilág, amelyben talán hinnünk lehetne, és ki tudja, talán még érdemes is.

Olyan párhuzamos világba vágyom innen, ahol újrakezdhethetnénk közös ifjúságunkat, de a dögletes korszak, korszakok borzasztó emlékei nélkül. Lennie kell olyannak is.

Csűrös Miklós

HIT ÉS CSALÓDÁS

Gondatfoslányok Domokos Mátyásról

Kivételes adottságai: tehetsége, tudása, munkabírása alapján küzdelmes életű, de boldog embernek kellett volna lennie, és Domokos Mátyás meg is köszönte a sorsnak, ami jót kapott tőle. De ezt a hajlama szerint a fény felé forduló arcot olyan viharos felhők árnyékolták be, amelyek hitehagyottá soha, de sztoikussá tették. Alkata és szerepe a minőséget pártoló értelmiségi ellenzék élcsoportjába sorozta. Néhány évvel a bölcsészévek és az erőszakkal megtört Eötvös-kollégiumi tanulmányok után (így nyilatkozik első tanulmánykötete előszavában) „*mintha egy beteljesült kamaszkori szerelem folyamatos élményében akart volna részesíteni – a megálmódott munka örömeit és gondját adta a sors. Azzal foglalkozhattam, nap mint nap, amiben eszmélkedésem kezdete óta a »homlokunktól fölfelé« való élet értelmét láttam, s azokkal találkozhattam, nap mint nap, akik ezt az értelmet írói működésükkel megtestesítették a szememben*”. De akármilyen bőséges ajándéknak számított, hogy fiatalkorától kezdve az ország legnagyobb kiadójának szerkesztőségében dolgozhat, az első pillanattól fogva fölismeri, sőt még korábban, a „*tilalmas ifjúság*” szorításában megsejti, hogy nagyszerű profi kollégáival együtt „*legfeljebb igazuk lehetett, hatalmuk, befolyásuk alig; dolguk az volt, hogy állást foglaljanak, de annak eldöntése, hogy helyesen vagy helytelenül foglaltak állást, már mások dolga. A hozzá nem értő, ámde megbízható apparátcsikoké és csinovnyikoké: a fölötteseké*”. Hiába hát a kedve szerint való, a hobbi örömeivel végzett munka, le kellett nyelnie, hogy a „létezett szocializmus”-ban a hatalom „*irodalmilag teljesebben tudatlan emberek önkényét valósítja meg írók felett*”.

Évtizedekig élt ennek az ellentmondásnak az abszurd szituációjában, és nem tartozott a beletörődő, lojális, a rossz tapasztalatokat engedékenyen elfelejtő vagy tudat alá szorító értelmiségiek közé. Érzékenyen, szenvedélyesen élte át, de konok módszerességgel raktározta el, őrizte meg emlékezetében a kártékony döntéseket, a kontrasztelekció fölháborító vagy nevetséges eseteit. A kellő időben a dokumentumokat is előkerítette, amelyekből az utókor rekonstruálhatja a könyvkiadás és a cenzúra akkori „*összefüggő fogaskerérendszerét*”. Ennek a tartósan parázsló megvetésnek és keserű igazságszolgáltatásnak intellektuális eredménye a LELETMENTÉS című kötet, a szocialista kultúrpolitika példásan dokumentált nagyszabású leleplezése. (A kultúrpolitika szóösszetételt – Illyés epés fejtegetése nyomán – előszeretettel hasonlítja a hattyú és a görény pároztatásának eredményéhez.)

Egyik meggondolkodtató paradoxona Domokos (esszé)írói jellemének, hogy az individualitás előjogának tudatában és képviselőjében egyszersmind a kollektívum oldaláról is nézte a világot, fölismerte az irodalom szociális és erkölcsi föladatát. Amikor „*a pályatárs szemével*”, „*az író aggódó és felelősségteljes szemléletével*” közeledett a jelenségekhez, nem a formabontás szándéka vezette új műfaji változatok föltalálására, hanem olyan lehetőséget pillantott meg a dialógusban, két író párbeszédében, amely kettőzi, sőt a sorozatosság, a ciklus- és kötetalkotás révén megsokszorozza a kor kérdéseinek „*általánosabb igazságait, vagy, ha tetszik: általánosítható kételyeit*”. A közös töprengésből születő „*négykezes tanulmányok*” problémákat tudatosítanak, lappangó szorongások okait kutatják, közösségi fölismeréseket fejeznek ki és tesznek árnyalatosak-

ká. – A „versekről, költőkkel” folytatott eszmecsereék, első pillantásra szinte mellékesen, jó előre érzékeltetik és magyarázzák annak a vitának a dimenzióit, háttérét és motívumait, amelyet Domokos évtizedeken át vállalt „*a magyar költészet fényjelenségeit és folyamatait vizsgáló elméleti irodalommal*”: helyreállítják például az ars poeticák fontosságának gondolatát és a szerzőnek az irodalomtörténeti közvéleményben gyakran elvitatott jogát, hogy hangot adjon az interpretációban saját gondolatainak és szándékának (ami egyaránt gyarapítja a vers születéséről és a költészet történetéről szóló tudásunkat). – A hetvenes években a túlhajszoltság, a súlyos betegség kockázatásáig fokozott munkahalmozás valamiképpen szolidáris részvételt is jelentett az ellenzéki értelmiség jobb híján gyakorolt önsorsrontó tiltakozásában „*Így lázadt ő, a legérzékenyebb*” – írta a költő barát Fodor András Domokos összeroppanásakor. „*Feküdt a földön, forgott benne minden: / zuhatag álom, gyönyörű hiány. / Vészendő sorsunk pezsgett a fejében / a szorongás agykéreg-moziján.*”

Mint a létezéshez tartozó más alapkategóriák, az idő is egyaránt foglalkoztatta filozófiai eszmeként és történeti konkrétságában. A szellemi életünket meghatározó tendenciákkal és művekkel foglalkozó esszéiben szívósan visszatér a praeteritum imperfectum (folyamatos múlt) fogalma és szimbolikus jelentése. Élete végén megjelent kötetének címe is a coniugationnak erre a kategóriájára utal: NEM-MÚLÓ MÚLT. Domokosnak az volt a tapasztalatban gyökerező meggyőződése, hogy a múlt végleges eltörlésének álradiális formulájával szemben a múlt megkerülhetetlenül jelen van a mában és a holnapban, akár mint a kontinuitás, akár mint az örök visszatérés szkémájának testet öltése. De nem egyenlő arányban él tovább és újul meg a kívánatos, az átörökítendő hagyomány, illetve a kártékony, rossz örökség; Domokos szerint manapság az utóbbi bizonyul burjánzóbbnak, életképesebbnek. A múlt feltárása, emlékezetbe hozása nemzetpedagógiai kötelesség a dementia és az amnézia fenyegető áradatával szemben. Többféle ok okozataként Domokos retorikájában fokozatosan megnőtt az idézés szerepe. Nem annyira a megerősítő és igazoló tanút keresi az idézetek szerzőjében, inkább azért halmozza a szentenciákat és maximákat, hogy ráébredessen egy észrevétlenül is ható igazságkoncentrátum masszív jelenlétére, figyelmeztessen az irodalom „*történelmi leckéjének változatlanul érvényes igazságá*”-ra, más szóval arra (és ez is idézet, Márai Sándortól) hogy „*a nemzeti sors nagy pillanataiban a magyar irodalom mindig elsőrendű válaszokat adott az időszerű kérdésekre*”. Szívesen idéz olyanoktól, akik sok mindenben vitatársak, netán egymás szigorú bírálói voltak, de a legfontosabb evidenciák, „*nemzeti sorskérdéseink*” dolgában közös hitvallás mellett sorakoztak föl. Babits és Németh László, Illyés és Szabó Lőrinc szikrázó összecsapásaik ellenére egy táborba tartozik; a személyes vagy csoportos ellenségeskedés felszíni jelei, az egymás ellen uszító erők rosszhiszeműsége sem tudják megtéveszteni a népi és az urbánus írók megítélésekor: ne higgyünk a látszatnak és a manipulációnak, „*mintha ez a két szárny nem a Horthy-korszak társadalmi-gazdasági viszonyaival és hivatalos úri-keresztény ideológiájával szemben reformokat követelő tudatosan progresszív ellenzékét testesítette volna meg*”.

Végig elkísérte pályáján a pesszimizmus, a sötéten látás, a „*komor létezésélmény*” minősítése, esetenként: vádja. Heidegger egzisztencializmusa, Ady igazolódott próféciaja, Fülep Lajos komor jövősejtelme, a magyar irodalomnak a herderi jóslat kihívásával szembenező komor, de nem magamegadó, nem defetista hagyománya vonzotta. A „*rendszerváltozásig*” (ő maga nem azonosította volna egyetlen dátummal vagy eseménnyel) az igazságot kimondó realizmus jelzőjeként érvényes a pesszimista vagy a borús meghatározás és jelző. A realizmusnak vannak „*világnézeti*” változatai: a világnézetet (Babits nyomán és nem szokványosan) Domokos szemüveghez hasonlítja,

amelynek a sötétebb vagy derűsebb lencséjén át nézzük a világot. Az övé mindenesetre kíméletlen, minden rosszra felkészült és felkészítő realizmus volt. A létező szocializmus társadalomábrázoló magyar regényirodalmától a Kemény Zsigmond-i történelmi panoráma „könyörtelen” igazmondását várta el. Ha a műveknek – még a kéziratban maradtaknak is – olyan teljességre törő olvasója és a cenzúra-öncenzúra bomlasztó hatásának olyan ismerője, amilyen Domokos volt, szorongva azt jósolja, hogy „*a mi életünk szétrobbant(ott) repeszdarabjai, a kort reprezentáló regények híján, nyomtalanul tűnnek el*”, akkor nem vitatkoznunk kell fölfokozott felelősségérzetével, borús világnézetével és realizmusfelfogásával, hanem értelmezve földolgozunk „epekeserű” odamondogatásait. (Külön rovatot nyitott életművében MONDOM A MAGAMÉT címmel.)

Az átrendeződésnek a kilencvenes években elébe táruló látványa elképesztette és megrendítette. Minden másképp alakult, mint ahogy jóhiszeműen elgondolta; az a jövő cáfolta meg, amelynek évtizedeken át elkötelezte magát, amelynek az előkészítésére az életét tette föl. Csak nagy hitből támadhat akkora és olyan keserű csalódás, amilyen az övé volt. Megszűnt a cenzúra, és eltűntek a tilalmak és tabuk, amelyeket fél évszázadon át életben tartottak a szellem ellenségei. De mit kezdtünk a hirtelen jött szabadsággal? Az íróasztalfiókókból nem kerültek elő leleplező és szókimondó nagy művek; sem az elfáradt régi, sem a koravén új nemzedékek nem töltötték be azokat a feladatokat, amelyek – Domokos hite szerint – a kényszerek, a tilalmak lomtárba kerülésével a megvalósulás közvetlen közelébe kerültek. Nemcsak „*ihletbénulásos*”-nak látta az új világot, hanem morálisan utat tévesztettnek is. „*Törzsekre szakadozott az ezredfordulón a magyar irodalom*”, „*gyűlöletorkán*” nyomja el a tagolt emberi beszédet, „*az irodalmárok közt megszűnt az elemi szakmai szolidaritás*”. Szerinte a válság nem korlátozódik a művészvilágra; a madáchi iróniával civilizátoroknak nevezett „politikai elit” mesterkedése nyomán az „*ép ösztönrel és egészséges tudattal élő nép mindinkább broylersirke-tenyésztetre emlékeztető alaktalan masszává vált*”; a demokrácia kudarcaként a nép rendre hibásan dönt, „*nem akarja azt, amit akarnia kellene, hanem azt akarja, amit nem kellene akarnia*”. A kétségbeesés pillanatában a szatirikus pamflet megejtő lírába torkollik, a csalódott ember első személyű vallomását halljuk, és az Adyra való hivatkozásban esszéírói hivatásának a magyar költészet vezérmotívumával való összefonódása fogalmazódik meg: „*De hát mit is reméltem én, akinek kamaszkoromban a magyar élet legnagyobb és legkeserűbb diagnosztája: Ady Endre nyitotta ki agyát a második világháború esztendeiben, s azóta is számtalanszor megtapasztaltam történelmi leckéjének változatlanul érvényes igazságát?*” Domokos utolsó alkotó korszakát nagyszabású megvalósított tervek, a folyamatos szellemi munka folyóirat-évfolyamokban, könyvsorozatokban testet öltő maradandó eredményei fémjelzik: a *Holmi*, az *In memoriam* és az *Emlékezet* sorozata, a magyar esszé színé-javából készülő válogatás, hézagpótló szövegkiadások és a többi. Lehet, hogy utolsó éveiből mégis inkább a szatírának és a lírának az esszében összefonódó kettős hangzatára fogunk emlékezni? Ezen belül is életének arra a kikezdhethetlen, „*egyetlen megmaradt hitére*”, hogy „*soha nem az irodalom került válságba, [...] az állítólagos értékválság nem az irodalomban, hanem a neurotizált irodalmi tudatban pusztít*”.

Ami a személyes találkozásokat, az érintkezés „életrajzi” oldalát illeti, az ő részéről érdeklődésen és bizalmon, a magaméről tiszteleten és nagyabecsülésen alapuló emberi és munkakapcsolat alakult ki köztünk. Főleg Fodor András nemzedékeket tudatosan egymáshoz közelítő társaságában találkoztunk. Ezekon az alkalmakon Domokos fő „műfaja” a vita volt; partnerei ebben a körben Vekerdi László, Hernádi Gyula, Lator László, Vörös László orvos, Bozay Attila, Lakatos András, Bulla Károly és sokan mások (a névsor kiegészíthető a házigazda naplójából). A kulturális élet napi esemé-

nyeiről szóló beszélgetéseken kívül inkább hallgatója, mint résztvevője voltam a kitarító, olykor szenvedélyes szellemi összecsapásoknak. Domokos szinte lobogott az érvelés indulatában; a születő gondolat és a nyelvi kifejezés között nála nem volt időbeli különbség, nyomdakész mondatok szinte érzékelhető bekezdésekké formálódtak rögtönzéseiben; azonnal észrevette, ha vitapartnerre tévedett, megfedkezett valamiről vagy számításon kívül hagyott egy éppen nem mellékes szempontot. Keserűen moralizáló szemlélete és fanyar sztoicizmusa inkább azokéval találkozott, akik a „létezett szocializmus” elviselhetetlen sivárságát megszenvedve az értelmiségi ellenzék döntéseit és manőverezéseit is a kényesen pontos intellektuális elemzés és az erkölcsi bírálat-önbírálat sötét szemüvegén át nézték (mint például Vekardi László). Szembekerült viszont az olyan mentalitással, amely elnézőbb volt a kényszerűségként elkönnyvelt alkalmazkodó engedmények, kompromisszumok, a hatalom védte „bensőség” alkalmi elfogadása iránt. – Könyvsorozatok szerkesztőjeként több kiadvány gondozását bízta rám; közös munkánk során – nem mondok újat vele – kivételes műveltsége, finom arányérzéke és a leggyakorlatiasabb részletkérdésekben is érvényesülő rutinja ragadott meg és adott biztonságot. A szó legjobb értelmében takarékosnak mutatkozott a munka technikai részére fordított energia kipurciózásában (vagy inkább magára vállalta a kényelmetlen végeznivalót), hogy annál több idő jusson a kézirat „minőségi” finomítására. Ha konfliktus keletkezett a szerzői jogi érdek (többnyire a jogutódok kívánalma) és a kiadó, a sorozat érdeke, netán a kiadvány összeállítója között, higgadtan szerelte le az ellenkező oldalon álló felet; megértette a másféle véleményt, de eltökélten az olvasók szempontjából érvelt.

Az utolsó találkozások emlékének élessége óhatatlanul megnövekszik megismételhetetlenségük utólagos tudatától. A Duna-parti ház hatodik emeletén, íróársak búcsúztatásán a Farkasréti temetőben, a Nap Kiadó Móricz Zsigmond körtéri pavilonja előtt beszélgettünk. Leginkább a már megvalósult és a még soron lévő szerkesztői munkái és tervei kerültek szóba, főleg az Osiris kiadásában megjelent esszéantológia és folytatásának koncepciója. „Ezt még befejezem”, sugalmazták utolsóinak megmaradt szavai.

Hubay Miklós

BÍRÓ FIA: ÍRÓ

*„Mi könnyű törvényt írni pamlagon –
Könnyű ítélni a felületesnek,
És mily nehéz, ki a szívet kutatja...”
(Madách)*

Ez a cím akár Babits sorsát is idézhetné. Akár az enyémet is. És mindenképpen Domokos Mátyásét. Bírók voltak a felmenői. Ő pedig az írói pályát választotta.

Megint az a csupán egyetlen betűnyi különbség az apa és fiú foglalkozása között (vesd össze: *homousion* – *homoiusion*), és máris érezzük, hogy ugyancsak messze gurult az alma a fájától. Vagy mégse? Az atyai mesterséget folytató fiak-unokák hagyományo-

san becsületet hoznak a családra – viszont az írói (vagy egyéb művészi) pályát választó fiú legtöbbször sokkolni szokta – szokta volt – a tisztas mesterséget folytató szülőket. Petőfi verset írt erről. Ady prózában vall arról, hogy az apja szolgabírónak szerette volna látni a fiát... Szigligeti azért lett Szigligeti, hogy a drámaíró-mesterséggel ne hozzon szégyent a tisztas Szathmáry családra... Azért szelíd konfliktus volt ez már akkoriban is. Vígjátéki téma lett, nem tragikai.

A „bíró fia: író” képletben azonban mindmáig lüktet az Ödipusz-komplexus. Megéltém ezt én is, szelídeden, ám mindmáig érzékeny vagyok a nemzedékek közti hivatásváltásnak e speciális esetére. A magam sorsának nyitját is feszegetni próbálom ezzel.

Mintha Thomas Mann is figyelt volna erre: nem mulasztja el megemlíteni a HALÁL VELENCÉBEN széplelkű öreg hőséről, hogy táblabíró volt az édesapja. Akárcsak Ágota kisasszonynak Kiss József költeményében – ebben az Arany-balladáknál is fájóbb szépségű „poszt-Arany-balladában”, amelyen már a *Nyugat* lírájának hajnalfénye ragyog...

Amikor Babits Mihály első kötetének programadó ars poeticájaként (ars eticájaként?) közli a már címében is kihívó versét – ÓDA A BŰNHÖZ –, lehetetlen, hogy ne nézett volna farkasszemet apjának arcképével, amely bizonyára náluk is ott függött a három utcai szoba valamelyikében. S egy maliciózus angyal talán oda is tolt a *Nyugat* 1909. március 1-jei számát az Istenben boldogult szekszárdi bíró úr elé, azokkal az erkölcsi értékeket relativizáló (vagy éppen: finomabban disztिंगváló) sorokkal: „*Bűn, bűn-nél százszor rokonabb erénnyel.*”

Ám odafönt, a mennyei igazságszolgáltatás luciditásban, ahol múlt, jelen, jövő egyszerre együtt van, lám megjelenik egy még újabb nemzedék képviselőjében Illyés Gyula is, aki ügyészért kiáltó eposzát (HŐSÖKRŐL BESZÉLEK) úgy írja, hogy az elkészült részekre áldást kér (és kap) a kert másik végében dolgozó Babits Mihálytól – akinek autoritását Illyés azzal hangsúlyozza: „táblabíró fia!” S nem tyúkpörben kapja Illyés a felmentést. Eposzában egyetértéssel idézi Proudhon égrekiáltóan provokatív mondatát, még hozzá hitelesen, fölényesen, franciául: „*La propriété c'est le vol.*” Mintha a bírófia-írók Magyarországon a génjeikben hordoznák a Kőtáblákat.

Hiszen Kiss József fentebb említett Ágota kisasszonya is apja után folytatja az „ősi mesterséget”. Van egy pere Ágotának is, amelyet vénkisasszonyos szívóssággal folytat valami metafizikai Rossz: az ádáz Körös vize ellen.

Amikor aztán Illyés Gyula meglátta és megszerette Flórát, bizonyára érzékeltte mögötte is a mitikus táblabíró Atyát.

Jogásznemzet fiaként nem csoda, hogy számos bírót ismerhettem. A váradolaszi temetőben apám fejfáján silabizálva a betűket tanultam olvasni: „*Itt nyugszik hubói Hubay Lajos ítélőtáblai bíró, élt 59 évet † 1919. április 4-én.*” Igazságügyiéri parcella ez, apám sírja mellett volt Domokosék kriptája, s túl ezen impozáns márvány emlékmű: a tábla elnökéé, Bary Józsefé (sokat emlegették: ő volt a tiszaszlári per főügyése). S vele egy sírban ifjú Bary József: „*Élt 19 évet, elesett Csucsánál, a magyar föld védelmében.*” (Vöröskatoná volt.) Lopva mindig elolvastam a magyar föld védelmében elesett fiú apró betűs sírfeliratát. Felette szinte trónolni látszott az édesapja, cvikkerrel az orrán, bronzban. Lehetséges volna, hogy az ítélőtábla-bírák fiaira vár egy nagy IGEN és NEM, vár valami a keresztútnál, ahol a hivatásunkat – s a halálunkat is – választjuk? Elemi iskolai feladatom lett ez is.

Az apám sírja mellett a másik oldalon Lidércke nyugodott: „*Ippi és érkeserűi Fráter Erzsébet, férjezett Madách Imréné.*” Ezen a síron mindig volt friss virág, a Temető utca lakói ápolták. Olyan volt ez a temető, mint egy Trianonban elmulasztott néma népszavazás.

...Apám két bátyja is fellebbviteli bíró volt, egyik Kassán, másik Miskolcon. Ám nem a határon túli vagy már föld alá került Hubayak, hanem nevelőapám, Domokos László szolgált nekem klasszikus példaként a magyar táblabíró alakjához, puritán mentalitásához. Ő is, apámnak egykori kollégája, a váradi tábla bírása volt, sőt rangjára: kúriai bíró (ő úgy írta: *curiai*). Vér szerinti fiának, az ifjabb Lászlónak (aki szintén bíró volt) lett elsőszülött fia Domokos Mátyás. Akit most temetünk. Bíró fia volt ő is. Élt 78 évet. Mintha egy kisleány tennének a sírba...

A Körösön túl volt a Nagypiac, az Ullman-palota előtt. Árultak ott mindent, lovat és fekete bivalyokat is. Ott láttam először láncra verten táncikáló medvét. A zsidogón meg földre terített rongyokon ócska könyvek, régi pénzek. A hegyekből zsákban hozták a nyüzsgő rákokat, előre-hátra vonszolva magukat próbálgatták, hogy melyik olló is tartozik hozzájuk. Az egyik sorban a hegyi mócok furulyát is árultak. Rengeteg furulyát (pedig én Nagyváradon soha senkit se hallottam furulyázni), meg nyers faháncsból font hosszú szárú ostort – hatalmasakat cserdítettek vele. Volt ott nádszék, faragott zsámoly, bababútor... Itt vétettem meg anyámmal azt a kisgyerekeknek való széket (én már nagyfiú voltam, tíz-tizenegy éves), aztán piros ceruzával, csupa nagybetűvel ráírtam a támlájára: MATYIKÁÉ.

Magyarországról vártuk nevelőapámnak Laci fiát, hozta bemutatni családját, Jolikát és az elsőszülöttet, Matyit, akinek születéséről és minden tetteről már két éve beszámoltak a Gyuláról és Makóról érkező levelek.

Nevelőapám kollégája és barátja volt apámnak (akit alig születésem után elvitt a „spanyol”). Maga is megözvegyülten, feleségül vette anyámat, hozzásegítve őt, hogy nevelhesse kiskorú gyermekeit a hirtelen rászakadó román világban, ahol nem akaródozott nyugdíjat sem fizetni a magyar világból ott ragadt özvegyeknek. Domokos Laci bácsi tette lehetővé a Hubay árváknak, hogy felcseperedjenek. Úgy is emlegették őt a széles atyafiságban: „a jó Laci bácsi”. Valóban jó ember volt. Szigorú és igaz bíró. Amikor negyvenéves szolgálatát a bírói kar megünnepelte, az egyik helyi újság meginterjúvolta. – Egyvalami tölti el elégtétellel – mondotta –, hogy „bár nemegyszer előfordult, hogy tőlem az ügyész halált kért, én senkinek a fejére nem mondtam halálos ítéletet”. Amikor a délutáni sétájából hazatért (azon az Ady megénekelte „*poros a hosszú hársfasor*”-on volt a séta, mindig hármásban Plopu bácsival, a román semmitűszéki bíróval és Róz bácsival, a váradi köz- és váltóügyvéddel), a tejeskávét elfogyasztva vacsoráig román nyelvű újságot olvasott (a liberális *Dimineață*). Az erdélyi költőnek, Berda Máriának egy versszakát ma is tudom – az új állam nyelvét éjjel-nappal gyakorló magyar közhivatalnokok emlékezetére: „*Az én apám tudott jól franciául, / Bázalben a németeknek prédikált, / De mikor elment Szolnok-Dobokára, / Román szótárt vett és grammatikát.*” Talán mondanom sem kell: kálvinista volt Domokos László is, egykor debreceni diák – ez még a Nyilas Misi-időkben lehetett. Emlegette is azokat a játékokat, amelyekről Móricz írt. A királyhágó-melléki református püspökség mellett egyházmegyei tanácsbírói tiszteletet is betöltött.

Számomra fontosabb volt ennél, hogy oszlopa volt a Magyar Múzeum Egyesületnek. Így már kisgimnazistaként szívesen látott – egyetlen! – vendége voltam a Schlauch tér végében álló kis sárga múzeumépületnek, ahová minden csütörtökön és minden vasárnap (a nyitvatartási napokon) nem is az üveg alatt látható mamutagarak és bronzfibulák vonzottak, még csak nem is az Ipolyi-gyűjteményből ott maradt Dürer-metszetek (ezek is, azért persze ezek is!), hanem a múzeum három, kulcsra zárt szobájában a jórészt ömlesztett – odamentett? – magyar könyvek tömkelege. Az egykori Úricasino

könyvtára, főpapi hagyatékok. A jobb oldali sarokszobában, ráccsal védett polcokon: bölöni Bölöni Sándor könyvtára. Innen a *Magyar Történelmi Életrajzok* kötetét hordtam haza. (Ugyebár Shakespeare is életrajzokat olvasott? Ó Plutarkhoszéit.) Megannyi tragédiatéma volt: Thököly élete is, Fráter György is. Azért ne higgye senki, hogy valami ódon, avíttas világba tévedező gyerek voltam. A Fő utca másik végében, ahol a színház előtt a Köröshöz kanyarodik, az utolsó bolt Hegedüs Nándor Hírlapirodája volt. Ennek hátsó helyiségében kölcsönkönyvtár működött. (Egy hónapra 30 lei, de egy napra is adott könyvet a kisasszony 1 leuért. Itt töltekeztem Darwinnal, Bergsonnal, Ibsennel és még inkább Strindberggel, Hevesi Sándor Shaw-fordításaival, a Shaw-és Nietzsche-breviáriummal, a *Színházi Életből* kivágott drámák sok-sok gyűjtőkötetével. És milyen felfedezés volt a pozsonyi Práger Kiadónak Új Európa Könyvesháza...) Kincseimet hazafelé cipelve, megálltam Frankó Pista bácsinak (ő Domokos Mátyás nagyanyjának volt a fivére) a Schlauch park fáira nyíló földszinti ablaka alatt, a mindig vidám agglegény rendszerint az ablakában könyökölt, s el is várta, hogy bemutassam neki az aznapi zsákmányt. Megbeszéltük, hogy mi lett volna Erdély sorsa, ha a Barátot nem gyilkoltatja meg a császár Alvincen.

Odahaza Domokos Laci bácsi is érdeklődéssel lapozgatta a hazahordott könyveket, s csöppet se bánta, hogy nevével élve felbolygatom a Múzeum porülte nyugalmát.

Az a pár baráti család – három-négy –, amely névnapokon felkeresett minket, nem szolgálhat alapul szociológiai felméréshez, mégis meg merem kockáztatni, hogy a *Nyugat* költői – köztük még Ady is, aki Váradról indult el Párizsba – kívül estek a váradai magyar intelligencia érdeklődési körén. (Tabéry Gézáról, ha lejött a hegyről, és feltűnt a Fő utcán, nem mulasztották el megjegyezni, hogy ő Ady barátja volt. Mintha unikum lett volna e nemben.) Viszont a kereskedő polgárság körében elevenen élt Váradon Ady emléke, talán a versei is – a Léda-dalok bizonyára...

Nevelőapám Szabolcska Mihályra esküdött. Volt is egy kis vaskos Szabolcska-kötete. Ebből még fel is olvasgatott. Ez a kötet aztán eltűnt. Mostanában mesélte Domokos Matyi, hogy amikor váradai nagyapja meghallotta, hogy ő – gimnazistaként már – érdeklődik az irodalom iránt, Makóra utazván elhozta neki a Szabolcskát. Afféle konfirmáció volt ez az írói pályára induló fiúnak. (A könyv sorsa? Matyi elveszítette. Ezt ő maga is fölöttébb emblematikusnak tekintette, akárcsak a konfirmációt.)

A Domokos család új generációjának első hajtása, akit én Váradon a feliratos székekkel vártam, két és fél éves korában valóban egy trónkövetelő határozottságával lépett fel. Nagy ügyel-bajjal felhúzódkodott a díványra, ott, annak ingó-ringó párnáján megvetette két kis lábát, és harsányan kiáltotta: MEGÁLLJ! – Majd édesapja biztató pillantását elkapva, nekidurálta magát, s még harsányabban: KUTYA! Mindnyájan elbűvölten álltunk, mert valóban rendkívüli jelenség volt, hogy ez a járni-beszélni még alig tudó gyermek ily proklamáló hangon ígét hirdessen. S édesapjának sügnia sem kellett, végül kivágta, s milyen dörgedelmesen: SZERBIA!* De ekkor már ott csüngött kitárt karú édesanyja nyakában, annak a szelíden mosolygó (mintha mindig könnyein át mosolygott volna) Bodoki Jolikának a nyakában, aki vitte is kisfiát játszani. Bölcsen.

Arrafelé, Erdélyben, a Partiumban mi már – kicsik-nagyok – pontosan tudtuk, hogy mit szabad és mit nem szabad mondani. Hogy az antantállamokat, pláne a kisantantéit a világeért sem szabad megsérteni, mert elvisz a *Sziguranca*.

Az ember sohasem lehet eléggé tapintatos a fokozott érzékenyséű többségekkel

* Ifjabb Domokos Lászlónak nem kis oka volt haragudni a világháború kirobbantóira. Diáksorból vitték el a frontra, ahonét csak hosszú olasz fogság után került haza, s folytathatta az egyetemet.

szemben. (Már Ezópus tanítómeséje is erről szól a folyóparton lejjebb álló Bárány és a felsőbbrendű Farkas diskurzusában.)

A sorsfordulattal kecsgetető pillanatainkat Szondi Lipót számba vette. Őt illet talált: a párválasztását, a barátválasztását, a betegség-, a halál- és a hivatásválasztását. Ilyenkor törnek fel bennünk őseink eladdig „leláncolt” – latens – génjei. Amikor egyszer Domokos Mátyás számba veszi felmenőit, a váradi nagypapján túl megtalálja Petz Vilmost. Odahaza Laci bácsi őrzött egy finom rajzú arcképet róla. Jénában készítették. Talán egy német diáktársa. A hagyatékából elhoztam a jogos örökösnek, Mátyásnak. Ő az ÓKORI LEXIKON két hatalmas kötetével viszonzta. Ez Petz Vilmos főműve. Volt miben kutatnom a görög tragédiaírók elveszett drámái után, amelyeket mindig szerettem elképzelni, hogy vajon milyenek is lehettek. Egy elsüllyedt Atlantisz! A címük jórészt fennmaradt a protagonisták nevével. Micsoda bűnök, micsoda bűnhődések! Palamedész, az ifjú Laiosz királyfi... A pokoljáró Dante látott ennyi bűnt és bűnhődést – meg a bírót, amikor a tárgyalásra előkészülőben az aktáiba mélyed.

Az ISTENI SZÍNJÁTÉK-ot fordító Babits, majd aztán az Oidipusz halálát a maga halálos ágyán fordító Babits végtére is, költőként ugyanazt a mesterséget folytatta, amit Szekszárdon az apja, amikor levette a polcra a FELSŐ BÍRÓSÁGAINK ELVI HATÁROZATAI-nak V. kötetét (büntetőjog és -eljárás), hogy az élet, a szemérem és a tulajdon ellen elkövetett bűntettek paradox és faramuci kázusaira bölcs kúriai döntvényeket citáljon, mintegy mihez tartás végett, precedensül.

A tűzlopó Prométheusz bilincsre verése, az anyagilkos Oresztész felmentése, a konstruált per Palemedész ellen: megannyi drámai, költői tárgy a Petz Vilmosban.

A drámaírói függetlenség tudatát (öntudatát) a „bíró fia író” szindrómának köszönhetem, amelynek én is haszonélvezője? kárvallottja? lettem. Miként Babits is. Hiszen erről az alapról lehet deklarálni felülemelkedettségünket a minket jobbra vagy balra állító tendenciákkal szemben.

Ám az a puritán bírómentalitás, amellyel idősebb Babits Mihály, Hubay Lajos és persze nevelőapám, Domokos László is fiaik ethoszát meghatározták, csupán a függetlenség akarásáig és az igazság megtalálásának illúziójáig terjed. A költészet és a drámaírás útjai ennél tovább vezetnek. Kutatnunk kell hozzá a *szív titkát* is.

Amikor már harmadszor hallottam és végtére el is hittem Domokos Mátyás halálhírét, kihoztattam a könyvtárból a fellelhető műveit. Ezt a talán tízezer oldalt kezdtem felolvasatni magamnak.

Ki gondolta volna, hogy az ideji könyvhétre kiadott kvintesszenciális válogatásban – mely címevel elegánsan tagadja a mulandóságot (NEM MÚLÓ MÚLT) – ominózus halálsejtelemmel fog hatni, pár héttel a kötet megjelenése után, hogy Domokos Mátyás az egyik legsúlyosabb szavú tanulmányában (MAGYAR ADVENT 2004-BEN) a váradolozási temetőt idézi, ahol nagyszülei nyugszanak. Az a temető nincs már. Éjszakánként fáklyafénynél dúlták lidérces tivornyázók, s nappal a temető kerítése mellett pragmatikus márványcsiszolda tette újból eladhatóvá a sírköveket...

A Domokosok kriptájából meg a Hubayakéból a csontokat a Körösön túli Rulikovszki temetőbe menekítette át öreg nővérem, aztán maga is közéjük feküdt. Madách Imréné hamvait Tempfli püspök vitte át a székesegyház altemplomába...

Domokos Mátyás nagy ívű életművének kontextusában a szavak feszültsége megsokszorozódik, mint az építőkövek a kupolaívekben. Súlyosak lesznek, s fellebegnek. A semmitmondás rekordkönyveiben halhatatlanságot remélő irodalom divatja idején Domokos Mátyás mondatai távoli mennydörgésként morajlanak – azok a hallatlanba megse vehető létkérdések és sorskérdések.

Határ Győző

DM

mondta is hogy nem akarja:
– ne! ne még! – hogy még *nem*
s rászakadt a MINDEN-MINDEGY
égboltszélességben

elvágódott fürdőajtó
rezes küszöbén át
szíve bénult s többé annál
nem lehetett bénább

nem ébredt se csengetésre
sem a harangszóra
neki nem volt mi megálljon:
megszűnt minden óra

Gróh Gáspár

„DOMOKOS MATYI – HAT” VAGY „HÉT”

Domokos Mátyással négyéves koromban kerültem közeli kapcsolatba, Vackor, a pizsén pisze kölyökmackó közreműködésével Kormos István mutatta be nekem (ahogyan a verekedős Eörsi Pistit is). Ő volt az, aki Vackort, „*Mert nem tudott jól játszani, / Szólt neki Domokos Matyi, / Szólván szólt a jó Domokos: / – Edes kis Vackor, gyere! / Megtanítlak játszani én, / mert nagyon játékos vagyok én, fő-fő játékos vagyok én, / de amire megtanítlak, / nem amolyan durrbele!*” És Vackor az első bében aztán Domokos Matyi mellé ül. Tán nem kell mondanom, az ember gyereke a mesében, így a Kormos-kiseposzban is, természetesen a főhőssel, azaz a pizsén pisze medvebocccsal azonosul. Így lettem már zsenge ifjúságomban Domokos Mátyás virtuális padtársa.

Ez az ismeretség aztán négy évtizedig egyoldalú maradt, mint a csendőrpertu. Egy könyvéről szóló írásom megjelenése után aztán csengett a telefon, és maga a számomra legendás „jó Domokos Matyi” üdvözölt, azzal a közvetlenséggel, amelyet négy évtizedes bensőséges kapcsolatunk kellőképpen indokolhatott – volna, ám arról, fölötébb sajnálatos módon, ő nem értesülhetett. De erre nem volt szükség: viszonyunk egyetlen pillanat alatt szimmetrikussá vált, így annak számára ismeretlen, hosszúra nyúlt, ko-

rai szakaszáról sohasem tájékoztattam. Viszont a továbbiakban bátran építhettem rá. Merthogy Domokos Mátyás valóban „*a jó Domokos Matyi*” volt.

Olyan ember, akivel *hátsó gondolatok és udvariaskodás vagy diplomatiszálás nélkül bármilyen kérdésről bármikor úgy lehetett beszélni, hogy eltűnt a kettőnk közötti társadalmi, szellemi, művészi rangkülönbség; mintha mind a ketten egy eszményi önképzőkör tagjai lettünk volna.* A dőlt betűs szöveg idézet: az Illyés Gyulára emlékező Domokos Mátyástól. Ennél pontosabban és méltóbban nem tudom jellemezni azt a már valóságos kapcsolatot, amely hozzá fűződött. Ez tehát rajta múlt, s nem gondolom, hogy elsődlegesen a személyemnek szólt, hiszen az általa csakis a kölcsönösségen alapulóknak tekintett viszonyban őt magamnál hasonlíthatatlanul magasabban állónak tartottam és tartom, noha ő közvetlenségével, nyíltságával, szeretetével egyszerűen lehetetlenné tette, hogy ezt a személyes érintkezésben érezhessem.

A vele töltött idő során személyes varázsa elfedte azt, ami életművét maradandóvá teszi: rendkívüli tudását, ismereteit, képességeit. De nem pusztán a maga alanyi joga által nőtt ebben a nem rászabott világban nagygyá (bár, mint az erre született emberek, vitathatatlan eleganciával viselte). Domokos Mátyás nemcsak önmaga volt, hanem a XX. századi magyar irodalom és szellemi élet klasszikusainak titkos ügynöke is: vele üzent Sárközi Márta, Bibó István, Szabó Lőrinc, Németh László, Illyés Gyula, Vas István, Weöres Sándor, Pilinszky, távolabbról a Nagy Nyugatosok, Babits, Kosztolányi, Tersánszky. Ezért azonnal bizalmat adó és keltő, természetes közvetlensége ellenére, ami a vele való találkozásokat úgyszólván beragyogta, és a Kormos István epitheton ornan-sában megjelenített „jó”-ság érzékelésétől függetlenül, mindig éreztem, hogy ez a valóságos őszinteség egyúttal egy ideális (mert test és lélek szerint szabott) álruha is. Jelenlétében, társaságában erre nem gondoltam soha. De távollétében, a vele való találkozásokat felidézve, mint egy utána jövő nemzedék tagjának mást is látnom kellett. Ez a generáció az őáltala bensőségesen ismert nagyságok többségét már nem hús-vér valóságukban, hanem önmaguk eleven vagy már bronzba öntött szobraként ismerte meg. Domokos Mátyás személyes varázsának fényköréből kilépve észre kellett vennem, hogy ennek az ifjúi vékonyságát és mozgékonytúlóságot utolsó napjáig megőrző férfiúnak akkora árnyéka van, mint egy igazi magashegységnek. És legalább a búcsú pillanataiban mondjuk ki nagyon határozottan: szellemével fel is nőtt ehhez az árnyékhoz.

Alig néhány hete megjelent utolsó kötetében olvasható: „*Életem során volt szerencsém találkozni néhány zsenivel, de a legnagyobb, máig sugárzóan eleven emberi élményem: Sárközi Márta és Ferenczy Béni volt.*” Emlékezéseiből kiderül, hogy akkor került velük közeli kapcsolatba, amikor azok a diktatúra tobzódásának idején a hivatalosságtól félrehajtva, szellemi méltóságukat őrizve, a rájuk bízott talentumot a tehetség árfolyamvesztésének mélypontján is kamatoztatva éltek. Az ő emberi tartásuk nemcsak erőt adott neki, hanem életvezetési példáulul is szolgált arra, hogy miként lehet egy szabadsághiányos világban szabadnak maradni. Ez a tanítás jelent meg abban is, ahogyan annak indoklására, hogy miért csak majd’ ötvenévesen adta közre első kötetét, saját aforizmájával válaszolt: „*nem olyan fontos dolog az irodalom, hogy érdemes legyen hazudni érte*”. Ez az oly jellemző legyintéssel fogalmazott tézis az erkölcs mélyszerkezetében nagyon kemény parancsként jelent meg: „*az irodalom olyan fontos dolog, hogy nem szabad hazudni érte*”.

Ezért, megmaradva igazmondónak, csak akkor kezdett hozzá életművének megírásához, amikor hazugság nélkül írhatott. Élete utolsó másfél évtizede rendkívül termékeny volt, megkerülhetetlen kötetek sorát hagyta maga után. De, bármily fájdalmas,

mégiscsak le kell írni: mindez (bár a halál minden életművet kerekké tesz) töredékes. Felmérhetetlen, hogy mit vitt magával, hiszen az általa megélt idők szellemi életének titkairól kevesen tudtak nála többet. Azért olyan fájdalmas ez, mert e korszak működésében a jelentéktelen dolgokat túldokumentálták, miközben emberek és művek sorsáról titokban döntöttek, s a lényegét elkonspirálták. Így az egykori szóbeli információk (ha úgy tetszik: értelmiségi pletykák) ismerete nélkül, pusztán az írásos forrásokra hagyatkozva e kor története nem rekonstruálható. Domokos Máttyás egyike volt azoknak, akiknek mindezt nem is kellett rekonstruálniuk, mert bennük elevenen élt e dolgok ismerete. E tudásának rögzítésére, áthagyományozására már nem jutott ideje. Többször próbáltam meggyőzni arról, hogy ne csak az értékre figyelve írja meg emlékeit, hanem örökítse meg azt a sötétséget, amelyik – egyebek közt – még az ő tehetségének kibontakoztatását is oly sikeresen akadályozta. Ezt, bár jó néhány írásában adott némi betekintést ebbe a szomorú világba, végül nem tette meg, bizonyító értékű dokumentumok hiányára hivatkozott, jogi érveket sorolt. Így utólag azt hiszem, hogy nem aggodalmi, hanem undora akadályozta meg azt, hogy ilyen irányú tudását is továbbadja. Meglehet, igaza volt, és jobb az utókornak nem ismerni azt a szutyoktentert, amin nemzedékének navigálnia kellett.

Meg kell szokni, hogy mostantól már nem neki, hanem az emlékének írunk.

Sárközi Máttyás

KOSZORÚ HELYETT

Tizenhét nap Budapesten. Szerda délután Réz főszerkesztő úrnál holmi *Holmi*-ügyekben. Csörög a mobil.

– A druszád van itt, beszélgetünk – szól a telefonba a házigazda, majd hozzám fordul: – Átjön!

Tíz perc sem telik belé, s betoppan Domokos Matyi.

Csak néhány köbcenti whisky nyalogatunk, de stimulálás nélkül is békebeli nagy purparlé veszi kezdetét: irodalomtörténeti adalék-anekdota a főszerkesztő kalandjáról mecénásával, Ligeti György gyászolása, mi újság Angliában, miért becsülendők egyes kortársaink, és miért hitvány alakok mások, készülő tévéfilm Sárközi Mártáról, majd – minden pletyka kimerülvén – magasröptű eszmecsere az emberi beszéd kezdeteiről s arról, hogy vajh' miért nem hasonló legalább az alapfogalmak elnevezése a különböző nyelvekben. Szinte semmi politika. Domokos Matyi energikusan érvel, gesztikulál is hozzá, mondatai nyomdakészek, olykor megenged magának egy kis fanyar ferde mosolyt. Nem öreg. Lehetne akár ötvennyolc s nem hetvennyolc.

Szép itt. Fentről a Margit híd pesti hídfőjének sürgését látni, a hömpölygő folyót, a dús lombú szigetet, a budai hegyek házakkal pettyegetett, szelíd vonulatát. Az ég kék.

Domokos Matyi kérdi Réz Pált, mikor jelenik meg írása a lapban Csernus Tibor HÁROM LEKTOR című korszakos festményéről. A Hungária (korábban és későbbben New York) kávéház asztalánál három ifjút ábrázol ez a kép: balról a könyöklő Vajda Miklóst, közé-

pen a nagyon sovány Domokos Máttyást, jobbról a virítón vörös Réz Pált. Persze nem a kávéházban festette Csernus, hanem a Dráva utcai műtermében. A dátum 1955.

'55-ben, s az azt megelőző néhány évben legalább hetente egyszer találkoztam Domokos Matyival, vagy a zugligeti házikónkban, vagy a városban (például a New York-palota mögötti, akkoriban igencsak harmadosztályú Kullacs vendéglőben), vagy éppen a Pilis erdeiben, mert anyám kezdeményezésére jó időben gyakran kirándultunk kis társasággal a hétvégeken. Matyi keszeg volt, de szívós és sportos. Feledhetetlen emlék, amikor Vargyas Lajossal futóversenyt rendeztek az erdei tisztáson, s nem vitás, hogy Matyi győzött volna, ha lába elé nem kerül az a bizonyos fadarab, amelyen elbotolva hat métert repült a levegőben.

A *Válasz-íjak* közül ő volt a legeszesebb.

'56-os távozásom után hosszú évekig nem találkoztunk, majd végre eljutott Londonig. Anyám haláláig sűrűn értesülhettem irodalmi és magánéleti kalandjairól, a Zugligetből érkező levelek útján. Idővel ismét publikálási lehetőségeket kapott, olvashattam az esszéit, kritikáit, tanulmányait. Az 1977-es *UGYANARRÓL MÁSKÉPPEN*-t ezzel a kommentárral küldte el: „*Megpróbáltam egy sereg dologról másképpen beszélni, mint nálunk szokás; persze, még seregebb dologról ugyanúgy hallgatok, mint eddig.*”

Úgy tudom, nem nagyon szeretett utazni, de Marával elmerészkedett Londonig, s üdvözölt Porecából, „az illyr Rivieráról”, majd Pisából, hol tapasztalták, hogy „*a világ szépe lassacskán hozzáférődül a képen látható toronyhoz.*”

A novellásköteteimet sorra postáztam neki, s becsületos elemzést küldött mindahányról.

1980-ban gratuláltam a József Attila-díjához. Imigyen válaszolt május 26-án: „*Természetesen, mindig jelenvaló – istenáldotta és istenverte – lustaságom mellett most még szántszándékkal is várahoztam ennek a levélnek a megírásával, ti. úgy tartja az Új Idők lexikona mellé kiadott illemkódex, hogy gratuláló levelet nem illik megköszönni, tehát én sem akartam véteni az illem ellen (meg, persze, nem akartam abba a látszatba se keveredni, mintha azt képzelném, hogy ezzel az aktussal történt is valóban valami velem. Ne érts félre: nem sírok miatta – ahogy ez sikk egyébként a kis Duna mentében –, de pontosan tudom, hogy ettől még nem tudok jobban dolgozni, pláne: jobban »írni«!, viszont könnyen megnyitja annak a lehetőségét, hogy mindazt, amit eddig csináltam, illetve nem csináltam, ezután rosszabbul csináljam, abban a hiszemben, hogy nekem most már pátensem van arra, hogy amit csinállok, azt csak jól csinálhatom.*”

1983-ban meghalt Illyés Gyula, aki emberként is, íróként is nagyon sokat jelentett Matyinak. Azt írta az én nyugati megemlékezéseimre reagálva megint csak május 26-án: „*Nagyon furcsa nélküle. Minden megváltozott. Vele függetlenségünk illúziójának a maradéka szállt a sírba, s nem frázis, hogy új időszámítás kezdődött el azóta. (Persze kérdés, hogy érdemes-e számon tartani az időt, amit az idő hoz attól kezdve, hogy a magyar irodalom aranykorának az utolsó napja is eltűnt a horizontról.)*”

Azután talált még fényes csillagokat az irodalom egén.

S elkövetkezett az önkény hanyatlása, Nagy Imre újratemetése. 1989. június 15-én írta Matyi Londonba: „*Holnap itt, temetés örvéen, nagy ünnepegek kezdődnek. A pártsajtóban olvastam, hogy Kopácsi is hazaérkezett az 56-os hősök közül (a kifejezés onnan), itt lesz ünnepség, ott lesz ünnepség [...] Így válik a magyar történelem talán legnagyobb e századi tragédiája protokollárisan szabályozott divatrevüvé. Hogy is mondta anyád, egy egykori zsidó rokont idézve? – Elment a kedvem az egész temetéstől!*”

Hamarosan újból személyesen találkozhattunk Budapesten. Domokos Matyi gondozta az Osiris Kiadónál Molnár Ferenc-monográfiám megjelentetését. A *Holmi Füst* Milán-dokumentumaimat közölte, s részletet a monográfiából. Domokos ekkor biz-

tatólag írta, 1994. október 29-én: „*Látod, mégis érdemes volt disszidálni! (Hazajönni? hm, hm... Mert hol a haza? a »magasban«, a »gödörben«, vagy hol?)*”

Már 1996-ban említette a Csernus-festményt. December 14-i leveléből idézek: „*Tervezem még megírni Csernus Három lektor c. képének igen tanulságos történetét is, amely egészen 1988-ig nem jutott nyugvópontra (s e kép egy feljelentés következtében R. elvtárs színe elé is odakerült, 1956 tavaszán...)*”

Tíz esztendővel később úgy látszik elkészült a tanulmány a lektorok keletkezéstörténetéről, a szerdai együttlét során szó esett róla Réz Palinál.

Csütörtökön felhívtam Gózon Ákos barátomat: „*A Holmiban megjelenik Domokos Mátyás írása a jövőre nyolcvanéves Csernus Tibor egyik legjelentősebb festményéről. Még hál' istennek köztünk jár a három lektor. Trombitáld össze őket a csillogó-villogó, megújult New York kávéházba, s beszéltesd mindhármukat a kamera előtt. Jó kis műsor születhet ebből...*”

Ákos lelkesedett az ötletért.

Pénteken Domokos Matyi meghalt.

Balázs Zoltán

UTÓPIA ÉS DISZTÓPIA

I. Bevezetés

Az utópia fogalmát rendszerint úgy értjük, mint a vágyott, áhított jövő képét vagy akár egyenesen tervrajzát. A disztópia ezzel szemben a félt, elkerülni vágyott jövő képét és megvalósítási lehetőségeinek a számbavételét jelenti. Az utópia a haladásba és felvilágosodásba vetett hithez tartozik inkább, míg a disztópiákat a haladásba vetett hitből való kiábrándulás vagy az iránta eleve meglévő szkepszis élteti. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a XX. század legmeggyőzőbb és irodalmilag is legjobban sikerült, jövőről írott művei – gondoljunk Orwellre, Zamjatinra és Huxleyra – a disztópia műfaját képviselik. Itt azonban két olyan művet szeretnék boncolgatni, amelyek egyszerre képviselik mindkét műfajt: ennek klasszikusát, Swift GULLIVER-ének negyedik utazását; valamint Szathmári Sándor KAZOHINIÁ-ját, amelynek főhőse ugyancsak Gulliver.¹ Mindkét regény irodalmi érdekességét és szellemi feszültségét elsősorban az adja, hogy bennük két, egymást tükröző, közvetlenül egymás mellett létező, de egymást semmilyen értelemben megérteni nem képes társadalomról van szó. Nem filozófiai értekezések, vagyis nem érvelésük, hanem fölismeréseik és bizonyos összefüggések végiggondolása miatt fontosak. Ezek az összefüggések ráadásul nem feltétlenül a szerzők szándéka-it tükrözik; könnyen lehetséges, hogy adott esetben azok ellen fordulnak. Politikai filozófiai szempontból éppen azért elgondolkodtatóak, mert az utópia és a disztópia idézett fogalmainak az egyértelmű jelentését több szempontból is megkérdőjelezzük,

¹ A két könyv itt használt kiadása: Jonathan Swift: GULLIVER UTAZÁSÁI. Európa, 1999. Szathmári Sándor: KAZOHINIA. Magvető, 1980.

noha talán lehetne egezetikai érveket fölhozni amellel, hogy a szerzőknek nem ez volt a szándékuk.²

Először Swift regényét elemzem, bemutatva a nyihahák (lovak) és a jehuk társadalmait, illetve a Gulliver révén jelen lévő harmadik, a valós emberi társadalmat is; majd a három társadalom egymásról alkotott elképzeléseit, illetve egymáshoz való viszonyulását igyekszem értelmezni. Swift regénye céljait tekintve talányosabb, mint Szathmárié, már csak azért is, mert a három társadalom viszonyainak egymásba játszása, egymásértelmezése eleve összetettebb gondolatvilágot tár elénk. Nem teljesen indokolatlan arra gyanakodni, hogy a felszíni jelentés alatt van egy másik, az előbbivel gyökeresen ellentétes jelentés. A felszíni jelentés szerint a lovaké a tökéletes társadalom, a jehuké ennek ellentéte, de az emberi társadalom még az utóbbinál is rosszabb. A mögöttes jelentés – amely főleg az egymásba játszó értelmezések következtében „áll elő”, de részben vannak olyan közvetlen irodalmi eszközök is, amelyekkel Swift talán erre a jelentésre utal – a lovak társadalmának tökéletességét is nevetségessé teszi, illetve végső soron téveszmévé nyilvánítja.

Swift regénye után Szathmári Sándor utópikus és disztópikus társadalompárját veszem szemügyre, itt is különös figyelmet fordítva azok (valamint a GULLIVER) kölcsönös egymásértelmezéseire. Szathmári nem csinál titkot abból, hogy szemében a hinek társadalmá nemcsak tökéletes, hanem kívánatos és elérhető is, függetlenül attól, hogy egyes vonásait kétségkívül nem találjuk vonzónak. A behinek – és Gulliver – társadalma azonban sokkal visszataszítóbb. Mindazonáltal a társadalmak közötti viszonyok és értelmezési kapcsolatok érvelésem szerint Szathmári szándékaival szemben juttatják érvényre ugyanazt az igazságot, amit Swift talán tudatosan is képvisel: a tökéletes társadalom voltaképpen elgondolhatatlan.³

² Az (anti)utópiákkal foglalkozó politikai filozófiai irodalom szinte áttekinthetetlen, már csak azért is, mert a politikai filozófiának a lényegéhez tartozik a helyes és helytelen társadalmi berendezkedés megkülönböztetése, ami nagyon hasonlít – bár nem azonos – a kívánatos és nemkívánatos rend közötti különbségtétel. Ez pedig már az utópia témája. Ezért a politikai filozófia minden művének és művelőjének el kell számolnia az utópia fogalmával is (ehhez lásd Huoranszki Ferenc: *UTÓPIA ÉS POLITIKAI FILOZÓFIA*. In: *FILOZÓFIA ÉS UTÓPIA*. Osiris, 1999. 35–42.). Természetesen a szűkebb értelemben vett, tematikusan is az utópiáról és antiutópiáról (vagy disztópiáról) szóló irodalom is könyvtárnyi, mivel ide viszont szépirodalmi, valamint a tudományos-fantasztikus műfajba tartozó műveket is be kell soroznunk. A klasszikus irodalomból nyújt válogatást: John Carey (ed): *THE FABER BOOK OF UTOPIAS*. London: Faber and Faber, 1999. Rövid, jól áttekinthető eszméletörténeti összefoglalás (amelyhez éppen ezért meglepetésképpen csatlakozik egy indokolatlan utópizmus melletti állásfoglalás): Krishan Kumar: *UTOPIANISM*. Baltimore: Open University Press, 1991. Alapos analitikus áttekintés: Richard Saage: *POLITISCHE UTOPIEN DER NEUZEIT*. Bochum: Verlag Dr. D. Winkler, 2000. Az általam alkalmazott megközelítés, amely az egymás mellett létező társadalmakat bemutató szépirodalmi alkotásokat elemzi, legjobb tudomásom szerint új, noha magát a swifti ötletet – vagyis a társadalomkontrasztolást – más szerzők is követték; az egyik legérdekesebb kísérlet Márai Sándor regénye, az *ÍTÉLET CANUDOSBAN*.

³ Magyar nyelven inkább a szépirodalmi és tudományos fantasztikus irodalom gazdag, mint a politikai filozófiai. A XIX. század ma is olvasott alkotása Madáchnak *AZ EMBER TRAGÉDIÁJA* és *Jókainak A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* című műve. Tanulmányos válogatás a XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK (szerk., bev. Tarjányi Eszter, Piliscsaba: PPKE BTK, 2002). A XX. században Szathmárién kívül elgondolkodtató regény Karinthy *CAPILLÁRIÁJA* és különösen Márai *ÍTÉLET CANUDOSBAN* (München: Újváry „Griff” Verlag, 1981) című regénye, amely különösen azért érdekes, mert az anarchikus-utópikus-kommunistikus társadalmi kísérlet és a polgári-demokratikus rend közötti konfliktust igen részletesen és kiegyensúlyozottan érvelve mutatja be. Néhány politikai filozófiai szöveg fordítását találjuk meg egy újszólván csak könyvtárban elérhető válogatásban: *AZ UTÓPIARÓL. VÁLOGATÁS POLGÁRI SZERZŐKTŐL*, szerk. és bev. Erdélyi Lajos (*A FILOZÓFIA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI*, 39, OM Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1979), amely közli George Kateb címszavát is a Nem-

II. Swift: Utazás a nyihahák országába

Swift műve a szatirikus irodalom egyik csúcsteljesítménye. Ahogy Szerb Antal megjegyzi, az idők iróniája a nagy ironikussal szemben, hogy szatírája mára ifjúsági olvasmánnyá vált. Persze elsősorban a két első utazás, de a felnőttkorba érő embernek már nemigen jut eszébe, hogy visszatérjen kamaszkora olvasmányaihoz, még akkor sem, ha azokat csak töredékesen ismeri. Holott a negyedik, ritkán olvasott utazás igazán elgondolkodtató belátásokat nyújt nemcsak Gullivernek, hanem az olvasónak is, és talán nem véletlen, hogy ezután Gulliver többé nem kel útra. De ne menjünk ennyire előre. Milyen is a nyihahák országa, ahová negyedik utazása során, egy zendülés következtében kerül a főhős?

II. 1. A három társadalom

A nyihahák, vagyis *lovak* az erő, a szelídség, a természetes szépség, barátságosság és okosság megtestesítői. S ezt *tudják is* magukról. Nem kímélik fiataljaikat, elsősorban a fizikai nevelésre helyezik a hangsúlyt. Betegséget nem ismernek, elmúlásuk békés és fájdalommentes. Másfelől viszont erejüket nem használják háborúskodásra vagy mértéktelen munkára. Nem ismerik a harcot, ellenségük nincs, hacsak a jehuk nem, azokat viszont az erő jelei is féken tartják. Nincsenek olyan szükségleteik, amelyek kielégítése különösebb erőfeszítéseket igényelne. A nyihahák esztétikai tulajdonságai is kiemelkedőek: tiszták, elegánsak, noha nem ismerik a ruhát. Erkölceik és társadalmi viszonyaik a kölcsönös tiszteleten és jóindulaton alapulnak, költészetük – az egyetlen művészet, amelyet ismernek és művelnek – ezeknek a tulajdonságoknak a dicséretéből áll. Szaporodásuk is társadalmilag szabályozott, eugenetikailag kimunkált, gondosan ügyelnek a túlnépesedés és az elkorcsosulás megakadályozására. Intelligenciájuk szorosan összekapcsolódik morális tudatukkal: azért nem ismerik a hazugságot, mert az számukra logikai lehetetlenség. Az intelligencia eltérő szintjei alapján állapítják meg a társadalmi hierarchiát, amelyet senki nem kérdőjelez meg. Ennélfogva társadalmi rendjük arisztokratikus köztársaság, amelyben a döntéshozatal kizárólag egyhangú lehet, és az értelemből mindenki számára vitathatatlan módon következik, szinte kísértetiesen előrevetítve Rousseau fejtegetéseit az általános akarattal kapcsolatban. Sem tudományuk, sem történelmük nincs, nem lévén ezekre szükségük sem.

Alovak társadalma mellett vagy alatt létezik a *jehuk társadalma*, amely szöges ellentétben áll alovakéval. Gulliver látja, hogy ő voltaképpen az utóbbiba tartozna. Szerencséjére azonban a jehuk nem rendelkeznek a beszéd képességével. Alovak is csak viselkedésük megfigyeléséből vonhatnak le bizonyos tanulságokat a jehuk természetére nézve. Ezek a következtetések a jehukat mélyen az állatvilág szintje alá sorolják: az állatokból nem hiányzik a természetes ész és moralitás, a jehukból azonban igen. A jehuk gyöngék, vagy legalábbis természettől fogva gyávák. Agresszívek, vadak, erőszakosak, kíméletlenek, élvhajhászok, féltékenyek, kapzsiak, lusták, tisztátalanok, mohók, hiúak

zetközi Társadalomtudományi Enciklopédiából (G. Kateb: UTOPIAS AND UTOPIANISM, in: INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF THE SOCIAL SCIENCES, vol 16. New York, 1968). Magyar nyelven két fontos további munka olvasható még, Mannheim Károly IDEOLÓGIA ÉS UTOPIA (Atlantisz, 1996) című műve, valamint Kolnai Aurél egyik alapműve, AZ UTOPIA KRITIKÁJA, in: KOLNAI AURÉL, szerk. Balázs Zoltán, Új Mandátum, 2003. 157–80. A témát D. Wiggins esszéje aktualizálja: AUREL KOLNAI AND UTOPIA, in: EXPLORING THE WORLD OF HUMAN PRACTICE, eds. Z. Balázs, F. Dunlop (CEU Press, 2004). 219–30.

és hatalomvágyók. Mindazok a bűnök, amelyeket társadalmilag kondicionálnak vé-
lünk, Swift szerint oly mélyen gyökereznek az emberi természetben, hogy sem a ter-
mészetes értelemre, sem a beszéd képességére nincs szükség ahhoz, hogy az emberi ál-
lapotot az állati szint alá süllyesszék. Ezek a bűnök még a természetes állati ösztönök-
kel is oly kiáltó ellentétben állnak, hogy a nyihahák szerint minden faj undorral for-
dul el a jehuktól. Természetes tehát, hogy Gullivert szinte beteggé teszi az a gondolat,
hogy nem született lónak.

S ez a hatás máris fölveti a kérdést: tulajdonképpen hány társadalomról is beszél-
lünk? Hiszen a nyihahák és a jehuk társadalmi mellett ott van maga Gulliver is, aki
a maga és gazdája számára állandóan össze-összehasonlítja e két társadalmat saját ha-
zája és az európai országok társadalmával. A korábbi utazásaiban megismert törpék
és az óriások, valamint a tudósok társadalmi ezeknek inkább a parafrázisai voltak –
itt, a nyihahák országában azonban a különbség már átléphetetlen. Gulliver itt nem
egyszerűen saját társadalmi visszasságaival, értékeinek viszonylagosságával szembe-
sül, hanem azzal, hogy az emberi faj úgy, ahogy van, megérett a kiirtásra. De nem azért,
mert viszolyogtató tulajdonságai vannak. Az óriások társadalmi is ismerte a bűnököt,
de sikeresen úrrá lett fölöttük. A lovak és a jehuk országában Gullivernek azonban rá
kell jönnie arra, hogy társadalmi nemhogy nem javítható, hanem a javítás eszközeit
is rombolásra használja: részesült ugyan a ráció és a beszéd adományából, de ezek csak
még rosszabbá tették. Ösztönei továbbra is uralkodnak föllette, de értelme révén azok
hatását időben és térben ki tudja terjeszteni. Sőt: minél intelligensebb, annál veszé-
lyesebb. A jehuk könnyen uralhatók, mert csak az ösztöneik vezetik őket. Gulliver tár-
sadalmi azonban maga az igazi pokol. A swifti következtetés szerint a lehetséges vilá-
gok legrosszabbikában élünk – a disztópia nem a jehuk társadalmi tehát, hanem az,
amelyben mi itt élünk.

II. 2. Utópiából nézve

S akkor most nézzük meg, hogy a három társadalom hogyan viszonyul egymáshoz.
A lovak számára a jehuk társadalmi voltaképpen érthetetlen. A jehu mintha maga vol-
na az értelmetlenség és gonoszság, az a rossz, amelynek realitása a lovak számára az
egyetlen olyan tény, amelynek felfogása meghaladja intelligenciájukat. Éppen úgy ért-
hetetlen és botrányos számukra a rossz, ahogyan a mi számunkra is az, csak ők nem
foglalkoznak teodíceával.⁴ Ezért mindent, ami számukra egyszerűen csak kellemetlen,
akár természetes okból is, úgy fejeznek ki, hogy a megfelelő szó után odateszik a „jehu”
jelzőt. A jehu számukra maga a rossz. S ez voltaképpen boldogságuk egyetlen hiányos-
sága. S ha a lovak társadalmi képviseli az utópikus, boldog világot, akkor ebből arra

⁴ Vagy talán éppen ezért nem ugyanolyan értelmetlen számunkra a rossz, mint számukra. Mert ha nem is
tudjuk kimerítően vagy megnyugtatóan tisztázni a rossz eredetét, okát, természetét, világosan meg tudjuk
különböztetni a jótól. Kolnai érvelése szerint az utópikus gondolkodás legfőbb szellemi célja a rossz meg-
szüntetése, amellyel viszont ipso facto a jót is meg kívánja szüntetni. Ezzel azonban két baj van: egyrészt
Kolnai szerint a cél elérhetetlen, hiszen a jó és a rossz közötti különbség fölszámolhatatlan, s csak akkor tud-
juk a jót értékelni és jónak tekinteni, ha a rossz valamilyen formában létezik; másrészt az utópikus vállalko-
zó könnyen juthat arra a gondolatra, hogy a rosszat úgy is meg lehet szüntetni, hogy a jót irtjuk ki, hiszen at-
tól fogva ugyanúgy értelmetlenné válik a valóságot rossznak nevezni, mint jónak. Swift nyilvánvalóan nem
gondolt erre, de az általa ábrázolt lőtársadalom egyik abszurditása éppen az, hogy a lovak tudják magukról,
hogy jók (erényesek, intelligensek, jól rendezett államban élnek), miközben saját körükben nincs semmi, *ami-
hez képest* ez a tudás egyáltalán értelmes, azaz valódi tudás lehetne. (Kolnaihoz lásd a 3. lábjegyzetet.)

kell következtetnünk, hogy ennek a világnak még hírből sem (volna) szabad ismernie a rosszat, éppen azért, mert annak megértésére képtelen. Ez pedig fájdalmas tudat. Nem is csodálható, hogy a lovak között az egyetlen valódi nézeteltérés ebből fakad: mit tegyenek a jehukkal?

Gulliver otléte idején már-már arra a döntésre jutnak, hogy a rosszat egyszer és mindenkorra kiirtják az életükből. Az ebből adódó csekély munkaerő-vesztéséget végtére is pótolni lehet. A rossz erőszakos kiirtása azonban ellenkezik a természetükkel, és fáradságos is: az eszményi társadalomból a rossznak magától kell kihalnia. Mert a rossz – és ez még Gulliver társadalmára is igaz – valamiért nem hajlandó önmagát megsemmisíteni. Sőt, marxista terminológiával élve bővítte termeli újjá magát, s nem hajlandó egyetlen apokaliptikus crescendóval fölszámolni az emberi fajt. A rossz édes, gyönyörű, kedves és izgalmas: itt is marad velünk.⁵ De akkor hogyan juthatunk el Utópiába? Vagy ha már eljutottunk, akkor hogyan maradhatunk meg benne? A rossz nemcsak a teológiának, hanem a politikai filozófiának is alapkérdése. Honnan vannak s megoldhatók-e egyáltalán a társadalmi bajok? A bűnözés? A járványok? A rosszindulat? A szolidaritás hiánya? A bizalmatlanság? Az igazságtalanság? S nem vezet-e a megoldás rosszabb feltételek közé? Végeredményben minden igazán fajsúlyos társadalmi vitának ez az oka és témája. Az utópia fogalma mindenekelőtt a rossztól való megszabadulás lehetőségeinek a föltérképezésére való. A lovak többségének válasza tehát egyértelmű: a rossz gyökeres kiirtása. Vegyük azt is észre, hogy ezzel természetesen egyszer és mindenkorra megszüntetnénk minden véleménykülönbséget is maguk között, mivel a véleménykülönbség természetellenes. A rossz jelenlétének a legfőbb bizonyítéka, hogy vélemények keletkeznek (gondoljunk a bibliai történetre a nyelvek keletkezéséről!). Nem vonzó ez a válasz oly sok politikai ideológia számára, függetlenül attól, hogy ilyen nyersen ezt sohasem vallanák be?

Van azonban egy másik, szelídebb megoldás is: a jehuk szaporodásának megakadályozása. Az ötlet magától Gullivertől származik, aki azt saját világából hozza. Gazdája szerint végtére is nem szégyenletes alacsonyabb rendű lényektől tanulni. A jehuk ivartalanítása szükségképpen a faj kipusztulásához vezet. Szüntessük meg a társadalmi bajok gyökereit, s előbb-utóbb megszűnik minden rossz: nem vonzó ez a válasz ugyancsak számtalan politikai ideológia számára? Swift azonban, talán akaratlanul, de könyörtelenül szembesíti az olvasót a rossz eugenetikus kezelésének természetével is. A kasztrálás ugyan szelídebb művelet, mint a gyilkosság, de lényege szerint ugyanaz, csak éppen nem az áldozat individuális, hanem nembeli-faji élete és halála fölötti teljes uralom gyakorlása. A rosszat persze nem lehet sajnálni; ámde emlékezzünk vissza arra, hogy a lovak számára a rossz maga a jehu faj, olyannyira, hogy még a jehuktól nyilvánvalóan független bajokat is a rájuk való hivatkozással jelölik meg. Azt ugyan nem tudjuk meg a regényből, hogy Gulliver távozása után végrehajtották-e a Nagy Ivartá-

⁵ Ha szabad mondani, ez a lényege a swifti látomás inverzének, Mandeville meséjének a méhekről. Ez alig néhány évvel a Gulliver-történetek után jelent meg, s ezért foghatjuk föl úgy, mint ugyanannak a problémának – mit kezdünk a reménytelenül bűnös emberi állapotokkal? – egy másik megoldását. Mandeville szerint éppen arra kell ügyelni, hogy nem szabad megszüntetni a rosszat. Ő persze egészen más síkon indokol, mivel azt igyekszik igazolni, hogy a rossz tűzzel-vassal való kiirtása nyomort idéz elő. Kicsit anakronisztikusan, de nem minden alap nélkül azt is mondhatjuk, hogy Swift a politikai antiracionalista konzervatív, Mandeville pedig a gazdasági-tervezésellenes konzervatív érvet előlegezi meg. Lásd Bernard Mandeville: A MÉHEK MESÉJE. Kossuth, 1996.

lanítást, de a tökéletes ész nem tesz különbséget ellentmondás és habozás között. Más szóval a teoretikus és a praktikus ész között az utópiában nincs különbség, a gyakorlati szillogizmus éppolyan könyörtelen logikai művelet, mint az elméleti szillogizmus bármelyik fajtája.

S mit gondolnak a lovak Gulliverről? Nos, gazdája elismeri korlátozott képességeit, s megkülönbözteti a jehuktól, szóba áll vele, noha folyton érezteti vele a közöttük fönnálló átléphetetlen különbséget. Gulliver viselkedése, köztük saját természetes szükségleteinek számára megszokott módszerrel való kielégítése a lovak számára ugyanolyan irracionális, bár más, mint a jehuk viselkedése. Mindenekelőtt: miért kell fölöltözni? Ha azért, mert enélkül Gulliver védtelen volna, akkor ez a lovak szemében őt még a természetes védőeszközökkel rendelkező jehuknál is alacsonyabb rendűnek látatja. A nyelvtől és az értelemről megfosztott, ösztönvilágára csupaszított emberi – azaz jehu- – társadalom azonban, ahogy maga Gulliver is megállapítja, még mindig jobb, mint a sajátja, amennyiben kevésbé veszélyes, környezetére és önmagára nézve is. Gazdája vele kapcsolatos elnéző és már-már partneri viselkedése tehát tulajdonképpen hiba, amit a lovak gyűlése föl is ró neki, megtoldva még valamivel. A lovak ugyanis azért számúzik Gullivert, mert félnek tőle: meglátják benne az elnyomott és kihasznált jehuk potenciális vezérét, aki rendelkezik annyi intelligenciával, hogy a lovak társadalmának nyugalmát, sőt létét is veszélyeztesse. Vagy éppen a visszájára fordítsa, hiszen Gulliver hazájában – aki erről be is számol – tudvalevőleg a lovak az igavonó és háborúba hurcolt állatok.

Ha tehát a lovak társadalmát utópiának tekintjük, akkor az egyrészt (vagyis a jehukkal szemben) a morális rossz gyökeres és értelemmel föl nem foghatóként való elutasítását jelenti; másrészt viszont (Gulliver társadalmával szemben) az értelem tudatos lebélyőzését, tehát minden spekulatív és potenciálisan paradoxonokhoz vezető gondolkodói tevékenység megtiltását is.

II. 3. Disztópiából nézve

A jehuk természetesen képtelenek rá, hogy fogalmat alkossanak maguknak a lovokról vagy Gulliverről,⁶ ezért Gulliverre hárul a feladat, hogy saját disztópikus társadalmát a lovakéval és a jehukéval összevesse.

A jehukat a lovak igavonó baromként tudják hasznosítani. A gyakorlatias Gulliver – micsoda ironia – ennél többre is: irhájukból készíti magának ruhát, illetve távozásánál csónakjához vitorlát. Swift gyűlölete az emberfaj iránt sokkal valóságosabb, mélyebb vagy mondjuk így: középkoriasabb, mint ahogy a felvilágosodás hitte. Swift írta: „*Szerény javaslata*” az írószázi éhínség kezelésére Claude Rawson szerint nem a felvilágosult humanista ironiája csupán, hanem van mögötte egy nagyon is valóságos indulat az emberi nemmel szemben, amelyben – tetszik, nem tetszik – ott van az az egyáltalán nem fölvilágosult, de morálisan mélyen átértzett irtózat és undor is bizonyos emberek és bizonyos emberi gesztusok, cselekmények iránt, amelyek nélkül az emberi történelem (ideértve az európaiat is) genocídiumai aligha volnának érthetőek.⁷ A jehuk iránti gyűlölet Gulliver részéről bizony az önmaga iránt érzett gyűlölet nagyon is ha-

⁶ Egyetlen utalást leszámítva: Gulliver azt veszi észre, hogy a környezetében lévő jehuk igyekeznek mozdulatait, gesztusait utánozni, egyúttal azonban ki is gúnyolják érte.

⁷ Claude Rawson: GOD, GULLIVER, AND GENOCIDE. BARBARISM AND THE EUROPEAN IMAGINATION, 1492–1945. Oxford: Oxford University Press, 2001.

tékony kifejezése. Vajon nem gondolhatunk erre úgy, mint az utópikus gondolkodás első számú lélektani szabályára, amelyet Swift számunkra nyilvánvalóvá tesz, még ha nem is okvetlenül tudatosan: az elvágyódás a magasabb morális és racionális szférákba a jelen állapotokkal való személyes szembefordulással s vele együtt önmagunk radikális elítélésével és elutasításával is együtt járhat. S vajon megéri? Az eszményi társadalom iránti vágyakozásnak nincs társadalmi ára? Gulliver – aki a lovak szerint tulajdonképpen még a jehuknál is veszélyesebb és bizonyos szempontból természeteleneesebb teremtmény – kétségbeesetten igyekszik igazolni felsőbbrendűségét, s ez az igazolás mindenekelőtt a jehukkal való mindennemű sorsközösség megtagadásából áll. Gulliver hangsúlyozottan ugyanúgy elítéli a jehuk természetét és viselkedését, mint a lovak, mi több, ez teremti meg a közös alapot a párbeszédhez. De ezen még túl is megy, amennyiben nemcsak teherhordásra, hanem más szükségleteinek a kielégítésére is hasznosítja őket, kivéve egyet, a nemi vágyat, amely egy jehu nőstény felől Gulliver legnagyobb megaláztatásának az oka a lovak előtt. Mivel korábban arra a következtetésre jutottunk, hogy a lovak társadalmának a jehuk csak az adott kontextusban képviselik az ellenpontját, vagyis a disztópiát, s Gulliver társadalma lényegében még átkozottabb hely, ezért nem mondhatjuk, hogy Gulliver a jehuk „társadalmát” a lovakhoz hasonlóan mint a rossz megtestesülését, vagyis mint disztópiát ítéli el. A jehuk társadalma Gulliver szemében először is saját társadalmának disztópiaként való leleplezése, a rossz – mondjuk így – tételszerű, okadatolt kinyilatkoztatása. Másodszor azonban alkalom az emberalatti világ minden morális gátlástól mentes fölhasználására. Gullivernek szemernyi lelkifurdalást nem okoz, hogy a jehukat állatok gyanánt kezeli, noha tudja, hogy biológiai értelemben közékük tartozik. Swift víziójának iszonyatos következményei lehetnek: a rossz kivetítése, a rossz erkölcsileg magasra értékelt gyűlölete és a saját társadalmunkkal való könnyörtelen szembefordulás nemcsak megfér egymással, hanem sokszor ugyanabból a lelkiütekből táplálkozik. S ezzel Swift a disztópikus gondolkodás dupla csavarját is demonstrálja: amilyen mértékben átengedi magát Gulliver a jehuk iránt érzett gyűlöletének, a tökéletes és erényes lőtársadalom (azaz az utópia) szempontjából való maradéktalan elítélése szenvedélyének, olyan mértékben valósítja meg saját világában a disztópiát, vagyis bizonyítja, hogy valóban rosszabb a jehuknál!⁸ Amíg a lovak csak azért utasítják el a jehukat, mert nem értik őket, addig Gulliver pontosan azért, mert nagyon is érti őket. És, ha szabad így fogalmazni, éppen ezért nagyobb az ő bűne. A lovak társadalmának csodálata és utánzásának vágya a jehuk iránti engesztelhetetlen és féktelen gyűlölettel párosul, s így az utópiába való igyekezet csalhatatlanul disztópiába vezeti Gullivert.

A lovak társadalmát Gulliver ugyanis fenntartások nélkül csodálja. A legkülönösebb talán az, hogy még véletlenül sem említ egyetlen olyan civilizációs eredményt a saját társadalmából, vagy éppen érzelmet, szenvedélyt, akár csak a jehukra utalva, amelyről hajlamosak volnánk úgy vélekedni, hogy igazán nem sorolható a rossz vagy a bűn kategóriájába. Swift azonban nem ismer ilyet. A lovak köztársaságából semmi nem hiányzik, időt és teret figyelmen kívül hagynak, kizárólag saját felsőbbrendűségük foglalkoztatja őket. Ezek azok a vonások, amelyek miatt az olvasónak könnyen az a benyomása támadhat, hogy Swiftnek legalább annyira célpontja a nyihahák, mint a jehuk világa. Sőt, ezt megtoldhatjuk még egy megfigyeléssel: Gulliver kritikátlan, ostoba és

⁸ Ehhez lásd Richard Webster: *THE DIMINUTIVE INSECT. GULLIVER'S TRAVELS, ORIGINAL SIN AND THE IMAGERY OF SIZE.* <http://www.richardwebster.net/print/sgulliverstravelsandoriginalsin.htm>, 2005. 04. 30.

irracionális csodálata a lovak iránt ugyanolyan jellegzetes jehutulajdonság, mint a többi, fizikai undort kiváltó tulajdonságuk. Gulliver tudja, hogy gyűlöli a jehukat, noha gyűlöletének következményeit nem látja be; azt azonban még csak észre sem veszi, hogy a tökéletes társadalom iránti vágyakozása éppolyan szenvedéllyé válik, mint a jehuktól való iszonyodása. Amikor száműzetésbe kényszerül, csak abban reménykedik, hogy élete további részében remeteként élhet, s átadhatja magát a tökéletesség szemlélése *élvezetének*. A hazájába visszakényszerülő Gulliver a későbbiekben is akkor érzi magát a legboldogabbnak, ha lovaival társaloghat, naponta három-négy órán át. Ha ezt a képet magunk elé képzeljük, akkor talán nem ok nélkül gondolhatjuk úgy, hogy Swift álláspontja nem esik egybe Gulliverével (noha egezetikai következtetéseket ennek alapján még nem tudunk levonni),⁹ és a lovak társadalmát nemcsak utópiának, hanem *együttal* disztópiának is kell tekintenünk. Másképpen fogalmazva: a swifti elemzés az utópiát egyrészt mint nemkívánatos, sőt elgondolhatatlan tökéletességet mutatja be (hiszen Kolnai érvelését elfogadva a rossz ismeretének, a lelkiismereti szabadságnak a hiánya aligha tartható olyan állapotnak, amelyre konzisztens módon vágyhatunk vagy akár csak el tudjuk gondolni); másrészt azonban disztópiának is nyilvánítja, azaz emberhez végső soron méltatlan, sőt az embert elvileg még le is alacsonyító, mert egyetlen szenvedélynek kiszolgáltató elképzelésként tárja elénk.

III. Szathmári Sándor: Kazohinia

III. 1. A hinek és a behinek társadalma

Szathmári Sándor regénye, a KAZOHINIA, Gulliver egyetlen utazását írja le, saját korába, a huszadik század harmincas éveibe helyezve a történetet, egészen pontosan a negyedik utazást. Gulliver ebben is szigetre kerül, egy technikailag magasan fejlett civilizáció kellős közepére: ez a hinek társadalma. A hinek lényegében automaták, azaz egyéniség nélküli emberek. Autark, tökéletesen szervezett, érzelemmentes, vagyon nélküli, erénytelen és büntelen társadalmat alkotnak. A hinek alig beszélnek, sohasem nevetnek, nyelvük maga a tiszta logika; mindig segítőkészek, de sohasem jóakarattól, hiszen sem a jót, sem a rosszat nem ismerik, vagy ha igen, akkor az merőben utilitarista értelmű: a szenvedés a rossz, a szenvedésmentesség a jó. Mivel azonban egymásnak semmilyen szenvedést nem okoznak, ezért csak a természet véletlenszerűségeivel kell megbirkózniuk. Keresztury Dezsőnek a könyvhöz írott utószava szerint Szathmári a hinek társadalmával valódi utópiát kívánt nyújtani, s bár a felsorolt tulajdonságok némelyike a legkevésbé sem nevezhető vonzónak, mégis fogadjuk el egyelőre, hogy a hinek társadalma nem falanszter (vagyis disztópia).

Ha a nyilvánvaló analógiát, azaz a lovak társadalmát összevetjük a hinekével, a hasonlóságok mellett (autarkia, racionalitás, az elkülönült morál hiánya) néhány sokatmondó különbséget is találunk. Ezek a különbségek lényegében a természet és a civilizáció kapcsolatának eltérő értelmezéséből adódnak. Swift szerint a természet minta a civilizáció számára, szabályait követve szenvedésmentes és egészséges életet élhetünk, s méltósággal múlhatunk ki a világból. A civilizáció voltaképpen csak az esztéti-

⁹ Am így vélekedik T. O. Wedel: ON THE PHILOSOPHICAL BACKGROUND OF *GULLIVER'S TRAVELS* (1926). In: SWIFT, 'GULLIVER'S TRAVELS': A CASEBOOK. Ed. Richard Gravil, Macmillan, 1974, pp. 83–99.

kumot (a költészet terén) és az egyetemes társalgást teszi hozzá a természet adományaihoz – ezek a XVIII. századi civilizációképzet jellegzetes elemei. Szathmári egyiktől sem kér. Sem művészetet, sem társalgás, sem sport nincs a hinek társadalmában. A természet szépségének élvezete legfőljebb fizikai élvezet lehet. Másképpen fogalmazva: míg a lovak civilizációja bizonyos fokig bevallotta a természet ellenében áll fön, vagyis van politikai kerete, addig a hinek társadalma szorosan véve nem is társadalom, hanem a természet technikai kiterjesztése. Ám ennek ellenére a hinek viszonya a természethez mégis ellentmondásosabb, mint a lovaké. Egyfelől saját állapotukat a természet logikus folytatásának tekintik, s a „kazo” szóval írják le, ami egyszerre jelöli a kozmikus rendet, az egyetlen lehetséges valóságot és minden cselekvés végső szabályát. Másfelől viszont a civilizációt mégiscsak kénytelenek a természet részleges korrekciójának felfogni, mivel a természet a mindenáron való élni akarás törvénye révén nem képes önmagából kiirtani a szenvedést. A szenvedés és az élet összetartozik, s ezt az ellentmondást a hineknek ki kell küszöbölniük. A hinek ezért egyszerűen olyan fajnak tekintik magukat, amely túllépett ezen a törvényen, jóllehet önmagát az élet egyetlen lehetséges és önfenntartásra alkalmas formájának tartja. A lovak társadalma nem ismeri a szenvedést, a rosszban botlik meg, Szathmári utópikus társadalma nem ismeri az erkölcsi kategóriákat, hanem a szenvedés értelmezésénél kényszerül önellentmondásba.

S ezzel még nincs vége. Ahogy a lovak számára a jehuk képviselik a rossz botránját, úgy a hinek számára a telepre összezárt, általuk ellátott, de maguktól hermetikusan elkülönített behinek képviselik a természet második botránját.

A behinek társadalma, ahová Gulliver saját kérésére kerül, mivel az automata társadalom lélektelenségét nem képes elviselni, a megtestesült irracionalitás. Szathmári élénk és szórakoztató példákkal figurázza ki a szerinte értelmetlen társadalmi és vallási szabályokat és tételeket, a közgazdaságtan mesterséges törvényszerűségeit, a háború és béke, azaz az élet és a halál egymást definiáló, egymásba mosódó és ezért értelmetlennek látszó fogalmait, a józan ész teljes figyelmen kívül hagyását, a valósághoz néha közel kerülő próféták üldözését, a lényeg és a jelenség közötti különbségtelt, röviden: a metafizikai gondolkodást.

Összevetve a behinek és a jehuk világát, a legfontosabb különbséget abban találhatjuk meg, hogy míg a jehuk Gulliver társadalmának rossz ösztöneit és szenvedélyeit jelenítették meg, de ráció és beszéd nélkül; addig a behinek elsősorban az irracionálisból, a metafizikai (azaz Szathmári felfogása szerint a valóságálapot nélküli) gondolkodásból eredő rosszat, a magunk gyártotta fogalmak és szabályok zsarnokságát mutatják meg, tehát Gulliver társadalmának alteregóját jelenítik meg. Míg Swift szerint a gulliveri társadalom éppen azért a pokol, mert még a jehukénál is rosszabb, addig Szathmárinál a behinek és Gulliver társadalma *ugyanannak* a disztópiának a két változatát képviselik.

III. 2. Utópiából nézve

A hinek számára a behinek léte azért problematikus, mert végső soron elképzelhetetlen, azaz nem is lehetséges. Logikájuk ugyanúgy megbotlik a behinek létének magyarázatán, ahogyan a lovak morális érzéke sem volt képes megbirkózni a jehuk erkölcsi valóságával. Ha a „kazo” a valóságot, a kozmikus rendet és a ráció egyedül lehetséges változatát jelenti, akkor végső soron ennek ellentéte, a „kazi” nem is létezik. Mégis létezik, ahogyan maga a fogalom is, amivel a hinek kénytelenek egy nem létező valósá-

got fogalmilag leírni. A „kazi” és a „kazo” egymást föltételező fogalmak, még akkor is, ha a hinek ezt képtelenek belátni. Ez a nyilvánvaló összefüggés ugyanazt a kérdést veti föl, mint amit Swiftnél is többször megfogalmaztam: a szerző talán nem mindig azt mondja, amit akar, de éppen ettől válik érdekessé maga a probléma. Ezúttal tehát az, hogy – aforisztikusan fogalmazva – vajon nem nagyobb értelmetlenség-e az értelmetlenség lehetőségének a tagadása, mint bármilyen konkrét értelmetlenségben való hit? A hinek odáig tudnak elmenni, hogy a behinek létét a szenvedés létehez hasonlóan a természet anomáliájának tekintik, genetikai magyarázatot keresnek rá, noha ezzel a valóság és a természetes rend egybeesésének tételét kénytelenek (legalábbis kénytelenek volnának) elvetni. Ha pedig ezt az ellentmondást nem akarják elviselni, akkor egyetlen megoldás marad: a természettől eltúrt lehetetlenség mesterséges lehetetlenné tétele. Ráadásul a hinek éppen akkor irtják ki a behineket, amikor azok fölfüggesztik az egymás elleni háborút, hogy Gulliver ellen fordulhassanak. Mégis úgy értelmezik a történeteket, hogy a behinek önmagukat irtották ki. Más szóval, ha azok ezt mégsem tennék, mert háborúik mindig korlátozott háborúk, akkor rá kell segíteni. Szathmári nyilvánvalóan utópikus pacifista. De ebből az ellentmondásból nem tud kikeveredni. Saját szavai jellemzik legjobban ennek az álláspontnak a tarthatatlanságát: *„A két halálos ellenség azon pillanatban megszűnt ellenségnek lenni, mihelyt az a veszély fenyegetett, hogy a jövőben nem lennének ellenségek, és rögtön összebékéltek, nehogy valaki csakugyan békét teremtsen. A behinek békéje csak a verekedést szolgálhatja.”* Szathmári pacifista indulatai természetesek. De mint oly sok pacifista, ő sem lát más megoldást: a háborús hősokeket erőszakkal kell kiirtani. Ha a háborúk mégsem semmisítenék meg az emberiséget, akkor azt az utópia kénytelen megtenni, hogy bizonyítsa a háború értelmetlenségét, végső soron pedig lehetetlenségét.

A hinek ítélete Gulliverről hasonló módon alakul, ahogyan a lovaké. Bár Szathmári regényében mindegyik társadalom ugyanahhoz a biológiai fajhoz tartozik, s ezért Gullivert a hinek eleinte taníthatónak és potenciális hinnek vélik, később azonban saját kérésére beengedik a behinek közé. Végső soron magyarázat nélkül marad, hogy miért mentik meg, ha egyszer végül arra a következtetésre jutnak, hogy Gulliver és társadalma a behinség egy másik formáját képviseli csupán. Föltehetően az lehet az oka, hogy méltányolják Gullivernek a behinek megreformálására, azaz a józan észhez való térítésére tett erőfeszítéseit, ami arra utal, hogy Gulliver különbséget tesz a behinek és a józan ész szabályai szerint berendezett társadalom között. De ez inkább csak föltevés, hiszen a döntő pillanatban Gullivernek mégiscsak meg kell tudnia oktatójától, hogy ő is behin, csak egy másik formában.

III. 3. Disztópiából nézve

Az olvasó ezt persze már régóta tudja, s ezzel Szathmári nem kis veszélynek teszi ki magát. Hiszen Gulliver találkozása a behin társadalommal éppenséggel lehetne antropológiai tanulmány is, amelyben Gulliver rájön arra, hogy a metafizikai igazságokat és tévedéseket egyaránt többféleképpen is ki lehet fejteni, a társadalmi érintkezés szabályai pedig mindenütt mások, s mi sem lehet ennél magától értetődőbb. Gulliver azonban maga is disztópiából jön, amely ugyan nem nyomta el olyan mértékben a józan eszt és a valóság érzékelését, mint a behin társadalom, de Gulliver józansága – paradox módon – éppen abban mutatkozik meg, hogy nem ismeri föl a hasonlóságot (sőt a lényegi egybeesést) a behinek és saját társadalma között. A józan ész a valóság talaján tartja őt, s onnan nézve minden értelmetlen, ami nem létezik. A jehukhoz vi-

szonyítva a gulliveri társadalom a maga viszonylagos racionalitásával még rosszabbá tette önmagát. Első látásra a behin társadalomhoz képest a gulliveri társadalom előnyének látszik, hogy képes a józan ész – vagyis Szathmári elképzelése szerint az anti-metafizikus gondolkodás – méltánylására is, noha saját értelmetlenségeivel szemben vak. Minthogy azonban a józan ész prófétái többé-kevésbé mindig is életveszélyben éltek, s mondani sem kell, hogy Gulliver a maga viszonylagos józanságával és racionalitásával a behinekből gyűlöletet vált ki, amely a végén az életét is fenyegeti, ezért ez csak látszólagos előny, vagyis a gulliveri és a behin társadalom alapvetően mégis analóg. Csakhogy ezzel a szerzőnek Gullivert atipikussá kell tennie, azaz olyan képességekkel kell fölruházni, amelyekkel csak próféták és látnokok rendelkeznek. De Gulliver nyilvánvalóan nem ilyen ember. A swifti Gullivernek csak ép erkölcsi érzékkel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy meglássa saját társadalma romlottságának a fokát. Szathmári Gulliverjének ezzel szemben rendkívüli észbeli képességekre van szüksége: a józan észnek arra a fokára, amely miatt – paradox módon – képtelen arra, hogy metafizikai fogalmakat megértsen, illetve ne őrültségnek tartson. A disztópiából való szabadulás Szathmári szerint a józan, materialista ész győzelme, amely akár egyetlen csapásra megvalósítható: minden értelmetlenséget őrültségnek kell nyilvánítani. Igaz, erre Gulliver maga képtelen már, hiszen saját társadalma metafizikai fogalmaiban már nem látja meg a behinek őrültségeit, s vágyai állandóan túlfutnak a hinek racionalizmusának keretein. A disztópiából való kiszabadulást ezért csakis egy olyan prófétától várhatjuk, akinek elegendő hatalma is lesz ahhoz, hogy a józan ész totális győzelme után kellő hatékonysággal különítse el az őrültséget. Pontosan úgy, ahogyan a hinek teszik.

IV. Befejezés

Az utópikus társadalom nem ismeri sem az ellentmondást, sem a következetlenséget. Ezért mindazt, ami ennek a tulajdonságnak a potenciális lerombolója lehetne – a lovaknál az erkölcsi rosszat, a hineknél a szenvedést és az értelmetlenséget – nem léteznie kell nyilvánítania, vagy ha létezése nyilvánvalóan tagadhatatlan, akkor meg kell semmisítenie, lehetőleg úgy, hogy ez önmegsemmisítésnek tűnjön. A tökéletesség nem szennyezheti be a kezét, hiszen akkor mint tökéletesség megsemmisülne; következésképpen úgy kell cselekednie, mintha nem is cselekedne, vagy úgy, hogy az a tökéletesség tudatát ne ingassa meg. Az utópikus társadalomból mindenekelőtt a kétely hiányzik.

A disztópikus társadalom mintáját mindkét szerzőnél elsősorban saját társadalma jeleníti meg. Swiftnél ebből nincs is kiút: minél jobban törekszünk rá, annál könnyebben ássuk még mélyebbre magunkat. Kissé erőltetett hasonlattal élve minél jobban nehezedünk a bűnös emberek vállára, hogy kimáshassunk a gödörből, annál lejjebb nyomjuk őket és vele együtt magunkat. Szathmárinál elvileg van kiút, a józan ész prófétái révén, akik azonban rendszerint vagy vesztesek, vagy félreértik őket, vagy maguk is csak korlátozott mértékben vannak tisztában a rossz okaival. De ha netán mégis győznének, diadaluk hulláhegyek árán valósulhatna meg, hiszen a józan észben kételkedőket vagy a metafizikai ostobaságokhoz ragaszkodókat semmi sem győzheti meg: csak életük elvételével lehetünk úrrá fölöttük. A pacifista utópia csak tűzzel és vassal valósítható meg.

Parti Nagy Lajos

A TESTARANYOZÓ

Az alábbi esetet rossz álmaim valamelyik szállodájában, cirkuszművészeti szimpozium során mesélte egy illető. Az otromba kaszárnyahotelben szállóvendég voltam és előadó, továbbá alsó- és felsőnadrágját vesztett bolyongó, ki olykor fél éjszakát is töltött a tágas vagy szűkös, elmeszesedett folyosókon anélkül, hogy szobáját megtalálta volna. Ha eközben ablakra leltem, a holdfény hasa alatt messzire láttam, lévén az objektum hegytetőn, de hogy nem Brassó volt, abban úgyszólván biztos vagyok.

Kis kerek asztalnál ültem remegő inakkal, s csatakosan, hisz csak percekkel azelőtt sikerült az épület egy rémes fertályából e kellemes bárhelyiségbe kimenekülnöm. A toronyóra épp elütötte a kettőt, mikor az illető megállt mellettem. Leírásával nem bajlódok, Arcimboldo ecsetjére méltó figura volt, alacsony és monumentális.

Gyűszűnyi, aranszegélyű csészét rakott elé, parancsoljak, mondta, és meghajolt. Öltözékem részleges hiányán nem, azon viszont megütődött, hogy a kínálást elhárítottam, mondván, kávézni késő van, én inkább valami erőset innék, altatót, de zsonnitót legalább. Tudja, folytattam túlzott bizalmassággal, a legszívesebben eltűnnék innét.

No, az meglesz, felelte rá gyorsan és komolyan. Aztán ez a mondat úgy lógott fölötünk, ahogy rabic-csutak lóg ki a csönd belikadt mennyezetéből. Ő itt vélem nem akar köntörködni, felelte kis idő múlva. A végére úgyis megiszom, még mindenki megitta, ha értem. Nem értem, feleltem, de meg fogom kóstolni.

Erre bólintott, és a következőket adta elő.

Mikor ezt kegyelmednek itt előadom, már régtől Mailand városában lakozok csudaskatulámmal, valamég picin barmaimmal, az egész spektakulámmal, de mindegy es hon, ami fő: biztos távolságban Brassótól, holott alantiaikat derék artistáimval egyetemben megcselekedék.

Én ott nagyobb bolt alatt arannyal foglalatostkodtam, és állíthatom, hogy nem ötvesi, valamég alkímiai talantom nélkül, mi igen felkölté a rabatás, ámbár dús vagyonokban megfeszült polgárok figyelmét. Öntöttem, kovácsoltam, csipkéztem, füstöt vonytam, és, ami másnak tán nehezen ment, egy különös féreg, a Ralstonia metallidurans segítségével bizon csinálám es az aranyat, kit utóbb gyöngé lánca avagy békó képiben némben kuncsaftim fönn és lennvaló csülkire reáigazíték. A füzetségül hozott aranyarmarhát penig, törtet es, samukot es, mélyen eltevém. De ez hagyján, ez vót a standargyom, minden ötves ezt tön, hakit valamire tartának.

Üdövel kiviláglott, és hírbe jött, oly igen hajulékony az eresztett aranyom, mint senkié másé. Kivel ezek a duska népek bármi tagjokat bé aranyoztathassák, térdök kéklő hajlatit, pörse hónikat, a szemük bogárát vagy éppen csecsük bimbáját, horribile buja pecekjüket a szemérmes szervükben.

Ha azt hinné kegyelmed, hogy megállék a fürtezet e bémenő lejtőjin, a szküllák e karib díszei közt, csalatkozik. Elsőben egy viharvert szász ara jöve el, ki rúv előéletérül akará ura figyelmit elhentergetni, hahogy az arany vakításitül az majd ne látná meg gyaktában, ami nincsen, noha kőne lennie. Ez asszonyszemélynek, ki igen hálás volt, szerkesztém meg az első hyment aranyfüstbül, és azonmód fölhelyhezém. Mentül szurkabb és forróbb a titok, kit magában kotyogtatna, antül könnyebben csap átal a száj

edényin embernél, asszonynál egykép, én legalább máig ezt látám, és igen közlül. Mert után rendszerént jöve leán, mi több asszonynémben ugyane dologban, azkit én szintűgy el nem küldheték, hanem meg reparáltam, és az érintetlenség e huncut szent-ségít, azaz a concret pinának kapuját bé, valamég újrahártyáztam lantornamód. Füstvel, aranylapival, valamég skófiúval es, ha kellett. Elég az hezzá, adtak szájrúl szájr-
ra, ebben es hírem leve, setét, de ragyogó.

Egyszer, Remete Szent Antal éjjelin béorozkoda boltom alá egy tehetős, agg ember, ki ifjú férj, hogy őnéki se látása, se vakulása, mind csak retteg, mi lön, ha éretlen asszonyát valami rablók agyonütvék, tetemiről mind az aranyneműet, három falu árát, le-szaggatják. De ha nem es, nagyjóuram, sohajtott ez a puppenever ábrázatú férj, ki szür-ke vala, s a malacköppenyiben kivált fonnyadt, ha enémű fürtelem nem es lön, az bő-vön megeshetik, hogy nője egy fársángi napon minden csirág aranymarháját elhányi fiatalka létire a vad tánckor, mit miel.

Csak tán nem valamely bévülső aranyazásra gondol, kérdém ez agebet, ki erre fir-tond nézett reám, akár ha legpervátabb gondolatján kaptam vón. De aztán sűgva, aprókat köhéntve akép válaszolt, ha volna mód, ő igenis, bévülről kéválná asszonyát, e legdrágább marháját béaranyoztatni, antul is inkább, mivel a testarany, valamint a leg-szebb erény, úgy átviláglik a húson, de szembe az erénnyel nem lehet elveszítini.

Penig dehogynem lehet.

Nem is alítá ez a jámbor városi tanácsnok, hogy a kévanságával új módit, mi több, halálos végű hysteriát költ fel, egy titkos izgadalmat, ami, túlzás nélkül mondhatom, feje búbiig fölzaklatá a tehetősebbjét Brassó városának, s bizon, még a pór nép egyike-másika se vón ment az aranymarha imádásatul, ki erő felett mesterkedett, nemritkán a törvény alól es kifordúlva, hogy e drága szolgálatot magához vevén asszonyállatit megsikamlósítsa.

Nem tagadom, magam már évekkal elébb hezzáláték némely kísérletekhez a tárgy-ban, hogy eleven hús versus eresztett arany mikép kontaktál, s biztató eredményeket értem. Elsőben igen hosszú üdőt az oktalan állatokval próbálkozék, kibkűl utóbb egy-szerű hasítással, törődés nélkül vissza nyerhettem mindazt, mit likjokon bévezettem. Ezenközben kistudérozám, mikép leve hatékony az aranyozás, legfőkép merre köll igazétani a lány hasat és miegyebet, hon ildomos csurgatni, hon aprózni, hon kell vas-tagabban, hon véknyabban fölholdni a matérijomot. Példának okáért majorságim, marháim, valamég saját disznaim mind be volvák aranyozva, s mondhatom, világítot-tak, ólajikban sohsem vót éjtszaka, s szalannájok, kalbászok mind át vón szellemülve az aranytúl, noha annak öregjit leölésök után, mint mondtam, újondi felhasználásra visszanyerém.

Firtathatná kegyelmed, miképen tudtam oly zeges-zúgos járatokba a mégoly fájjint ecsetjeimmel és keféimmel béhatolni, mint az állati, horribile az emberi bársing. Hát azonképpen, hogy bizonyos elhagyott fatörzsekben, suvadatokban rálelék az evethan-gyák szállásira, mit a nagy Paracelsus es leír, ámbátor helyöket az abroszon Nubiához tevé, s arra nyilatkozék, azon küel e baromság meg nem terem. Én penig a saját ma-gyar hazámban, igaz, hosszú resersió után, eme szárnyéket méges meglelém, s mint apadatlan forrásombúl, onnét vevém azután milliionszám a szorgos küs munkásaimat.

Eztán penig azt hírelték, hogy vóna egy furmányos ecsetkötő emberem, egy vak oltyán, oly pepecs ujjakkal, hogy e küs barmoknak öszves lábaikra bír mókusecsetet eszkábálni. De nem kellett oda vak oltyán, hangyáim az Úrtól valóan, determinálice hordták az ecsetet a selymes tapodtukon, legenda vala csak, mit némely pelótya asszo-

nyok beszélének füliglen. Higgye el, kegyelmed, concret tudomások semmiről nem lehetett, a próba es, az aurérozás es a legbakacsinabb sötétben vala meg, hozzá a delikvensek mély szendergési közt, kiket bizonyos mézes főzettel csihaszték el.

De még így es meg kellett őket kötöznom selemszalagval, ötvesi szófapadomat szét ne rúgnák, keziket széjjel és lábikat széjjel a berbitelés, valamég a buja-görcs miatt. És mivel a hangya csiklánd, ha bé van es tanétva. Mondhatom, a lobveresség orcám elhagyni alig es akará a sataniádák hallatán, mit öszvehordtak hánkódtukban e kényes jószágok. Annyira, hogy ezen beszédekrül pirulás nélkül ma sem tudok szólani, de ez egy másik történet, ha Isten úgy akarja, utaztunkban lesz üdöm elmondani.

Kuncsaftaim elébb mélyen sohajtoztak, aztán fürtön fürt heheréztek, majd buja es fertelmes szavakra gyúladának, de öregje, fiatalja egyként, végtére a főzettől es a torturától eszüket mind el hánván, már csak röhögött a mellyük, murmogának es sikkantatának vulkán. Oktalan gyermek se állíthatá, hogy nem vala ott az ördög koma, de azhol nem mondják, nincs es ott az ördög, e férjek penig jobbnak láták nem mondni, es hallgatni eme üzelmekről, máskép hamar odaállhattak volna vélem együtt a Fekete Templom elibe, a máglyára. Ennek okáért, Istennek legyen hála, sohasem tudódtott ki, amit mindenki tudott.

Mindazátal lón bajom így es elég. Volt, ki úgy akart megegyezni, hogy busásan megfűzet, ellenben a munkám végeztivel a tractátusunk szerént fejemet veszi: családi pinájába kukukk ne maradjak. Ez a katonaember bizon vissza-vissza járt es gyöszködött, folyást rútol, nyugtomban erőst háborított. Hogy őtöle mikép szabadultam, azt majd meglátja kegyelmed később, Mailandban. Legyen most elég, hogy e dús es gangos férfiak az első üdökbe kivétel nélkül ott állottak mellettem, nem egyszer kivont szablyával, a befektetett aranyok végett es, meg az aszonyuk végett es, kinél ezér, kinél azér. De meghallvák a mondott kurva-szókot s habos viháncériát, elébb szájokat eltátották, majd kardjok lekornyulván kimenekülének, halálosan megfenegetve éngemet, hogy legyagnak, ha a percenten túl, mit előre kialkuvánk, aranyneműikből egy piculát es eloroznák, avagy ha asszonyukat a kellenél több ujjal illetném, netán míg ők odakünn okádnának, baszdühre gyúladozván fejer tetemiken kedvem töltném.

Az üdők múltával, s hogy panaszok rám nem lehetött, csihadt a gyanu, mi több, elterjede, hogy magam herélt volnék, régi herélt családból, mit nem vala érdekömben cáfolni. Mondhatom kegyelmednek, a magam kezivel én legföllerbb a javához ha nyúltam, volt énnékem picin ujjam kiliferálva millió, az evethangyák.

Tudva vagyon, ökelmék minden mérték fölött szeretik a mézet, így hát ha legkisebb csöppjire es kilátás vala, egy elefánt belit végigszibérozák utána, nemhogy egy gyöngé fehércseléd áttetsző kús bársingját. A regula szerént, midőn a delikvens elnyugodott, s szemivel inté, hogy készen áll, a szemérmes testükhöz tett apró feljárdán, minek kápájában feküve az olvadt arany, derék barmaid bemasíroztak az illető tetembe, bé a zsigerek legmélyibe, s lábaikval mely odakünt a vályúban megmártata, minden szerviket s rejtelmüköt szépen béaurérozták.

Jó, hogy fennvaló urunk a testet több jeles nyílással látta el, úgy fönti, mikép alanti funktiókra, így amint bémentek az egyiken, es útjok bójárván ott több uncia aranyat feltapodtanak, a másik jeles nyíláson, a szájén el es hagyták a bűzhödötten édes helyet, s a nekik rendelt skatulákba tapjjikon a maradékkal bévonulának. Volt veszteség, levén bármi eszes, olyik hangyám bizon eltévede, s reméntelen bolyongván beléhalt kuncsaftimba, kik bár hetekig panaszkodtak heves csiklándiomokra, azt túrték es élvezték, ki így, ki úgy. De ha volt veszteség, volt hangya is bővön.

Magamat, oh, vanitatum vanitas, már nem es aranymésnek avagy csinálónak, hanem valamely bábaembernek avagy kirurgusnak tekintém, s áldám a sorsot, hogy a hús alkímistájaként az arany hatalmát az emberi tetem és lény legmélyiben es magtapasztalhattam. Esetek tucatjait mesélhetném. Különbféle testalakú és csillagzatú, mélyen erényes asszonyokét, kik csak az árva szívüköt kívánták az Úrjézusban béaranyozni, de a tortura közben bizon, hogy testileg sikolytottak, és megvallván ordas boszorkányságokat hezzám utánföstésre bővön visszajártak vala. Elétárhathnám továbbá ordoványi gazdag kurvák esetit, kik csak a förtelmes bujálkodáshoz járataikat jövének síkosétani, de aranyoztukban, mint megvallották, a hetedik mennyországba, a legédesb Jézusukhoz repültenek föl, oda, ahová korábbi bűnös életökben sohasem, és bőv könnyüikkel szenteltvíztartót lehetett forrasztani napokig.

Akadott a praxisban gazdag özvegy, ki hogy pereputtyát megbosszontsa, minden lábos es cserepes jószágát aranyba fektetve öszves terhivel hezzám eljőve, és megmondotta: ha a saját lábán távozik, ha nem, ezen szelencét én őbenne szortérozom széj-jel, a luvnyabolond unokaöccseinek egy kősöntyű, egy pökk kanálnyel se maradjon. Az aurérozást követő harmadik héten, mikor elholt, rendelése kitudódván, hátramaradti a szívükhöz kaptanak, de heába. Az igaz, szűk körben, nagyon csukott koporsóban temették, s a förtelmes rokonok utóbb nem tűntek éppen kisémmizettnek.

Mondani ne feledjem, ezenközben fölтанáltam egy igen erős italt, egy savat, melyet az enyéim után evetsavnak nevezék el.

Érkeztenek hozzám, nyíltan es, titokban es, messi földről es, külhomból es. Elébb kipuhattak, megégettek-é már, és hogy nem, eljötenek. A brassói bársingfestő, így emlegettek, addig menően, hogy már a gyógybéli nyavalyáikra es az én hangyáimtól várták az írt, volt, hogy sikerrel, volt, hogy nem. Tartsam meg az arany felit nyugodtan, ezt kérték, és a másik felit vegyítsem össze ürömfűvel, kutyabengével, ánizsval, vadkaporral, ki mire eskütt, hogy hasznára lön, és a rendes útikon kenjem meg őket, hogy eldugult labíryntjok megen szeleljen és posszogjék. De mikor ezen óvatos practikáimnak es híre kelt, a városban fungáló többi doktor megfenyegetett, béáru boszorkánysággal, nem mintha az övüké nem lett vón éppolyan hamis practika. Csak tán az enyém jobban hatott, és főkép jobban fiala.

Itt emlékezek meg, hogy darab ideig tarték egy fiatal kirurgust, ki segédkezett, magam mégis ötves volnék, nem doktor, de rettentő véget ért. Amaz babra locusokat, mik kézzel elérhetőek valának, jobb szeme lévén e kirurgusommal, manualice aranyoztatám meg, a drága kús barmimat csak a vak bársingokra tartván. Történt, hogy egy bival erejű s küllemű leány, kit férjhözadás céljából iparkodott vón szegény családja megkévánatosítani, a tortura idejin belészeretett, s ebben megháborodván, ez ifjút, Rozsnyói Báta Dánielt, mint valamely tüzelő griffmadár éjjel és nappal a háta megől követte. Mivel viszonzásra nem, ellenben ideges elutasításra bővön talált, az Kapu utcán kiül a Boszorkányok tavába ölte magát, minek előtte a Haláp utcai lisztmalomnál halálosan öszverugdala s csipkedé szegény kirurgusomat.

Hogy egyedül maradtam, ha száz kezem vala se győztem vón munkával. Azki magát valamire tartotta, asszonyi állatját a bársingolás alól meg nem vonyhatá. Ki erőst vonakodék, asszonya elébb-utóbb annál es kiincselkedte, iszen kárba az a marha nem vészen, mi több, legjobb helyin van, a védettségbe. Szász, román, magyar asszonyok, tanácsnoknék, mesternék iratkoztanak föl, hogy jönnének a barmaim alá, éjnek évadján, zöldhajnalban, mikor csak fogadni tudom őket.

Megegyeztünk, férjuruk odaburétotta az aranyat, de majd a szeme folyt ki, cseppjét én el ne csináljam, magam hasznára félre ne erisszem. Hogy okval vagy ok nélkül,

döntse el majd két bíránk az Úristen és az üdő. A bizalom kedviért, legelébb a próbát venénk meg, egy kilencedit az aranynak béeregettem szépen, s néztük, mi lón.

Negyed napra sem távozván el a maga természetes útján, mit szemhúnyatlan és az exkrementomot széttúrva vigyázott a pervátán, a férj látván látta, nincs veszteség, se ebség, az arany odahasznosul, hová száratott. S akkor jöhet a tortúra maga. Kinek berendezési jobban bírta, kinek kevesbé.

Ha felébredvén a mákonybúl, az illető polgárasszony ólmos tagokrúl nagy hévségrúl, lehúzó fáradságrúl panaszkoda, ura megnyugott, az összves marha, mit nőjére reászánt, jó helyütt lón, s nője netán elhalálozvák, azt felboncolás által hiány nélkül visz szaszedheti. Hanem azkinek asszonya eztán könnyű leve, ragyogó, és a Barcaságot mind magába bolondévtván folyvást csak pöndörge, az rendesen fölhánytorgott, s igen fenegőzött, bizonyítnám be, hun az arany.

Ebbúl lett az a bitang eset, mely átal szép hazám elhagyni muszájtam, igaz ugyan, hogy szerencsecsillagom után, ki olyan magasba szökött, mint semmikor annak előtte.

Mondottam az elébb, feltaláltam egy különös savat. De milyet? Egy nagy veres mé-száros asszonyát kezeltem meg, halavány, ám igen szenvedelmes teremtetést, kit, hogy magára ne vonjon hatalmas tűziben, kétszörös selemmel kellett kibékőznom. De ez nem lett volna baj, nem először történt, volt selem elég. Hanem az a höröcsökös guta ember! Hetednapra elhozta asszonyát azzal, hogy addig a bótombul ki nem mén, amég számot néki nem adok. Saját kezűleg kibontá női holmijábúl, fölfekteté, hogy mutatnám meg rögveste, hol az arany, mert ő száján és szemérmin, illetve valagán néki több ízben bénýült, de ott a bujaságon kiül mást nem tapéntott, s még ha mindaz a rút sikam szín arany volna, az es kevés volna. Széthasítani még nem akarná, mert szereti, hát akkor mit csináljon, nincs nappala, nincs éjjele, csak erre tud gondolni.

Nagy félelmemben, hogy tán ezzel elcsígatnám, úgy válaszoltam, menjék a hangyák után, s győződjön meg a bársingokrúl maga szeme szerént. Erre csak nézett tébolyodottan, hogy hogyan menjen ő. Miképen értem én ezt. De akkor már a kivont csontozókése a keziben vala, s közlé, hogy elébb velem végez, ki aranyát elloptam, aztán síkossá kurvult asszonyával.

Hogy hogyan értem? Úgy, felelék a szorult helyzetemben, hogy kegyelmed ezt az italt menten megissza, azzal elévettem az emlegetett eszenciomot, töltöttem egy gyűszűnyit. Nézett reám, s hirtelen megitta. Mindenki néz reám, aztán csak megissza. Olyan vót, mint a hamu. Nála csak én valék sápadtabb.

Hőj, mondta, beh erős, s azzal eltűnt. De szó szerént, kése a padlóra hullott, s kivesze a dízsves kacabajkájábúl, a nyúl és cobolyprémi közül, mert tél vala, Ádvent végít járta az üdő, s pengett. Láss csudát, magasságos Istenem, Atyám, ki segítel a bajban bűnös fiadnak, mondottam, s kissé magamhoz térvén, elkezdém keresni ezt a fölsővárosi Virágh mészárost a nagy kupac öltözékiben. Bizony, meg nem találtam volna, ha a hangját valahonnant ki nem hallom.

Segítsen, bárzsingos uram!

No, a csizmája sarka alatt ötet megtaláltam, felemeltem, hajszátra akkorka vót, mint a hangyáim, és a murrogó, szendörgő asszonya nyelvire tevém, tessék, nézze meg a saját szemivel, ha ilyen hitetlen, hogy kupori aranyát, melyet marhák levágásábúl, díznók elletésébúl nyert, jól és asszonya üdvire használtam-é föl. Adtam még a kezibe apró szövétneket, elemőzsiát, úszóhólyagot, ha folyamhoz ér. Odabenn vala délestig, majd amaz úton kiveckelőde, hon hajdan szülőanyja erre a világra kiérkeztette. Fehér vót, remegett, inaszakadott. Megvan-é az arany, tekéntetes uram, kérdém, lehajulva hezzá, de csak ácsorgott ottan, kicsin, megpróbált ember a tordai hasadéknak alatta.

Tudja is ő, hogy megvón-e, motyogta zavarodottan, mint ha a Dante versiből menekült vón, tudja is ő, csak csináljam vissza szaporán mészárosnak.

Hanem erre nékem nem volt szerem, honnant lett volna?

Inkább megfogtam s belédugtam egy skatulába. Vót üres hangyaistállóm elég. Jajgatott, fenyegetőzött, utóbb keservesen zokogott, hogy nem elég, amit ő ottan látott, még ez a csúfság es. Nem tudok mit csinálni, mester uram, mondtam, legföllebb a hütös feleségit es, ha felébred, odazsugorétom keed mellé. Így es lett, a szép némbert még álmában megitatám, és egy hangyaléppel fölfogattam. Na, ezek levének az első párom. Úgy értve es első, hogy a legelékelőbb máig, ők az én Lupé-cirkuszom jószágigazgatója s első műlovarnője.

Mire mindezt bevégeztem, s az inam reszketése es alábbhagyott, leszállott az éj. Kocsijukat, ki a ház előtt várt, nagy csöndesen kihajtam a város fölé a Cenk hegyire, ruháikat, marhavérrel bőven behintvék szétszórám, jött es másnap a gyászos hír, hogy rablótámadás áldozati levének szegények. Entül csak jobb, ha mutatóványosok, nem?

Brassó városából az eset körüli hónapokban eltűnt néhány derék mesterlegény es jó kiállítású leány, s eltűnt néhány lovuk, szamaruk, éneklő kuvaszkutyájok. A testaranyozás meg bizon romlásnak indult, még némely kutakodásokat es gyanúba keverést se kerülheték el, bár hogy a kézenfekvő igazságot nem alítá senki, mondanom se kell.

Egy alkalmas pillanatban a savas edényemet jól bédugám, a többi instrumentomot öszverontottam, kedves társaimat szélnék erisztettem. Annyit tartottam meg, amennyi egy jobb spectákulumnak hasznára lón, az okosabbját, kik beszélni tudnak, s konyétanak kissé a medicinához es. Ennek utána odahagyám a tornyos Brassót, egy iszák arannyal s a mondott skatulával. Kis lakóim máig élnek es szaporodnak magik közt es, meg a szerzésemből es. Igaz, a csóré ujjamra azért reá nem venném őket a bivalbőr gyűszűm nélkül. Et formica suam habet iram, kegyelmes uram, azaz a hangya es meg dühödik, ha vót ember, ha nem, de ha vót, antul inkább, mert az a kiszabott bőribbe, legyen bármekkora es, többet bele nem fér.

Babiczky Tibor

ELEGY

A szívünk átköltözött a fákba
az Allewelt téren ma rügy fakad
nap süt egy halom friss osztrigára
egy pincér jön sötét ruhában es
már véget ért a nap

nézem az este lilája leszáll de te hol vagy
lichthofbräu fényben úszik minden ami volt
s micsoda pozor! éveink voltak
most citromízű a szívünk megrándul az óriás
osztriga fönt a hold

s mi csak elfolyvást ülünk egy sötét balkonyon
nézd halál és élet kerge futkosása
az égre hegedő kék szirénanyom
knódelpuha álmaink pompásan szétgurultak
készülj a globe-nyi gyászelőadásra

most játszafény jönne már a reggel
de hét trombita visszaokádja az estét
amit magadnak hittél feledd el
a világ csak ragasztva volt belénk
és már megy szét

FORDULÓ

Az Allewelt téren most este van. Az óriási
aranszinü csille a mélybe már visszagurult türesen,
és látni mind, ami emlékeimből rég kihullt,
egy ablak mögött aranyban világított a múlt.

Fél három lehetett. Sötétség lapult a barázdákon
és minden állomány megsötétedett.
A fehér is fekete volt, és a szürke is fekete lett.
Fél három lehetett. És hazafelé, félúton épp, át-

vágtam a sötétlő Városligeten. Nem történt
semmi. Már az is csoda volt, hogy
ment tovább, aminek folytatása nem lehet.
Sosem felejttem el félúton a Ligetet.

A pokol körei fejünkben nyílnak meg,
és amire hazaérsz egy éjjel, épp a legaljára jutsz:
a szíved környékén ott az ördög az.

Nem történt semmi.
Csak lefekszünk és alszunk reggelig. Vagy délig
alszunk. Vagy újra estig. S így tovább.

Fazakas Attila

TERRA SIGILLATA

Tudom már; tudod, hogy mit szánt neked és nekem
 sorsul az ég: ágyban heverni, császárként henyélni,
 enni, olvasni, bámulni fenn Babylonia összes ragyogó,
 régi csillagát. Tűrd el az időt; vele múlsz, ezzel
 a téllal itt, mely bort, sűrű étvágyat hozott,
 s a szél tyrrhéni habját most a fekete mezőn
 szanaszét táncoltatja, dobja; mintha szép hajad volna,
 düh, felizgatott szikra, éjjel a csupasz, ziháló mellemre
 hull nehéz fergetege mind. Éljük a napot, és napként
 az éjt is fordulva átvakítsuk; és éljük a csendet is,
 és beszéljük át, fecsegjük tele fénnel mind irigy,
 fukar óránk!... Mert tudom már, és te is tudod jól, hogy mit
 szánt kettőnknek végül az ég; ezért hát rakjuk számolat-
 lanul, zavarjuk össze szerelmünk hosszú számrendjét,
 és izzadjuk olvasatlanul egyre a szájunkra, akár a
 testünket szétgyötrő gyönyört, Babylonia összes
 hanyatló, égi csillagát...

LEMURES

mondd,
 ki látta itt még
 Merkúr nagy mozaik-
 hajdíszt
 a falakon
 széttörött, kikopott arcokat;
 pillangó lebbent
 levakart festékben
 szakadtak rózsafürtök
 nagy tompor
 tenyeremet, ujjaimat
 a sötétben izgatta
 ledöntött bikafejre
 az Orión
 kiömlött könnye
 folyt –

minden koromban
minden pusztulásban
 Vénusz, a test
 íze, szent öröme éget
 vale, vale
 Pánnak
 felmeredő farka
kihúnyt lámpaként virít
nomina stultorum
 ubiquo
 locorum
 üres az átrium
a villa
 a kövér oroszlánok
szeme örökre mozdulatlan
 üres

Schein Gábor

(AMI HIÁNYZIK)

vannak hosszú szünetek. évek, melyek úgy szállnak el, mint egy buborék. egyszer aztán hajnalban fölébreds, de úgy, mintha megittál volna három feketét, mázsás bútoroknak feszülsz neki, erős vagy,

és egy óra alatt úgy átrendezed a lakást, hogy beleszédülsz, mikor körbenézel. és végre tudod, mi hiányzik. nem a nagy utazások. nem az, hogy itt üljön veled egy nő, akinek arcában a csalások völgyét

szemlélheted. persze ez is. de előbb, hogy megállítsd magadban azt a hanyatt-homlok menekülőt, akinek nem kellett egyetlen puskalövés se, hogy harmincnégy éve meggyőzhetetlenül higgyen vereségében.

(NÉMA SÚLY)

míg testünk nem lesz néma súly,
és nem szakít ki a zuhanás minden
érzékünkéből, hiába ölellek, sem
a vágy, sem a figyelem nem fordít
egészen egymás felé. tükrök vagyunk,

de tekintetünk sosem tér vissza,
naponta elveszítünk ezer arcot.
nem tudom, milyen voltam benned
tíz éve, mikor először láttál,
és nem tudom, milyen vagyok most,

mikor a könnyű takarót hónod alá
szorítva felkönyökölsz a párnádon
és hosszan nézel, talán mosolyogva.
homlokom mögött ezer tükör biológiája
zár körül. veled örökké csak magamban

van dolgom, így nem lehetsz ott, ahol
én vagyok, és én nem lehetek ott,
ahol te vagy, testünk olykor mégis
egymásra talál. mint egyetlen fából
faragott két hangszeré, a hangjuk egy.

Berniczky Éva

EGY TEST SZÖVEGMINTÁI

*„Bár szememet
sas ette meg –
de ha te nem, ki szánna!”
(Morgenstern)*

Selyemfüggő

Sajnálom, védekeztem ügyetlenül, úgy látszik, nem vagyok igazi nő.
Az ötvösművész a pillanat töredékéig döbbenet meredt rám, aztán felháborodás vil-
lant a szemében. Arca hullámozott a sértődöttségtől, bőre alatt finom szerszámként mű-
velte a csontokat az indulat. Nem adta egykönnyen a meggyőződését, neki eddig a ne-
mek megkülönböztetése soha nem okozott gondot. Hogy jön ahhoz ez a kis szürke ve-

réb, aki már első ránézésre a nőstények jelentéktelenségét juttatja eszébe, hogy azt állítsa, valójában nem igazi nő. Jobban tenné, ha az elé rakott fehér arannyal kombinált karikákért rajongana.

Férfias zavaromban mindig megalkuszom, pontosan úgy viselkedem, ahogyan egy nőtől elvárják. Annnyira igyekeztem, mintha életem további alakulása függött volna attól, sikerül-e bekínlódnom a fülbevalókat a három lukból legalább kettőbe. És ebben a megfogalmazásban fikarcnyi túlzás sincsen. Egyszerűen nem engedhetem meg magamnak az efféle luxust. Úgy hemzsegnek körülöttem a valós személyek, moccanni nem lehet tőlük, nemhogy fantazizálni. Ha belegondolok, sokkal régebből ered az én bajom, pontosabban: rontásom akkortól veszi kezdetét, amikor a bába, aki a mi utcánkban az újszülött leánygyermek szépségfelelős tisztét is ellátta, félrefúrta a fületem. A félrefúrás nem derült ki azonnal, csak a szokásos gyógyulási idő lejártakor. Hiába fűzték a bevált hagyomány szerint a vérző lukacskába nagyanyám legselymebb függönyének a szálát. Eltelt egy hét, majd a következő, de a szúrás helyén a seb továbbra is konokul lüktetett. Környezetem azonban a begyulladt szöveteknél csökönnyöbben ragaszkodott korábbi elhatározásához. Hívták ismét a bábát, az pedig, kapálódzásokkal megküzdve, eredeti művénél valamivel lejjebb, kalauzi elszántsággal lukasztotta ki újfent a fületem. Nagyanyám pedig, ahogyan déd-, ük- és szépanyáim tették hajdan, boszorkányos pókmozdulattal húzott szálát megint az utca firhangjából, ahogyan ő nevezte (jogosan, hiszen akkoriban a sor kölyöklányai mind a mi függönyünk-ből fosztott selyemmel a cimpájukban szaladgáltak), de a kelmén csak nem fogott a számtalan fosztogatás. Ha mégis, akkor sem igen illett beszélni arról, hol hiányzik belőle feltűnően. Sejtésem szerint közeli és távolabbi szomszédjaink hallgatása mögött húzódott a selyemút áldott-átkozott vonala, amelynek bűnös erőit ügyesen kijátszva a szükséges anyagmennyiség időben a helyére került. A mi utcánkban nemhiába bíztak a függönyből kiszedett részek szakadatlan pótlódásában. Bárki meggyőződhetett róla, hogy az előző napokon felhasznált darabokat, ahonnan éppen hiányoztak, visszazotte a folytonosság.

Hamarosan az is kiderült, hogy nevezett folytonosság nemigen válogat, sőt egyáltalán nem kivételez. Mézein a bába addig gyűjtögette cukrait, mígnem beérett szemén a hályog, eszével együtt a lába is megkurtult, orrára sárgás szemölcsöket, azokra pápaszemet eresztett. Mind nehezebben húzta potrohát, ennek ellenére az elkövetkező riasztáskor mégis felkerekedett. Házának bejárati ajtajánál tovább nem araszolhatott, mert alig csapta ki a súlyos diófa szárnyakat, nyomban hátratántorodott az útját álló esőfüggöny előtt. Szerencsémre megijedt attól, hogy öregsége ronggyá ázik a kíméletlen szakadóban, meg aztán figyelmeztető ómennek vehette a hirtelen égszakadást. Biztonságosabbnak találta a messzeségből zümmögni inkább, látni sem akarom azt a kölyköt, annak nem olyan a füle, mint a többinek. Így menekültem meg a cimpámban három lukkal. Azóta nem merészkedett hozzám hártvány szárnyú, egészen a mai napig szerencsésnek gondolhattam magam.

Nem így az álmaimban, mert sokszereplős szentivánéjeken rendre elfogy a függöny, kiszedik belőle az utolsó selyemfoszlányt, a fülem rostává likad, teleaggatják apró karikákkal, ráadásul tollakkal díszített vének táncolnak körülöttem. Az álom végén rendszerint beleszedülök a méhboly közepébe, ahol féktelen imágók addig hintáztatnak, míg meg nem esznek. Az álmoskönyvek szerint réges-rég menthetetlen vagyok, de főlegesen olvasnának holmi varázsszöveget a fejemre ébredéskor, a fülemben több a luk a kelleténél, az egyiken be, a másikon ki.

Egyszer egy valódi hamisítatlan nő azt kérdezte tőlem, nem lenne praktikusabb az igazi furatot használnom, ha már olyannal is rendelkezem? Azt válaszoltam, hiszen azon vagyok, csakhogy valami génhiba folytán állandóan a benőtt járatba tévedek. Holott józan eszem azt súgja, ideje lenne elfelejtenem, emlékémet befalaznom, mint vakablakot, funkcióját veszített rést, vagy körbevarrnom, mint a zsebet, amely bizonyos reflexek bizonyítására való csupán. Ehelyett azóta is hagyom, hogy elnyeljen a járat, és mélységes mélyén gyermeki kétségbeeséssel tapadok a sötétségre. Azon keresztül még hallani vélem nagyanyám fogatlan szájából a vigasztalást: megládd, nem kell soká füledben viselned az idegen szálát, ha türelemmel kivárod, hogy meggyűljön az emlékezés, magától fakad ki, és többé nem fáj majd a tisztulás. Ezt szerettem nagyanyámban, ezt a titokzatosságot, amit vétek lenne leegyszerűsíteni azzal, hogy nekiveselkedek, és kötelező érvénnyel megfejtem. Örök talány marad, holtából nekem címzett mondatát közönséges vigasznak szánta-e, vagy a folytonosság pótolta-e ezúttal éppen az ő közvetítésével a hiányzó részt. Az a folytonosság, amelyből akkor próbáltam kiszállni, amikor még naivan azt hittem, szabadulhatok a mítoszok fogságából, amikor még nem sejtettem, hogy helyzetem csakis a körülöttem zajló átrendeződések viszonylatában változhat. Soká tartott, míg megértettem, magamon kívül senki mással nem vehetem fel a versenyt.

Eszmélesem óta legfeljebb pillanatokra nyerhetek csekélyke előnyt önmagammal szemben. A nehezen megszerzett főrral azonban kizárólag napfényes napokon kezdek valamit. Derűs délelőttökön önkényesen azt írok, amit akarok. Csak akkor hatalmasodik el rajtam a pánik, akkor válok védtelenné, ha az eső elered. A szemerkélésben azonnal ráismerek az engem évtizedek óta csigalassúsággal üldöző baba csoszogására.

Nem vártam meg, amíg hozzám ért. Mielőtt az ötvösművész segített volna, magam szakítottam át a függő éles végével a benőtt furatot a fülelem. Közben a tükörből mindvégig szemmel tartottam. Mire learathatta elismerésemet, vészjóslóan villámlott, dörgött odakinn, és egyszerre, minden átmenet nélkül, már zuhogott is. Az égből lelógó súlyos esőfüggöny az ablak közvetlen közelében szakadt szét. Riadtan figyeltem, mikor törik be a táblákba csapódó vízdarabok az üveget. A fülbevaló készítője megérezte a levegőben a felőlem áramló feszültséget, s mintha félelmemmel keveredő bizonytalanságomtól kapott volna erőre, ott folytatta az egykor félbehagyott művetet, ahol akadályoztatása miatt a baba megszakította. Továbbra is a tükörből követtem mozdulatait. Hunyorgott kicsit, majd résnyire nyitotta a szemét, és mintha ekkor nyerte volna vissza időlegesen elveszített éleslátását, magabiztosan indult felém. Hihetetlen lassan halad, arra gondoltam, talán soha nem ér a közvetlen közelembé. A szobán át-átcikázó fények alaposan megvágják mozdulatait, egyes lépétei teljességgel hiányoztak a járásából. Csak akkor győződhettem meg az addigra egész arcát uraló elégedettségéről, amikor már bőrömet perzselte forró lehelete. Ezúttal nem térhettem ki keze elől, ellentmondást nem tűrve nyúlt felém. Óvatosan érintett meg, elővigyázatosan vette ujjai közé a fülelemet. Nem okozott fájdalmat, ügyesen emelte ki a vérző cimpából az ékszert, hogy selyemre cserélje. Henger alakú táskájából előkotorta a Steril feliratú dobozát, abból fejtette ki a szabvány méretű selyemfüggönnyt, amely érthetetlen, miképpen férhetett el képtelenül parányi fészkeben. Úgy húzta ki belőle, mintha egyenesen a begubózott bábról orsózta volna le a szálát. A végén már eléggé sietősen gombolyította, nehogy kifusson az időből, ujjai villámsebessen motolláltak. Nem akartam közbeavatkozni, álltam bénán, megadó tehetetlenségben, meg sem próbáltam kibújni a beteljesedés alól. Hagytam, végezze zavartalanul a dolgát, mielőtt hernyóvá változna a nemes anyag, selyemlepkéje felröppenne, és nem maradna a helyén más, csak a csipkésre rágott eperfalevél.

Fagyalvér

Még hogy nem vagyok igazi nő, micsoda rejtett pózolásai hajlam! Már kisgyerekként gyanakodtam magamra, amikor idegesen rázta a szél a mogyoró vesszőn a sárgás virágot, én meg tetszhalottnak feküdtem alá. Elsősorban azért, mert holtamban tetszettem magamnak. Nem lehet véletlen, hogy imádok sűgőlyukban szerepelni saját díszleteim között, vágyakozva valaki után, aki bemászik hozzám odúmba, és kizárólag azért nem tapsol meg, mert nincs rá hely.

Néha azért már akkoriban is kénytelen voltam előbújni rejtekemből, de a módsze-
reimen odakinn se sokat változtattam. Biciklizni ugyancsak teátrálisan tanultam meg, megadtam a módját, no és az árát is, természetesen. Akkoriban az eszközökben sem igen válogathattam, megtette az apám ócskavasa. Folyton leesett róla a lánc, igaz, visszarakni nem számított boszorkányságnak. Azon a napon valamiért nem mentem óvodába, ráértem hát a hosszas, alapos készülődésre. Nagy gonddal öltöztem be a drámai eseményhez, mint három keménygalléros Stuart Mária, merthogy kétszárnyú tükrünkben legalább hárman billegtem. Elegánsnak találtattunk. Vadonatúj bézsszínű szivacsabátunk, amelyek mindegyikét tizenkét füles aranygomb díszítette két sorban, vetekedett három krinolinnal. Felhúztam fehér térdzoknikat, fekete lakkcipőnket, egyedül a rizspor maradt el. Azért megfésültem fiúszőrt hajunkat, azon a részen, ahol konok szarvacskák dudorodtak, megnyálaztam, hogy letapadjanak, és a tükör elől el-
lépve is tessünk mindenkinek.

Kicipeltem a fűskamrából a biciklit, s elindultam valami jó kis eldugott vidékre, ahol minél kevesebb számú tanúja lehet ügyetlen próbálkozásomnak. Tolni se volt valami könnyű a járgányt, mert magasságunk nagyjából megegyezett, jókorát kellett nyújtanom a kezemen, hogy felérjem a kormányt. Így iparkodtam a világ végére. Az elég magasan, a hegyen búj meg, pontosan ott, ahová egyébként óvodába jártam. Akkoriban messzebb még nem jutottam. Szemben az aprócska kastéllyal katonák gyakorlatoztak, ha kértünk, kaptunk tőlük csillagot. Nem ám a mellünkre tűztük, igazi mulatságot az jelentett, ha hadra indultunk miniatűr szűrőfegyverünkkel a fagyalbogyók ellen. Pukkantak sorra a hólyagok, kibuggyant a mérgünk, a bokrok közén lecsorgott a szabadságig, a Mély útig. Így emlegették a környékbeliek a domboldalban méretes árok-ként kanyargó földutat, amely leginkább egy bobbálya-hoz hasonlított. Bár tavasztól a havas tél beálltáig nem számított versenyképesnek, mert a soros olvadások után eléggé egyenetlenül, főleg a lezúduló víz nyomvonalát követve szórták fel.

Ezúttal is meggyűlt a bajom az izgelődő kavicsokkal, el-elsüppedtek közöttük a ke-
rekek, de azért elszántan vonszolódtam felfelé, azzal biztattam magam, lefelé könnyebb lesz, akkor majd felülhetek végre a járgányomra. Kimelegettem a hurcolkodás-
ban, haragudtam a kőrisfákra, erősödött pisiszaguk, s ehhez semmi köze nem volt annak, hogy az óvodában hetente egyszer kifőzték a biliket. Szerintem a fekete ribizli is önerőből áraszt poloskaszagot. Idáig juthattam bölcselkedésben, amikor elértem a tetőt, ott aztán átdugtam a lábam a váz alatt, fölötte átvetni akkoriban még nem értem fel. Hát lógtam féloldalasan, alig tekertem a pedálon, máris gurultam, mit gurultam, szálltam, repültem. Arra nem gondoltam, hogyan is fogok majd megállni, boldoggá tett, hogy nem nyaltam fel a Mély utat már az elején. A baj ott kezdődött, amikor elhittem, megy ez magától, nekem semmit sem kell tennem. Dagasztott a büszkeség, sejtjeim egyre messzebb kerültek egymástól, mintha élesztőt futtattak volna cukraimban. Elhagytam az óvoda épületét, távolodtam a szakácsnétól, aki péntekenként közkívánatra fánkot sütött, s éppen abban a pillanatban lépett ki levegőzni a konyha gőzéből, amikor felindulásomban anyámnak kiáltoztam.

A mi családunkban az ükanyáimig visszamenőleg minden nőszemély a Piroska nevet kapta, pechemre ez mindig összejött nekem, még az óvodai szakácsnét is Piroska mamának szólítottuk, talán ezért vetődött utánam. Szépen kelt fenekével hömpölygött a nyomomban végig a Mély úton, sápítózott, ahogy a szuszából tellett, állj meg, Pipike, megölöd magad, te бүdös kölyök, állj meg! Hát ezt azért nem vártam, ez a Pipike rosszabb volt a fagyalbogyónál, az utolsó kanyarban megkíséreltem örökre lehagyni a rám ragasztott csúfos nevet. Azért szálltam a biciklimmel is gyorsabban, hátha magam mögé tudhatom a családi hagyományt, mert a gyilkos repülés közben értettem meg, az, hogy engem másként kereszteltek, semmit nem jelent. Nem is. Piroska mama összeszedett a porból, meglapogatózott, s csak akkor lágyult el, amikor megbizonyosodott arról, épségben nyegegek párnás kezei között. Ezután lassan négykézlábra ereszkedett, s elindult felfelé, mintha vissza akarna csinálni mindent. No ez nemigen fog menni neki, gondoltam szivacs kabátom maradványait porolgatva, de a fánkszagú aszszonyság nem hagyta annyiban, feltápáskodott, és visszacsörtetett hozzám. Na nesze, Pipike, tartsd a markod, és beleszámolta égő tenyerembe a tizenkét füles gombot. Keserves tud lenni a csúnyán lehorzsolts elegancia.

Amikor végre egyedül maradtam, lekuporodtam a Mély út szélén a fűbe, mert eszembe jutott, hogy nem ártana fertőtlenítenem a sebeimet. Más szerem nem lévén, nyalni kezdtem vérző tenyeremet. Először az egyiket, azután a másikat. A nyálam mind a kettőt kellemetlenül csípte, de nem hagytam abba, amíg a por ízét éreztem a számban. Nyaltam, szívtam, köptem, nyaltam, szívtam, köptem és így tovább, változtatás nélkül, ugyanebben a ritmusban. Az éles fájdalom ellenére egészen addig folytattam, míg a sebek halvány rózsaszínre nem világosodtak a tenyeremen, és holtbiztos nem lettem abban, hogy csak szintiszta vérem émelyít. Még akkor is éreztem ezt a jellegzetes édeskés, fémes ízt, amikor már számban a fagyalbogyókkal vigasztalódtam. Mire végeztem, a nyelvem befeketedett.

Azután felraktam a leesett láncot, átügyeskedtem a lábam a váz alatt, és zsebemben leszakadt gombjaimmal a világ legtermészetesebb módján hazakerekedtem. A fáskamrában tornyosodó hasábok alatt biztonságos rejtekhelyet találtam a kabátomnak. Sikerként időben eldugnom. Senki sem vette észre, hogy megtanultam biciklizni.

Tüdőszalon

Akkor történhetett, amikor késő kamaszkoromban elmeszesítették a tüdőmet. Az élettelen gócot egy ideig precízen dokumentálták, adatolták, aztán a sárgás-barnás kórtörténet a röntgenfelvételekkel együtt a dohos archívumba került. Amint nyilvántartott részem megszabadult árgus felügyeletétől, eltervezhettem nagyszabású megszűnésemet. Hamar rájöttem, hogyan vonulhatok vissza a bal lebenyembe, ahol is zavaraltalanul hozzáláttam felfejteni a hibás szövetet. Az ép részeimnél mindig sokkal inkább izgatott az összeugrott kráteres felület, amelyen úgy akadt meg az ujj, mint molyrágta, bevarrt göbön. Kéjesen fejtettem le saját anyagomat, kedvemre szedtem szét a csomókat, vágtam bele az önfeledt kísérletezgetésekbe, gyermeki örömmel szövögettem nemlétezésem újabb rétegeit. Egészen addig, mígnem kinőttem a behatárolt terepet, s egyszer csak azt tapasztaltam, hogy a belső kép együtt mozdul a külsővel, ahogyan a mágnes követi a vasreszelék. Eleinte szórakoztatott ez a játék, de idővel ráuntam a kiismert technikára, amellyel valómhoz illesztettem valótlanságomat.

Akkor történhetett, amikor futás közben véletlenül rájöttem a meszesítés csínjára. Azon a közönséges nyári napon a copfom ugyanúgy lobogott a szélben, mint annak

előtte, csak odabenn a mellkasomban eresztett le a bal lebeny léghólyagocskáinak némelyike. Levegő híján összelappadt, összepszelődött, a júdáspénzhez hasonlatosan aszott össze. Kénytelen voltam pikkelyre emlékeztető virágaimra némi nedvességet eresztetni, így találtam igazán humorosnak: döglött hal kipukkadtt és összecuppant úszóhólyagjaira emlékeztettek. Világossá vált, nagymenő akkor lehetek, ha elérem, hogy az én szirmokat bontó makrélában a halaskofák portékájukra ismerjenek, a biológusok besorolják a zártúszóhólyagosok közé, a halász zsákmányként vigye haza, a szakácsné megsüsse, a fájnsmekker pedig mind megegye. Az iciri-picirinek ne maradjon semmi se.

Körülbelül ennyi méterem fogy el a levegőm, futás közben mindig kifulladás. Ilyenkor aztán azt gyanítom, nem mandinerből (makrélából) tátogok, hanem azért, hogy lekottázzák hallgatásomat, sőt valaki megátalkodott esetleg még le is fordítsa. Mielőtt azonban ez megtörténhetne, általában beismerem, hogy kimondhatatlanul utálok magammal együtt futni. Kifejezetten rühellem, ha be kell osztanom a szuszomat. A porciózástól kiver a hideg, felszökik bennem a higany, tipikus öntoxikózisban szenvedek. Hát inkább lemondok mindenről, csak hogy lemaradhassak.

Különben, amióta nem létezem, utánozhatatlanul meszesítek. Ez olyankor derül ki, amikor a szokásos tüdőszűrésen esem át. A keményített fejfedőjű asszisztenseket még mindig elborzasztja bal tüdőlebenyem esedékes felvétele. Egytől egyig vissza akarnak helyezni hajdani létezésembe, amely évekkal ezelőtt szakadt meg. Mindannyian a múltból vizslatnak, néznek rám, halálraáéltre. Szemükben betöredezik a szomorúság, és kihulló darabjai mögül hóhérok bámulják meztelen testemet. Zavaromban széttárom a karom, szégyentelenül elfelejtem elfedni szemérmemet, hja, se mentségem, se textilem, finom selyemköntösöm magukkal vitték a sírba a derék lyoni takácsok. És ilyenkor siralomház helyett mehetek a tüdőgyógyászhoz, aki összehasonlítja a régi filmet a legújabbal, és elégedetten csettint, gyönyörű, nincs ma már ilyen minőségi meszesedés, felöltözhet, kedvesem, kutyabaja.

Más bőrében

Gyakran azért kerülök a Káptalan felé, hogy tágas magányomban kényelmesen elférjenek a platánok. Csak azt tudnám, miért jó nekem, ha benépesít közöttük az óvoda kertje, a mozdíthatatlan betonba foglalt virágágyak, mellettük a nyomorúságos lilára mázolt padok, még ragadnak, nem szárad meg rajtuk soha a festék. Furcsa értelmetlen nyomokat hagynak a szoknyán, mint igazi gyerekrajzon, lobognak a szélben a lila lócák. Legszívesebben a padokkal szállnék, mert anyira azért mégsem jó nekem. Ezt meg abból sejttem, hogy feltűnően elszemtelenedtem, gátlástalanul nyitom meg magamban azt az irdatlan műtermet, amelyben Dalí-legények halmozzák egymásra vadul és elszántan a bőröket, ne látsszon ki a hibátlan piros gyümölcs. Ám hiába hantolják el a mesterek, a bűnös alma könnyedén kiemelkedik a síkból, az álságos domborműből kinyúlik kényes orrom, és válogat, és fitymál, és fölöttébb kételkedik. Közben mindig arra a következtetésre jutok, praktikusabb, ha nem zárunk le véglegesen semmit. Beteges rejtőzködésem ellenére határozottan szeretek nyitva hagyni és nyitva tartani bármit, szekrényajtót, könyvet, villanyt, a szememet, csakhogy lelki rendetlenségben időnként elfeledem visszacsavarni a kupakokat, s a nyitott festékestubusokból tehetetlenül tekereg zsigereimbe a színezék, mígnem festékrög állja el a folyás útját. A legnehezebb a beszáradás folyamatában fenntartani a keringést. Ilyenkor addig fo-

hászokodom, míg meg nem jelenik Picasso apja, aki éles szemmel kiszúrja az egyetlen és pótolhatatlan gyümölcsmodellt, felkapja, és könnyelműen beléharap.

Kissé strapás, hogy nem tehetek mást, hogy ugyanazt kell minduntalan végigjátszanom, a láthatatlan és kiismerhetetlen erők újra és újra az eltűnt alma nyomába kényszerítenek. Pedig az már rég nem érdekel, még maradék csutkája sem, inkább a magházban megbújó kukac, de leginkább annak a szabadságnak a képtelensége, amelyet a pondró tapasztal, amikor leeszik róla az almát. Ez persze most jut eszembe, annak idején fel sem merülhetett. Annyira valóságosnak tűnt a műanyag alma, körte, azokba aztán nem lehetett beleharapni, belebújni. Épp ezért tetszettek, vagy ennek ellenére, ma már kideríthetetlen, csak hát lerajzolnom nem sikerült. Azt gondoltam, ehhez nálam sokkalta komolyabb emberek kellene. Mivel a keresztapám volt az egyetlen okleveles mérnökember a közelemben, őt találtam alkalmasnak arra, hogy leutánozza a tányérra rakott hibátlan világot. Amikor elmentem hozzá ezzel a fontos megbízással, láthatóan nem lelkesedett, pedig őt akkorra alaposan megtanították a piros műanyag alma és rikító sárga körte építésére. Csodálkoztam is azon eleget, miért nem boldogítja a képesség, amely belőlem teljességgel hiányzik. Olyan tökéletesre sikeredtek a keresztapám csendéletei, díszítőjelzői, hogy utána úgy áradt napokig a bőrömből a tehetségtelenség, mint a bétizenkettő a vitaminkúra tizedik napján pisilés közben. Azóta nem merészeltem rajzolni, kérem, én még nem rajzoltam, nem rajzoltam, most is csak a lila lócat, azt is kamikázeként magamra.

Nézem, ahogyan a Káptalan utcai óvoda bejáratánál a hirdetőablakra rajzszögeznek a gyerekek rajzait, rajtuk az óvó néni kicentizett szirmai, körei, vonalai. Messziről megcsap a hajdani dicsőítőablak sivársága. Hívösödik, talán már megint az ősszel van a baj. Tavasszal nyitnikék sok-sok óvodát, ahol egybeolvadna a mindenféle kis- és nagycsoport a Margareta Vasziljevna egyetlen gyönyörű almafenekében. Az óvó nénikre mindenhol egy-egy gyerek felügyelne, aki hagyná őket azt rajzolni, amit akarnak. Sőt így biztatná kicsit irigykedve a társaságot, kedveseim, könnyű nektek, ti, mint teknős vagy csiga a házát, feneketeket hordjátok a párnát, bátran lekuporodhattok a földre, nem fáztok fel, ne tartson vissza a hónapokban az er, dugjátok pergő nyelveket a pocolyákba, lássuk, gyorsabbak vagytok-e az ebihalaknál.

És újra csillogó akvarellben úszna a kopott szőnyeg a terem közepén, mint mikor ebédelés közben a Szircsák lányok, akik fegyelmezett ikerpárként egyszerre ültek le, egyszerre álltak fel, váratlanul felpattantak az asztaltól, és pontosan a nagyterem közepén kihányták az asznapi cseresznyelevest. Emlékszem, hiába terelgetett féltékenyen bennünket a helyünkre a rózsaszínű tócsa közeléből a takarítóasszony és Piroska mama. Mindannyian ott tolongtunk, bámultuk a szégyellnivalót, hogy kellőképpen elborzadjunk, utálkozzunk, undorral öltük ki a nyelvünk, legalább mozdulataiban utánnozzuk az öklendezőt, és sosem hallott artikulálatlan hangokat csalogassunk elő torunkból, amitől aztán halálra válik Margareta Vasziljevna, lám, most már mi is, egyszerre, együtt, egy óriásit, s akkor végünk, mert huszonvalahány adag biztosan elárasztja az egész óvodát. Melyik nagycsoportos merte volna bevallani akkor, hogy csodálja a Szircsák lányokat, akik büszkén feszítettek művük mellett, hiszen senki sem akadályozhatta meg őket abban, hogy az a kis tányér cseresznyelevelű özvívzként ki ne ömöljön belőlük, s egyedül a fizika törvényeinek engedelmességgel, szét ne folyjon a szoba közepén.

Pósfai György

ÁLLATMESÉK

Halott galamb

Messziről látszott, hogy valami nincsen rendjén. Nem ez a megfelelő hely egy galambnak.

Gyalogoltam a munkahelyem felé, és szokás szerint azon töprengtem, érdemes-e bármit is tenni az emberiségért. Ilyenkor reggel friss a levegő, az ember agya még nincsen telítve, a mozgás gépies, szabadon szaladozhatnak a gondolatok.

Van egy kedvenc útvonalam a kertek alatt, a csatorna mellett. Ismerik ezeket az árnyékos, rejtett utakat: keskeny gyaloghíd vezet át a csatornán, melyre így nyár végére behajolnak a bokrok, csak a híd körül van egy kis nyílt víz, gyűrűzik az apróháltól; aztán a kis erdősávon át a forgalmas töltésre felvezető lépcső, két oldalról ráborulnak a vadvirágok, hullott gyümölcs maszatolja a repedezett betont. A lépcső fokai szélesek, kényelmetlenül meg kell nyújtani a lépést, ha egyet-egyét akarunk venni lépésenként – a fokonkénti két lépés viszont már idéltlen aprózást eredményezne.

A galamb középtájt, egy lépcsőfok szélén ült. Közeledtemre semmi mozdulatot nem tett, és pár méterről már látszott, hogy csukva van a szeme. De nem beteg módra gubbasztott, tollát sem borzolta, egyszerűen csak állt, behunyt szemmel, mozdulatlanul.

Valami eszembe jutott. Akkor is augusztus vége volt – az az idő, amire a korábbi dolgok már lefutnak, az újak még nem kezdődnek el, s minden állni látszik. Reggeli kávémat kevergetve elégedetten kinéztem a kertbe, hogy szokja szemem a látványt: nemrég helyeztem el egy szép kerti padot a hátsó, árnyas fák alá.

A kavargató mozdulat megakadt, a csészét gyorsan letettem. Egy ember ült a kerti padon.

A hideg félelem épp csak átsuhant rajtam – azonnal látszott, hogy nem tolvaj, nem rabló –, és átadta a helyét a kényelmetlenség, értetlenség, idegenkedés, sőt az óvatos felháborodás keverékének. Ki ez, hogyan került ide, mit akar? Kirontsak, és kizavarjam a kertből? Vagy ismernem kellene? Talán valami hivatalos ügyben van itt?

Hívtam a feleségemet, és együtt lestünk ki a konyhaablakon. Csak nyugodtan. Először is, miért nem ugattak a kutyák? Elöl, a kapunál heverésznek, és ügyet sem vetnek a hátul üldögélő emberre. Talán ismerik? Aztán hol jött be? Éjszakára bezárom a kaput, körben magas kerítések, egyik oldalon sűrű sövény – az ilyen idős úrról nehéz feltenni, hogy bemászott valahol.

Mert kicsit jobban megnézve mindjárt látszott, hogy egy idősebb, jól öltözött emberről van szó. Elővettem a távcsövet, azzal kezdtem tanulmányozni, s amit láttam, közvetítettem a feleségemnek: olyan hatvan-hetvenes, őszes férfi, sűrű öltöny, fekete cipő, nyakkendője nincs, az ing kigombolva, nekünk oldalt, kissé hátradőlve ül, karja a támlán, nem néz a ház felé, előre-felfelé bámul a lombok közé, csomagot nem látok körülötte.

Veszélytelen – állapítottam meg. De most mi a teendő? Munkába kell mennünk, a gyerekeknek el kell érni a harmincas buszt, kezdődik az iskola – egyszerűen nincs idő a

helyzet tisztázására. Legjobb lesz egyelőre elfelejtkezni erről az egészeztől, tegyük a dolgunkat. Ha nem nézek ki a kertbe – amit éppenséggel megtehettem volna –, most a normális reggeli rutin szerint végeznénk a dolgunkat.

Megbizonyosodtam, hogy a hátsó ajtó kulcsra van zárva, aztán előrefelé kiléptünk a házból, egy simogatás a kutyáknak, de a kertkapun csak a reteszt húztam be.

Ha titkon abban reménykedtem, hogy mire hazaérünk, az idegen eltűnik, és pár nap múlva már nem is emlegetjük, akkor csalódnom kellett. Feleségem már otthon volt, és némileg vádló tekintettel fogadott. A kert felé biccentett: ott ül, ugyanúgy. Hát igen, ott ült, ha nem is ugyanúgy: most fordítva helyezkedett el, lába a támla és az ülőlap között nyúlt ki, karjára támasztott fejét a támlán nyugtatta, nyilván édesdeden aludt. Ideges lettem. Mi a frászt keres ez itt? Mindjárt rendőrt hívok, vagy zsebre tett kézzel, határozottan odamegyek, mellettem a kutyák, és nyugodt, mély hangon megkérdem, hogy mit keres itt. Vagy egyszerűen odapörkölök a légpuskával, nagy baja nem lesz tőle, aztán ha neki áll feljebb, úgy teszek, mint aki semmiről nem tud. Csinálj már valamit – nógatott a feleségem. Ugyan kit zavar; fáradt vagyok, nehéz napom volt, mindjárt kezdődik a meccs a tévében – válaszoltam ingerülten, és kivettem egy sört a hűtőből.

Tulajdonképpen a harmadik napra megszoktuk a kertben üldögélő öreget. A kényelmetlen idegenkedést a kíváncsiság váltotta fel. Technikai problémák serege vetődött fel. Mit eszik? Hogyan mosdik? A bokrok mögé jár vécére? Nem fázik éjszakánként?

Péntek reggel az öregúr a szokásos támlára borulós pózban aludni látszott. Feleségem készített két szendvicset, hátrament, és egy kistányéron a pad szélére helyezte. Estére üres volt a tányér, a gyerek behozta. Az öregúr akkor éppen a hátsó bokrok között sétálgatott.

Másnap úgy döntöttem, hogy nagyon megnőtt a fű. Kitoltam a garázsból a fűnyírót, és nekiláttam a nyírásnak. Egyre közelebb kanyarogtam a padhoz a zajos géppel, mire az öregúr felállt, és a hátsó bokrok közé lépett. Ott az árnyékban nem nagyon nő a fű, arra nem szoktam nyírni. Befejeztem a kertet, és bementem egy sört meginni.

Este láttam, hogy feleségem kiküldet a gyerekekkel egy takarót. Olvasnivalót nem adsz neki? – élcelődtem. Hűvösek már az éjszakák, megfagy a szerencsétlen – védekezett a feleségem.

Jól van, nem foglalkozom az öreggel, én teszem a dolgomat. Hátul ugyan le kellene szedni az érett szilvát, de már tavaly is nagy része fent maradt a fán, nem érdemes bajlódni vele, úgysis kukacos.

A hivatalban hajrá munkát végeztünk, ez nagyon lefoglalt, esténként otthon is számításokat kellett végezni, családom lábujjhegyen járt körülöttem. Azt azért észrevettem, hogy az eldobható borotváim megfogyatkoztak, és feleségem időnként egy-egy frissen vasalt inget és váltás fehérneműt hajtogat egy zacskóba. A gyerek behozta a másik zacskót a mosatlannal.

Nem is tudom, két-három hét is eltelhetett. Mondom, nagy hajrában voltunk a hivatalban egy jelentős megrendelés miatt. Pezsgett az élet körülöttem, fontosnak éreztem magam, beosztottaim jó csapatmunkát végeztek.

A fordulat akkor következett be, amikor egyik este kinéztem a kertbe. Épp csak véletlenül tévedt arra a tekintetem, és látom, hogy a gyerek ott ül a padon az öreg mellett, és füzeteket forgatnak.

Mit csináltak? – kérdeztem a gyereket, amikor bejött. Á, semmit – mondta, és felment volna a szobájába. Add ide – mondtam, és kinyitottam a matekfüzetét. Nem boldogultam a szorgalmi feladattal – mondta a gyerek zavartan. A füzetben szépen letisztázva ott volt a levezetés. Ahogy ránéztem, elég fogósnak tűnt a példa, de ha rászánám az időt, biztosan meg tudnám oldani. Á, hagyjad – mondta a feleségem –, amióta felmondja neki a leckéket, szépen megjavultak a jegyei.

Egy szót se szóltam, csak bementem a hálóba olvasgatni. Hamar elaludtam.

Másnap háromnapos kiküldetésre utaztam. Feleségem gondosan szendvicset készített a vonatozásra, néhány váltás fehéreneműt csomagolt az utazótáskámba.

A három nap alatt sok tárgyalásom volt, jóformán eszembe se jutott az öreg a kertben. Ahogy a taxival hazafelé tartottam, a jól sikerült tárgyalások s ezek perspektívái jártak az eszemben. Belépve a kertkapun egyenest hátramentem. Gyorsan rendezzük ezt a dolgot.

Az öregúrhoz közelebb érve lelassultak a lépteim. Karját oldalt a támlán nyugtatva, hátradőlve, kissé felfelé bámulva ült. Mintha a lombokat vagy talán azokon túl az eget nézné. Tiszta, szürke szemében felhők úsztak: valami nemes bánat, méltósággal viselt fájdalom. Lassan felém fordította az arcát. Öregebb és törekenyebb volt, mint ahogy messziről képzeltem, de egyenesen tartotta magát, öltönye tiszta, elegáns.

Halkan, egyszerűen szólt a hangom, nem olyan mélyen, mint ahogy eredetileg elképzeltem: van valamire szüksége? Finoman megrázta a fejét: nem, köszönöm, minden rendben.

Bementem a házba, és este megbeszéltük a feleségemmel, hogy a vendégszobát felajánljuk az öregúrnak.

Reggel kinéztem az ablakon, de a kert a korábbi, megszokott képet mutatta. A fű harmatos, a korai napsütés csíkos árnyékot vet a fák közé, és a pad üres, mintha mindig is az lett volna.

Hazafelé gyalogolva a délutáni forgalomból a töltésoldal csendes, zöld lombalagútjába fordultam. Megnyújtott léptekkkel vettem lefelé a lépcsőket. A galambot ugyanott találtam, csak már nem a reggeli tartásban. Mostanra hasára ereszkedett, feje előrebukott, jóformán a csőrén támaszkodott, szeme most is le volt hunyva. Még élhetett, különben bizonyára oldalára fordult volna. Valaki – talán egy hátitáskás, iskolából hazafelé szökdécselő kisgyerek – kiforgathatta tízórais zacskóját, és egy fél marék morzsát szórt a galamb elé.

Haldokló galamb, előrebukva, nem észlel már semmit, feje körül morzsaglória.

Beteg macska

A fa stratégiai helyen, a kert közepén áll. Jobbra és balra is mintegy tíz méter a kerítés. A kerítésen túl egyik oldalon a szabad mezők, másik oldalon elhagyott, egykori mezőgazdasági épületek. Megkerülni a kertet nehézkes; végében olajszagú vasúti töltés húzódik, elől a házat széles vízescsatorna szegélyezi. Következésképpen a kelet–nyugati macskaforgalom a kerten halad át.

A lepusztult épületek közül érkező kalandorok először a kerítésoszlopra ülve szemrevételezik a terepet. A kert lényegében csupasz; fű borítja, és az egy szem fán kívül csak néhány csenevész bokor tengődik a széleken. Maga a fa sem egy díszpéldány, valami betelepült hibrid nyárfá, ritka lombbal, csupán karvastag ágakkal.

A terepszemle után egy leugrással és gyors iramodással elérhető a túlsó kerítés. A kutyák rendszerint elől heverésznek, és egy jó erőben lévő macska a rövid vágta után felugrik a szemközti deszkakerítés tetejére, s eltűnik, mire a hörgő kutyák odaérnek.

A fa akkor jut szerephez, ha a macska le van gyöngülve, beteg vagy sérült. A macskának futás közben egy pillanat alatt kell döntenie: megkísérli elérni a kerítést, vagy egy félfordulattal a fának rugaszkodik, és felkapaszkodik biztonságos magasságba. A lelassult állatok többnyire itt kötnek ki. A kutyák ugatva-hörögve ugrálnak az elérhetetlen macska felé, az pedig összehúzódva, mereven lefelé lesve kapaszkodik egy ág villában. Idővel aztán lecsillapodnak a kutyák, kissé odébb leheverednek, de fél szemük a macskán, amelynek előbb-utóbb fel kell vállalnia a második útszakasz kockázatát.

Kitartó kutyáim vannak. Nem túl nagy testűek, de izmosak és fogósak. Egyik sárga, másik fekete, valami keverék fajták. Nem tanítottam őket semmire, de amit tenniük kell, azt megteszik. Bizalmatlanok, és könnyen felingerlődnek. Az idegent hangos ugatással jelzik, elrettentően szaladgálnak ilyenkor a kerítés tövében fel-alá. Igénytelenek, ha napokig nem vagyok otthon, gond nélkül éheznek. Ami ehető a kertben előfordul, azt megesszik, a lőtücsöktől a röpképtelen madárfiókáig.

De a kedvenc multságuk a macskafogás. Nemegyszer előfordult, hogy napok óta szaglászta már őket, hogy miért olyan büdösek, mikor aztán előhozták a bomló tetemet: rejtegetik egy darabig a megfogott macskát, és azon hentergőznek, hogy illatosak legyenek. Számptalan macskatetetemet ástam már el a kert szélén, alig találok már helyet az újabbaknak a kerítés tövében.

Nincs nekem bajom a macskákkal, de a kutyák csak tegyék, amit az ösztönük diktál. A természet rendje ez, nem kell beleszólni.

Aki beteg, gyöngé, az pusztuljon.

Tulajdonképpen egyedüli társaságom ez a két kutya, de bizalmi kapcsolat nem nagyon van köztünk. Talán azért, mert ilyen a természetem. Ismerőseim vannak, de barátaim nemigen. Párom sincsen, nem is nagyon igénylem, hogy legyen. Persze ez lehet, hogy csak védekezés, mert az igazat megvallva a kinézetem nem nagyon attraktív, mozgásom sem jól koordinált. Azért nem érzem magam boldogtalannak, jól megvagyok így, teszem a dolgomat, ahogy a kutyák is.

Egyik hajnalban szünni nem akaró éktelen ugatás vert fel álomból. Erre-arra forogtam, párnát raktam a fejemre, de nem hagytak a kutyák visszaaludni. Talán nyestet szorítottak meg a farakás alatt?

Papucsba bújtam, és kibicegtem a kertbe. Már világos volt, a fű hideg és harmatos. A nyárfán, alig két méter magasán irdatlan méretű macska kuporgott, alatta őrjöngve ugráltak a kutyák. Nem léptem egészen közel, bár nyilván nem ugrik az ember nyakába az ilyen állat.

Ekkora macskát még nem láttam. Alapvetően barnásfekete szőrén fakó foltok ütöttek át, a hosszú szőrszálak borzasan meredeztek – a macska nyilvánvalóan beteg volt. Résnyire szűkülte pupillájából gyűlölet sugárzott. Fogtam egy hosszú botot, és megpiszkáltam a macskát. Meglepő volt, mekkora a tömege az állatnak. Megmozdult, és megpróbált feljebb rugaszkodni a fán. A mozdulat azonban nehézkes és ügyetlen volt, karma megcsúszott a sima kérgen, nem érte el a következő ág villát. Még zuhantában elkapták a kutyák, kétfelé rántották, rázni kezdték. Rájuk ordítottam, mire meglepő módon szót fogadtak, és elengedték a macskát. Hátrébb parancsoltam a két kutyát. Két oldalról, mintegy méteres távolságból hörögték-ugatták; a macska meg sem próbált

menekülni, csak felgömbítette a hátát, és fülét hátracsapva, gyűlölködve fújta a kutyák felé. Semmi nem stimmel ezzel a macskával. A mérete, színe, borzas szőre... és miért nem menekül? Annyira beteg? Milyen betegsége lehet? Ijesztő és veszélyes, nem szerettem volna, ha a kutyák széttépik. Még kárt tesz bennük, meg ki tudja, mit kapnak el tőle.

Van a fészkerben egy műanyag hordóm. Megfogtam, és szájjal lefelé hirtelen ráborítottam a macskára. Túl nagy volt az állat, illetve elkésvé menekülni akart, és a feje kint maradt, lábaival kétségbeesetten kapart, én csak nyomtam rá a hordót. Az egyik kutya rögtön odaugrott, és elkapta a fejét. Ráordítottam, mire hátraugrott. Végre sikerült teljesen rányomni a hordót. A macska most nem mozdult. Pillanatnyi tétovázás után résnyire megbillentettem a hordót, és az ellenkező macskával küszködve egy furnérlemezt toltam a hordó szája alá. A falemezt a nyílásra szorítva talpára fordítottam a hordót. A lábatlankodó kutyákat közben odébb rugdostam. Olyan idegesek voltak, hogy közben az egyik a nadrágszáramba is belekapott. A falemezt továbbra is leszorítva, nagy nehezen megemeltem a hordót, a kerítéshez cipeltem, és erőlködve a deszkapalánk fölé emeltem. A furnérlemezt most már elengedve, két kézzel fogva a hordó derekát, próbáltam kirázni a macskát a kerítésen túlra. Az állat azonban kiterpesztve megvetette lábait a hordóban, nem akart kiesni. Addig küszködtem, hogy a hordó kicsúszott a kezemből, és a kerítés túoldalán a földre zuhant, és megállt szájjal lefelé, a macska továbbra is belül. Fogtam a botot, és eldöntöttem vele a hordót. Kiszáratva feltűnt a macska, kijött a fekvő hordóból, de most sem szaladt el. Csak állt, felgömbített háttal, borzas szőrrel, és gyűlölködve fújta felém. Otthagytam, és bementem a házba. Majdcsak elmegy, bár nem valószínű, hogy messzire jut. Beteg is, meg a kutyák is alaposan megtépték a küzdelemben. A hordóért majd később átmegyek, most a vállam is fáj az emelgetéstől. Mostanában nincsenek rendben az ízületeim, különösen reggelente fáj mindenem, most még meg is erőltettem magam. Kár volt beavatkozni, hagytam volna a természetre.

Másnapra nem volt ott a macska.

Ma sokáig az ágyban maradtam, nem érzem jól magam. Érzem, hogy a szájam is rossz szagú. Délután aztán összeszedtem magam, kisántikáltam a kertbe, hogy valami maradékot öntsek a kutyák lábosaiba. Közben felszedtem egy rongyot, amit a kutya házból cibáltak ki. Ahogy keresztülmentem a kerten, a sárga kutya elkapta a kezemben lengedező rongyot, és húzni kezdte. Játszunk? – néztem rá. Régen volt már ilyesmi, de fájós vállam ellenére belementem a játékba, és megcibáltam a rongyot, ide-oda rángatva a kutya fejét. Jó izmos állat – állapítottam meg –, nem hittem volna, hogy ekkora erőt tud kifejteni. Lábaival megvetve hátrafelé húzta a rongyot, kénytelen voltam feléje lépni, de nem engedtem. Ekkor a másik kutya is a rongy felé kapott, de ügyetlenül felsértette a kezemet. Nagyot kiáltottam, mire hátraugrott, kezemből kiserkent a vér. Elengedtem a rongyot, és ráordítottam a kutyákra. Az egyik a rongyot rázta, és közben rémesen hörgött. A fekete megint felém kapott, beleakaszkodott a nadrágszáramba, és húzni, rángatni kezdett. Majdnem elvesztettem az egyensúlyomat, elkaptam fejem felett a nyárfa ágát, így próbáltam ordítóva rugdosni, szabadulni. A sárga most elengedte a rongyot, és kurrogva felém indult, próbált a hátam mögé kerülni. Hideg forróság öntött el, próbáltam forogni, rugdosni, kapaszkodni és szemben maradni a kutyákkal. Nagyot reccsent a nadrágszáram, és hirtelen kiszabadultam. A két kutya két oldalról, méteres távolságból, ínyét felhúzva acsarkodott. Most észleltem, mekkora sárga agyaraik vannak. Még mindig az ágba kapaszkodva, hirtelen nagyot

rugaszkodtam, és lábammal a törzsön dobbantva, minden erőmet összeszedve felvettem magam az első ágvilláig. Ugrás közben még végigkaristolták a lábszáramat az előreugró kutyák fogai. Feljebb húzódkodtam, és átkarolva a törzset egy biztonságos oldalágra kuporodtam. A szívem a torkomban dobogott. Normális körülmények között fel sem tudtam volna ide mászni. Mi a franc történt a kutyákkal?

Most itt ülnek alattam, nem is ugatnak, csak néznek merő, sóvár tekintettel.

Vérzik a kezem, rácsavarom a zsebkendőmet. A lábszáram is sebes, nem tudok mit kezdeni vele. Jó sok vért veszítettem, de fájdalmat egyelőre nem érzek. Az majd később jön. Kényelmetlen itt az ülés, de ez a legvastagabb ág ezen a csenevész fán. Még jó, hogy megbír. Lehűlt a levegő, egyre hidegebb lesz, ahogy beesteledik. Dideregni kezdek, csak pizsama van rajtam, ahogy az ágyból kijöttem a kertbe.

Kiabáljak? Nem jár erre senki.

A kutyák odébb húzódtak, leheveredtek a fűbe. Úgy húsz méterre lehetnek, nem figyelnek. A kerítés a másik irányban tíz méterre lehet. Ha odaérek, még fel kell húzódkodnom, mielőtt visszarántanának. Nem tudom, mostani állapotomban képes vagyok-e rá.

Most már egészen sötét van, néha léptek és szimatolás neszét hallom, de nem látok semmit. Fázom és gyöngülök, de legjobb lesz megvárni, amíg kivilágosodik.

A lenti lény

Lent, a tízemeletes aljában egy pillanatra előtűnt, majd rögtön visszahúzódott. Kisvártatva még kétszer lejátszódott ugyanez. Hosszabb szünet után aztán végleg előlépett a bejáró feletti tető takarásából. Idegesen állt a verőfényben, készen a visszaugrásra, de semmi fenyegető nem érkezett felülről. Továbbindult – az éhség nagy úr.

Átvágott a parkon, négy-öt ösvény között választhatott. Többnyire a bal szélsőt használta, közel a kerítéshez, de – látszólag rendszertelenül – néha másikat választott. Ma éppen egy másik tűnt biztonságosnak, talán a járókelők mozgása vagy a szélirány miatt – maga sem tudta pontosan.

Rosszul választott. A bokrok között haladva váratlanul feldúlt területen találta magát. A megszokott szökőkút lebontva, a sárga kavicsos ösvény felásva, kihúzott piros szalag a fák között, és mielőtt felfogta volna, mi történt, légkalapács dübörgött fel mellette, oldalt teherautó kezdett farolni, feje fölött darugém lódult, figyelmeztető kiáltások harsantak.

Oldalra ugrott, és páni félelemben nekirohant egy mobil kerítésnek, szemüvege leesett, a kerítést feldöntötte, majd átbotladozva az akadályokon kiszaladt a parkból.

Egyenest a forgalmas útkereszteződésbe rohant. Lelépett a járdáról, de a szemekében észlelte a rátörő buszt. Megdermedt, és halottnak tette magát. A busz elsiklott mellette. Felocsúdott, visszaugrott a járdára, és automatikusan levetette magát egy padra. Behunyta a szemét, és próbálta kizárni a világot a fejéből. Lassan lecsillapodott, szívverése lelassult. Óvatosan ellazult, és hagyta, hogy a hangok lassan megtalálják. Az utca zajából fokozatosan kivette és lajstromozta a különféle járművek hangjait, az elhaladó beszélgetőket, a munkagépeket. Elmosolyodott, már a füle mellett elcsikló galamb szárnyzuhogását is megkülönböztette.

Óvatosan kinyitotta a szemét, és kezdte felmérni a látványt. Már nem is volt riasztó, főleg, hogy az elveszett szemüveg miatt a finom részletek nem látszottak. Sülő étel illata szállt a levegőben. Felállt, és az illat nyomába eredt. Megint át a parkon, most a

játszóter felé. A homokozó szélén megállt. Picike, rózsás bőrű gyerekek játszottak a homokban ülve, gögicsélve. Remegni kezdett, feléjük fordult, majd el, megint vissza... Nem tudta eldönteni, zsákmánynak vagy védelemre, ajnározásra szoruló csöppségeknek tekintse őket. A padról ekkor három anyuka állt fel, feléje indultak. Háta fordított, és besietett a mellékutcába.

Eszébe jutott, hogy egy kávézóba akart menni, hamarosan találkozója van. Határozott léptekkel indult célja felé. A járda keskeny volt, de ha valaki szembejött, oldalt nézegetett, úgy tett, mintha nem észlelné a másikat, karját magabiztos, szélesen kaszáló mozdulatokkal lóbálta. Ki is tértek neki, az úttestre lépve. Jól érezte magát, kedélye egyre javult.

Felfigyelt a nőstényekre. Előtte egy példány ringó csípővel, sok húst láttató trikóban, vele azonos tempóban haladt. Megkordult a gyomra. Megnyújtotta lépteit, és közelebb nyomakodott, de a nőstény megriadt, és átment a túloldalra. Most nem olyan időszak van.

Odaért a kávézóhoz, érezte, hogy éppen időben van. Bent már várták. Kávé mellett megbeszélték az alapszabály részleteit, a finanszírozás módját, a várható hasznot. Mindketten kompromisszumkések voltak, jól sikerült a tárgyalás, értékes háttérpletykát osztottak meg egymással, elégedettek lehetek magukkal. Persze mindketten ügyesen manővereztek, hogy a saját érdekeik maximálisan érvényesüljenek, de mindkettőjüknek hasznos az együttműködés, ráadásul a másiknak a szaga is kellemes, bőre sima. Hát akkor a többit e-mailben – búcsúztak egymástól finoman kezét fogva.

Kilépve az utcára megint mellbe vágta a verőfényes forgalom, de csak egy pillanatra veszítette el a kompozícióját, és máris határozottan továbbindult. Felugrott egy buszra, de ez hiba volt.

Zárt térben, sűrű tömegben találta magát, ideges lett, orra kapkodva szedte össze a szagokat. Kellemetlen, szúrós izzadságszag és többféle parfüm között erőteljes nőstényszag. Forgolódott, orrlukája tágult, de megint felszálltak, és összepréselődött a körülötte álló hímeikkel. Csupa magas ember, valami kosárlabdacsapat, borzasztó erős kipárolgással. Alig kapott levegőt. Kicsi és gyöngye, kiszolgáltatott lett egyszerre. Látszólag ügyet sem vetnek rá, de minden pillanatban lesújthatnak, eltaposhatják. Félelmében a valóságosnál több erőt mutatva, agresszíven az ajtóhoz törtetett, és gyorsan leszállt.

Éppen a domboldali, jóformán kihalt parkban szállt le. A busz elcsörtetett, csend lett, körülnézve látta, hogy a terep jól áttekinthető, a parkban csak néhány totyogó, törékeny öreg sétál, amott meg egy szégyellős, igen fiatal pár. Közelében kis patak csörge-dezett. Nagyon szippantott a jó levegőből, kihúzta magát, jó hangosan bőfögött egyet. Odébb vannak azok a sétálók, jóformán el se fordult, hogy könnyítsen magán. Bőséges sugárban öntözte a vizelet a fa tövét.

Most már jól érezte magát, minden stabilizálódott. Elégedetten a sétány mellvédjéhez lépett. Alatta meredeken szaladt le a domb, egészen a folyóig. Körben alatta az egész város, innen fentről minden kicsinek, bejárhatónak, felölelhetőnek látszik. Ez az ő birodalma.

A domb aljában templomtorony magasodik, de ő még magasabban áll, felülről látja, ahogy egy ragadozó madár a toronyparkányról lelibben, és az elhúzó galambcsapat után vág.

Lemegy mindjárt ő is, vissza a városba, van egy-két terve. Hosszú még a nap, és még nem evett.

Beke József

A „BÁNK BÁN” NYELVÉRŐL

Archaizál-e Katona?

„...az akadémiailag halhatatlan Katona Józsefet élő szerzőnek becsülöm [...] Taglaljuk minél többet a hős Bánt...”¹

(Illyés Gyula)

1. Alighanem kideríthetetlen, mi vezeti az alkotók tollát. Talán a Múzsza láthatatlanul és mégis személyesen, ám az is lehet, hogy ő is egy még megfoghatatlanabb közvetítőt alkalmaz, az ihletet. Bizonyos csak az, hogy minden valamirevaló író legfőbb törekvése, hogy nagyot alkosson, vagy legalábbis olyat, amilyen még nem született. Mindannyian többé-kevésbé ismerik elődeik és főként kortársaik hasonló nemű alkotásait, s ezektől mindenképpen eltérőt igyekeznek létrehozni.

Katonát pesti jogászként fertőzte meg az épp hogy csak bontakozó „theatrom”-kór, amelyet majd sok-sok más mellett Arany és Petőfi is elkap. Fordító, átdolgozó, majd „aktor” (nincs még sem színház, sem színész szavunk ekkor), sőt még rendező is a jurátus Katona. Hamar kiderül, hogy adottságai nem elegendőek sikert aratni a deszkákon, marad tehát az írás. Alkotni valami olyat, amely elüt minden ismert külföldi és magyar darabtól: elkülönül tőlük komoly tárgyával, kényes, de igaz gondolatvilágával – és természetesen kifejezésmódjával is. Kapóra jön az erdélyi pályázat, amely ugyan végül nem méri meg a teljesítményt, de mégis fontos szerepe van nemcsak a darab első változatának, hanem végső soron nemzeti drámánknak létrejöttében.

2. Sándor Iván szerint „Mindazok, akik a dráma lényegi rétegeihez eljutottak, szembetalálkoztak a Bánk bán nyelvének »egyénségével«”.² Valóban: a drámával foglalkozó költőket Aranytól Illyésig, az irodalomtörténeszeket Gyulaitól Szerb Antalig mindig megérintette az a különös kifejező hatás, amely Katona szavaiból árad. A vélemények persze eltérőek, esetleg egymásnak is ellentmondanak. Toldy Ferenc sommás véleménye szerint „Katona Bánk bánja olvasatlan maradt rossz nyelve miatt [...] költői becsét csak a kritika mutatta ki”.³ Arany viszont elragadtatással beszél erről a nyelvről: „Különös teremtő tehetség volt ezé a Katonáé; bámulatos, hogy tudta a nagy szenvedélyeknek olyan megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással – költeni”,⁴ és Szerb Antal sem marad el mögötte a dicséretben: „Ez a nyelv az, amely az első intonációtól az utolsó szóig magával ragad, és kiváltja azt a megrázkódtatást, a katarzist, ami a klasszikus hagyományok óta a tragédia célja.”⁵

Abban sincs egységes vélemény, hogy a dráma nyelve hogyan kapcsolódott a keletkezésekor javában zajló nyelvújításhoz. Szerb Antal úgy látja, hogy „Nyelve a nyelvújítás előtti nyelv volt, annak is egy különös egyéni variánsa”,⁶ Rónay György szerint viszont Katona nyelve „nyelvújítási eredetű lírai szókincsünk újszerű fölhasználása”,⁷ ami valószínűleg inkább a drámaíró verseire vonatkozik. Waldapfel József véleménye is arra utal, hogy Katonát a BÁNK BÁN két szövegváltozatának megfogalmazása közti esztendőkből

– amikor verseit alkotta – érintette meg az új nyelvi kifejezésmód fuvallata: „*Mire a Bánk bán átdolgozására került a sor, addigra alaposabban megízlelte a megújított irodalmi nyelvet, bele is vitt valamiképp, de a nyelvi anyag uralkodó rétegének megmaradt az ódon zamata.*”⁸ Bizonyára igaza van Gyulai Pálnak, amikor megállapítja, hogy Katona ebben az eszmei küzdelemben szinte semlegesnek tekinthető: „*semminemű párthoz sem tartozott, sem a nyelvújítókhoz, sem a régihez ragaszkodókhöz [...]. A nyelvújítók nem olvashatták tragédiáját szánó mosoly nélkül, ha történetesen ezekbe akadt, a régihez ragaszkodók pedig alkalmasint még hamarabb dobták félre.*”⁹

Semmiképp nincs viszont igaza Gyulainak abban, hogy Katona „*Az érzemény szót kivéve, nem használ új szót*”,¹⁰ hiszen a Bánk bán-szótár készítése során közel hatvan olyan szót találtam a drámában, amely előfordul a nyelvújítási szótárban is. A mű 2882 szavának ez csak két százaléka, ami talán kevés, és mintha számszerűen alátámasztaná azt az általános véleményt, hogy Katona nemcsak a kor irodalmi életét összefogó Kazinczy, hanem az egész nyelvújítási mozgalom hatókörén kívül élt és alkotott. Csak-hogy konkrét adatok hiányában nem tudhatjuk, vajon Kisfaludy drámáiban mennyi a nyelvújítási kifejezés, s azt sem, hogy mennyi akkoriban az ideális arány. De úgy is fel foghatjuk ezt a két százalékot, hogy Katona mégsem zárkózott el teljesen az új szavaktól, hiszen például a *közellét* és a *védzent* főnevet csak a dráma megjelenése utáni időből ismeri a nyelvújítási szótár,¹¹ a *kiszenved* igét pedig Kisfaludyval egyszerre használták először jelentős irodalmi műben; a *küldés* szónak ’jövőbeli esemény’ jelentését is a BÁNK BÁN-ban láthatjuk először, mert a szónak ez az értelme csak Katona halála után honosodott meg. (Ebből viszont az is kiviláglik, hogy a XIX. század végén készült nyelvújítási szótár a dráma szóanyagát nem dolgozta föl. Katona műve ennyire kimaradt volna a nyelvészeti köztudatból is?) Néhány olyan szó is előfordul a drámában, amely akkor még „fiatalnak” számít, s tulajdonképpen már nyelvújítási fejlemény, pl. *rimánkodik* (1784), *szível* (1774), *gyilok* (1792), *őrülés~őrültség* (1894), *mesés* (1789), *valódi* (1780) stb.

Magam a viszonylag kevés új kifejezés használata mögött is, a később említendő nyelvi elemek alkalmazása mögött is tudatosságot sejtek: Katona mérlegeli és jól tudja, milyen kifejezés illik és milyen nem a hat évszázaddal előbb élt szereplő szájába. Erre mutat az is, hogy Katona verseiben a szóhasználat a BÁNK BÁN-éhoz képest modernebb. A múltban játszó dráma és a jelenben zajló líra nyelvi különbsége – akár ösztönös megérzés, akár tudatos felismerés eredménye – mindenképpen elismerést érdemel, mégpedig különös tekintettel arra, hogy Katona előtt nemigen tapasztalhatók irodalmunkban a nyelvvel történő korfestés jelei.

Mindenképpen Katona tudatosságára vall az, hogy a mű előtti JEGYZÉS-ben külön szól a szereplők régies nevééről: „*Ami a neveket illeti, minthogy Bánknak meg kell maradni, és nem lehet Benedek; ezért a többit is a régi mód szerént ejtem: Endre, Soma, Mihály, Solom s a t. és nem András, Sámuel, Mihály, Salamon s a t.*”¹² Sőt elmondhatjuk, hogy Katona – bár tévesen – még etimologizál is, amikor a dráma első változatának jegyzetében a csak közvetlen Katona születése előtt jelentkező *nádor* szót az általa használt „Nagy Úr”-ból eredezteti.

3. Közismert, hogy Katona több piarista iskolában is tanult: Kecskeméten, Pesten és Szegeden. Mindhárom helyen kezébe kerülhettek Pázmány művei, de még inkább később, pesti jogász korában, amikor szállásadója éppen az Egyetemi Könyvtár szolgálja volt, így szabad bejárása lett a régi könyvek birodalmába. Nagyon valószínű, hogy ha-

tott is rá Pázmány nyelvhasználata, stílusa. Legalábbis annyiban bizonyosan, hogy a nagy hatású hitvédő szintén szívesen használt munkáiban egyszerű, szemléletes képeket, hasonlatokat és velős mondásokat, nem idegenkedett a népies hangvételtől sem, s ugyanezeket elmondhatjuk Katonáról is. Pázmány szövegeiben igen gyakran találkozhatunk szenvedő igékkel is, például az emberről szólva híres KALAUZ-ában „szépen ékesítetett test”-et emleget, amely „kilenc hónapig... tápláltatik anyánk méhében”.

Ugyanígy hathatott rá Dugonics András is. A nagy tudományú író-költő-matematikus éppen akkor költözött vissza szülővárosába, amikor Katona a szegedi piarista iskolába került. A professzor előzőleg tanított már ott, műveihez az érdeklődő kisdíák természetszerűen hozzáférhetett. Olvashatott tőle görög és magyar tárgyú történelmi regényeket, drámákat, sőt kezébe vehette Gyöngyösi Istvánnak 1796-ban általa kiadott verskötetét is. Ismerve a Katonára már ekkor is jellemző történelmi érdeklődést, legvalószínűbben azokat a műveit lapozgathatta, amelyek az iskolai tananyaghoz is kapcsolódtak, így a görög eposzok világát magyarul elsőül feldolgozó műveket, mint például a bámulatos filológiai apparátussal „magyarított” Trója-történetet és az ODÜSSZEA-fordítást. Dugonics ezekben is bőven él szenvedő szóalakokkal. Amikor Oresztész történetét beszéli el, ilyeneket olvashatott Katona: „tizenhat bírától halálra szentenciáztatott, tizenötül felszabadított és megdicsértetett”, majd: „a templomba vitetvén és megkötöztetvén Ifigenia papnénak kezében adatott, hogy lenyagakzasson és feláldoztasson”.

4. Gyulai Pál, aki legelőször foglalkozott igen alaposan Katona drámájának nyelvével, még korban is viszonylag közel állt a mű keletkezésének nyelvhasználatához, így talán a leghelytállóbban tudta megítélni, hogy Katona „Maga teremtett magának nyelvet, mely nyelvtanilag nem szabatos ugyan, de az költőileg”.¹³ Erre a „nem szabatos”-ra értendő nyilván az az érdekes megállapítása, hogy ha Katona „megismerkedik Kazinczyval, Szemerével, vagy az akkori irodalom valamelyik szívvivőjével, bizonyosan bármelyikök kijavíttatja vele nyelvtani és verselési botlásait”.¹⁴ Elgondolhatjuk, hogy az érzékeny Katona aligha örült volna ennek. Bizonyára jól elbánt volna Katona kifejezőmódjával akármelyikük, különösen Kölcsey, aki kemény bírálatával csaknem végleg elhallgattatta Berzsenyit.

Kérdés, hogy vajon mit kifogásolhatott Gyulai a dráma nyelvében, mit javítottatott volna ki Kazinczyval vagy Szemerével. Tanulmányából úgy látszik, hogy mindenkélett Katona grammatikai és még inkább helyesírási műveltségét tartja hiányosnak, amikor így vélekedik: „...éppoly kevésbé tanulta Révait, mint [...] Verseghyt. Úgy írt, amint beszélt, egész nyelvtudományát a néptől vette, s más cél nem lebegett előtte, mint a szenvedélyek drámai kifejezése”.¹⁵ Gyulai itt bizonyára túloz, amikor Katona nyelvi ismereteit lebecsüli; másrészt állításából ilyesmi is következne: Katona korában a nép hasonló nyelvi képzettségű lett volna, mint a jogvégzett drámaíró? Ismerjük a kor még képlékeny formában lévő helyesírási normáit és Katona ebbeli következetlenségeit is, de tudnunk kell, hogy jóval a legelső helyesírási szabályzat megszületése előtt vagyunk. Annál érdekesebb, hogy úgy tűnik, mintha Katona az írásmódjával is régiességet érzékeltetne. Legalábbis ilyesmire mutat a dráma első és második megfogalmazásának különböző írásképe. A mű kritikai kiadásából Orosz Lászlónak egy éppen idevágó megjegyzését idézem: „Különleges helyesírási sajátossága a 2.-nak, hogy az 1.-ben található egy helyett egyjet ír. Feltételezhető, hogy Katona ezzel a szóalakkal archaizálni kívánt.”¹⁶ Hozzáteszem ennek támogatásául: egyetlen hitelesen saját kezű írásában fennmaradt művében, verseinek gyűjteményében viszont – ahol nem lehet szó archaizáló szándékról – a „modern” szóalakot használja: egyet ír. Valószínűbb tehát, hogy éppen az eredményezte a kordivat

által el nem fogadható – akár szándékos, akár ösztönös – múltidézõ kifejezésmódot, amit Gyulai hiányosságnak tart Katona nyelvi műveltségében.

A XIX. század másik nagy irodalmi „ítésze”, Toldy Ferenc inkább a dráma népies, tájnyelvi beütés és egyénibb képzésú szavait tartotta a színpadra szánt műben alkalmazatlannak, sőt hibásnak. Arra nem is gondolt, hogy mindaz, ami a megszokottól, az éppen divatos nyelvészmenytől eltér, nem feltétlenül tudatlanságból vagy az elvárható emelkedettség hiányából ered, hanem – éppen a jelenlegitől eltávolító hatásából eredően – lehet esetleg szándékosan múltidézõ, korfestõ célzatú nyelvi eszköz. Érdekes itt idézni Martinkó András gondolatát: „Az archaizálásnak már Dugonics óta ismert [...] eszköze a *n é p i = r é g i* azonosítás [...]. A tájnyelvi formák szokatlansága, a köznyelvitől, maitól való elütése önmagában is egy más gondolkodásformát sugall, mely kétségkívül [...] a múlt felé mutat.”¹⁷ Úgy gondolom, Katona is sejthette ezt. Ezért bátran, Kisfaludy Károlynál is, Csokonainál is gyakrabban élt az alföldi népnyelvből származó szemléletes kifejezésekkel. Hogy valaki magasabb társadalmi helyzetéből – mai szóval – lebukik, azt Katona így fejezi ki: *nagyot bakáz*; nála a duhajkodó, zajos multság jelzője: *dombérozó*; a kicsapongó szélhámost *kirugdálózónak* nevezi; a féltékeny férj szíve pedig *dörömböz*. Nagyon valószínű, hogy ezek közül egyik kifejezés sem hangzott el színpadon Katona előtt – valószínűleg azóta sem. Amikor Katona ’megvalósítani’ értelemben azt mondja szereplőjével, hogy *kivinni*, ezzel szinte előrevetíti a mai *kivitelezni* szót. A ’különbözik’ jelentést a szemléletesebb *eláll*, az ’elterjed’ értelmet az *eltenyészik* igével fejezi ki. Ez a néhány kiragadott példa is mutatja, hogy Katona szinte törekszik arra, hogy a korabeli irodalomban használatostól eltérő szavakat adjon a századokkal előbbi szereplők szájába. Úgy látszik, saját kora ezt a törekvést egyáltalán nem méltányolja. Feltehetőleg nemcsak tartalmi, hanem megfogalmazásbeli momentumokra is vonatkozhat az, amit így panaszol a drámaírásról szóló tanulmányában: „A censor nem a századok lelkét, hanem a jelenhez való hasonlatot (Correlatiót) tekénti...”

5. A Katona korabeli jelen és a régmúlt nyelvének – hogy az ő szavát használjuk: „elállása” – különbözősége nemcsak a szavak megválasztásában és nem csupán a szokatlan szóképzésben nyilvánul meg, hanem egy már akkoriban is avulófélben lévő grammatikai formáció, a szenvedő szerkezet használatában is. Ugyanis feltűnő, hogy a BÁNK BÁN-ban bőségesen fordulnak elő a szenvedő igék és ezek különböző továbbképzett alakjai. Ez a nyelvi eszköz ósrégi ugyan nyelvünkben, de szinte mindig megmaradt az írott irodalom kereteiben, a beszélt nyelv legfeljebb a liturgikus szövegek, imádságok, a HISZEKEGY egy-egy kifejezésében (szenteltessék meg; dicsértessék; meghala és eltemették stb.) s a bibliai idézetekben használta (megadatik neki; megmértet és könynyűnek találattott stb.). Abban, hogy a BÁNK BÁN nyelvét minden hozzáértő jellegzetesen archaikus ízünek találja, a szenvedő szóalakok viszonylagos bőségének kiemelkedő szerepe van. A részletes összevetésekből megállapítható, hogy e drámában viszonylag sűrűbben fordulnak elő szenvedő szerkezetek, mint akár Katona más műveiben vagy akár kortársainak hasonló írásaiban, így például Csokonai és Kisfaludy drámáiban. Ez aligha lehet véletlen. Úgy vélem, Katona ezzel talán a legelső azok között, akik ezt a nyelvi elemet a tudatos archaizálás stilsztikai eszközeként alkalmazzák. Az ilyen szóalakokkal bőven találkozhatott történelmi tárgyú olvasmányjaiban, elődeinek (Pázmány, Dugonics) irodalmi szövegeiben, sőt jogi tanulmányai során is, hiszen a törvénykezés, valamint a hivatalok nyelve is nagyon kedvelte a személytelenséget biztosító kifejezéseket: valaki bűnösnek *találtatik*; valami *elrendeltetik* vagy *közhírré tétetik*.

Orosz László is kiemeli a dráma kritikai kiadásában: „*A Bánk bán nyelvének régies grammatikai sajátosságai között joggal tartják számon a szenvedő igék és igenevek gyakori használatát.*”¹⁸ A BÁNK BÁN-SZÓTÁR¹⁹ segítségével megállapítható, hogy a dráma 780 igéjéből 26 szenvedő alakú, ilyenek például: bebocsáttatik, ékesíttetik, kívántatik, születetik stb., s ezek, valamint továbbképzett származékaik összesen 52-szer fordulnak elő. Némelyik ilyen ige annak a kifejezésére szolgál, hogy valaki kénytelen elszenvedni valamit: Petur lófarkon *hurcoltatik*; a becsületes ember *kinoztatik, megostoroztatik*; Izidóra úgy érzi, női becsülete *meggyaláztatott*. Mások azt érzékeltetik, hogy csupán maga a cselekvés eredménye fontos: „*Elárultattam?*” – kérdezi ijedten Bánk a darab elején, a végén pedig megrendülten állapítja meg Melinda holttesténél: „*letépetett az Istennek remekje*”. Azt is érzékelhetjük némelyik ilyen kifejezés mögött, hogy a cselekvő személye teljesen az általánosságban marad, a dolog bárkire vonatkozóan értendő: „*a könny az a / gyöngy, mellyel a halálos ágyba fekvő / szép virtus ékesíttetik*”; „*nehogy / feslettnek ítéltesen*” stb. Katona kedveli a szenvedő igék továbbképzett alakjait is. Ezekben elsősorban valamely cselekvés eredménye fejeződik ki olyan érzékletes módon, hogy jelzőként valamilyen minőséget jelenítenek meg, ugyanakkor mégis visszautalnak a cselekvésre: *megterítetett asztal; megátkozottatott jövőd; összerontott igazság; megvetetett szerelem* stb. Hasonló kettősséget hordoznak ezek a szenvedő gyökerű főnevek is: *egybeköttetés, lerontatás; világosítottatás*, különösen pedig ez: „*hangzik is az ország / négy része megdicséretésitől / a bőkezű adakozónak*”. Az archaikus hangulat még inkább érződik azokban a kifejezésekben, amelyekben a képző megkettőzése tapasztalható: *elfogattatik, leöltetik, születetik*, illetve: *elhagyattatott hely, meglopattatott szív, elnyomattatott haza*. Van olyan ige is, amelynek Katona mindkét formáját használja a drámában: *elzáratik és elzárattatik*. Az ilyen kettős képzésű szenvedő szóalakok használata mindenképpen Katona tudatosságára utal. Ugyanis míg az egyszeres képzésű igék a XIX. század elején még szépirodalmi művekben is elő-előfordulnak, így nagyon elvétve Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty korai költeményeiben, Kisfaludy drámáiban megtalálhatók, addig a kettős képzésűek inkább csak Katona előtt voltak használatosak, tehát például Zrínyi műveiben, bár ott sem túl gyakoriak. Fontos azonban kiemelni, hogy a szenvedő szerkezetek jelenléte egész régebbi irodalmunkban, tehát az ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM-tól kezdve Szenczi Molnár Albert zsoltárain keresztül – bár mindig ritka, de – teljesen természetes és megszokott, éppen ezért régebben ezeknek gyakoribb vagy ritkább használata semmiképp sem valamilyen tudatos stíluseszmenyt szolgált. Sem a közbeszédet, sem a népköltészetet nem jellemezték; a szenvedő szerkezetek – a beszélt nyelv területén – tipikusan a passzív nyelvkincs részei voltak és maradtak máig is: az egyszerű, tanulatlan emberek is megértik, de nem használják. (A HISZEKEGY szenvedő formájú *eltemteték* szavát gyakran hallani így: „*eltemettették*”, mert a műveltető múlt idejű alakjaként ismerősebb.)

6. Éppen Katona kora után vehető észre, hogy a szenvedő igék a szándékos stílusformálás eszközeivé válnak. Például Petőfinél eleinte a túlhaladott eposzi stílus kigúnyolását szolgálják, így A HELYSÉG KALAPÁCSÁ-ban: „*az is orrára köttetik a nyájas olvasónak, hogy...*”. Másutt finom iróniát éreztet az ilyen sorokban: „*A színészembe beléavattattam*” (LEVÉL EGY SZÍNÉSZ BARÁTOMHOZ); „*A toll, a kalamáris előkerítettik*” (A TÁBLABÍRÓ); „*Ha éhezni méltóztatott*” (DOBZSE LÁSZLÓ). Arany is felhasználja az ilyen szenvedő kifejezéseket a begyöpösödött gondolkodású és szóhasználatú nemesek bemutatására s egyben nevetségessé tételére AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY-ban. Találón jellemzi a megyegyűlés urinak az

adófizetéssel kapcsolatos vitáját ez a stílus: miután „*parancs olvastatik*” és „*a tisztek megválasztattak*”, az adó „*nem hajtatik*”, hanem „*szedetik*”, tudni kell előre, „*hova fog költetni*”, mire „*fordíttatik*”, s ez „*törvénybe írassék*” stb. Adataim azt is bizonyítják, hogy sem Petőfi, sem Arany egyáltalán nem használ kettős képzésű szenvedő szóalakokat, illetve kizárólag igéket alkalmaznak, a BÁNK BÁN-ra jellemző továbbképzett alakokat sem találjuk meg náluk.

Mindez arra mutat, hogy Katona a BÁNK BÁN-nak nemcsak eszmeiségével, hanem nyelvi eszközeivel is új úton jár, amikor stílusát igyekszik a mű tárgyához, illetve korához igazítani, s ezzel az irodalmi ábrázolás új lehetőségének irányába halad: a nyelvi eszközeivel is próbálja a régi kor levegőjét megteremteni. Olyan módját találja meg a kifejezésnek, amely elfelejtett, már alig-alig használatos nyelvi elemeket is tartalmaz. Ezek ugyan a korabeli irodalmi és színpadi nyelvben csak igen elvétve fordulnak elő, de mégis érthetőek. Drámájának többek által elismert különleges nyelvezete sajátos ötvözete az említett régiességet árasztó, illetve a korabeli népnelvben gyökerező, ugyanakkor a korabeli irodalmi nyelvtől eltérő elemeknek. A műbeli indoklásukat, a dráma világával való összhangjukat mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy amikor Illyés Gyula „átigazítás”-t hajt végre a mű szövegén,²⁰ egyáltalán nem csökkenti számukat, sőt amikor „beletold” a mű szövegébe, maga is szenvedő igéssel él:

*„Mert én itt csáládom
Fejeként gyaláztattam meg, de te mint
Ország feje, nemzet felesküdtött
Védelmezője, isten megbízottja
Mocskoltattál, – mocskoltatol.”*

Katona tudatossága akkor érezhető igazán, ha belegondolunk: a szinte ugyanekkor keletkező ZALÁN FUTÁSA honfoglaló magyarjai teljesen a reformkor nyelvén beszélnek. Sőt azt láthatjuk, hogy sem az irodalmi, sem a színházi nyelv még a század közepén sem ismeri föl a nyelvi jellemzés fontosságát, hatásosságát: Eötvös regényeiben a jobbagyok ugyanúgy beszélnek, mint iskolázott uraik; Szigligeti népszínműveinek falusi alakjai szinte ugyanazon a nyelven szólalnak meg, mint a városiak.

Katona személyekre szóló jellemfestésre nem használja a nyelvet: Tiborc és Bánk, illetve a magyarok és az idegenek szavaiban nem lelhetjük valamilyen különbségnek a nyomát. De joggal elmondható: élen jár abban, hogy felhasználja a nyelvi eszközök korfesterő, hangulatteremtő erejét. Világosan érzi, hogy a jelen és a múlt különbségét a nyelvhasználattal is érzékeltetni kell: a ma megszokottól elütő szavak jobban illenek az évszázadokkal előbbi alakok szájába. Ezért van az, hogy a drámával szinte azonos időszakban keletkező verseiben összesen csak egyetlenegy szenvedő szóalak van, tehát az aktuális líra nyelvét érezhetően elkülöníti a XIII. századi világot ábrázoló dráma nyelvtől. Mivel a dráma megjelenése idején a Kazinczy-féle egységes, emelkedett „fentebb styl” divatja uralkodott, természetesnek tűnik, hogy „*olvasatlan maradt rossz nyelve miatt*”. Ugyanezt az akkor elítélt nyelvhasználatot mi már joggal sorolhatjuk nemzeti drámánk számos érdeme közé.

A „Sic transit gloria mundi” néha visszafelé is elsülhet. Szerencsére az idő nem csak régi bűnököt, néha lappangó erényeket is napvilágra hoz.

Jegyzetek

1. Katona József: BÁNK BÁN. Illyés Gyula átigazításában. Bp., 1976. 7.
2. Sándor Iván: A SZÁZHETVEN ÉVE FEL NEM FEDEZETT BÁNK BÁN. *A Tiszatáj* 1993. május havi melléklete 1.
3. Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. Bp., 1987. 233.
4. Idézi Arany László: KATONA JÓZSEF: BÁNK BÁN ARANY JÁNOS TANULMÁNYÁVAL ÉS JEGYZETEIVEL. Bp., 1916. Előszó 7.
5. Szerb Antal: MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET. Bp., 1958. 291.
6. Szerb A., i. m. 288.
7. Rónay György: BALASSITÓL ADYIG. Bp., 1978. 199.
8. Waldapfel József: A BÁNK BÁN NYELVÉRŐL. In: IRODALMI TANULMÁNYOK. Bp., 1957. 279.
9. Gyulai Pál: KATONA JÓZSEF ÉS BÁNK BÁNJA. In: VÁLOGATOTT MŰVEL. Bp., 1956. 162.
10. Gyulai, uo.
11. A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA. Szerk. Szily Kálmán. Bp., 1902–1908.
12. Katona József: BÁNK BÁN. Kritikai kiadás. S. a. r. Orosz László. Bp., 1983. 156.
13. Gyulai, i. m. 142.
14. Gyulai, uo.
15. Gyulai, uo.
16. Katona József: BÁNK BÁN. Kritikai kiadás 389.
17. Martinkó András: A NYELVI ARCHAIZÁLÁS KÉRDÉSÉRŐL. *Nyr.* 1954. 371.
18. Katona József: BÁNK BÁN. Kritikai kiadás 379.
19. BÁNK BÁN-SZÓTÁR. Szerk. Beke József. Kecskemét, 1991. Katona József Társaság.
20. Katona József: BÁNK BÁN. Illyés Gyula átigazításában. Bp., 1976.

Végel László

BEVEZETÉS A FATTYÚREGÉNYBE (II)

2. Kontextusok és megjegyzések

Az Andrassy úton a rikkancsok kiabálják: „Bombázzák Szlovéniát.” „A Jugoszláv Néphadsereg elfoglalta Szlovéniát.” „Halottak mindkét oldalán.” „Lezárták a magyar–szlovén és a magyar–horvát határt.” Régóta nem jártam Budapesten, tegnap érkeztünk F-fel, Pécsre szándékoztunk utazni. F. ideges, nem bír ebédelni. „Azonnal utazzunk vissza Újvidékre, a gyerekek egyedül vannak a lakásban.” Ismeretlen izgalom költözik belém, holott nem kellene áltatnom magam. Számítottam erre az eseményre, nem ért felkészületlenül, az előkészületek évtizedeken keresztül folytak, habár senki sem akart róla tudomást venni. Az igazat megvallva, én sem akartam tudni arról, hogy valaminek történnie kell abban az országban. De Pesten mégis képtelennek tűnnek ezek a hírek, annak ellenére, hogy már régen belenyugodtam abba, hogy körbe-körbe forogódom egy mozdulatlan világban. Mindez eddig életérzés volt, sejtés, lemondás. A megmaradás gonoszsága. A kikényszerített magány bosszúja. Hova menjek? Mi leszek én a következő években? Egy fantazmagorikus ország állampolgára, amelyben valóságos polgárháború tört ki. Ötvenéves vagyok, elértem arra a pontra, amikor a fanyar szkepticizmusban is örömet lelem. Ez az esemény viszont mindent felfogat bennem, hiszen létezésemet ezen túl egyedül csak a polgárháború létezése bizonyítja. Mi vár rám ott? A Meridián indulásáig F-fel sétálunk. Fél szemmel az egyik utcatáblára pillantok. A Népköztársaság útja utcanévet piros csíkkal diszkréten áthúzták, és alá került a régi-új utcatábla: Andrassy út. Talán így kellett volna nálunk is lezajlania a kiszámíthatatlan közép-kelet-európai változásnak. Ha a hatvanas évek végén kerül sor

minderre, akkor legalább a polgárháborúba nem keveredtünk volna bele. Nem így történt. Ezt az agóniát gondosan tervezték és szervezték, mi pedig csalfa reményekkel tápláltuk magunkat. Úgy haldoklott Jugoszlávia, mint Tito, aki évtizedeken keresztül vezette: művésével és hatalmas vérátömlesztéssel, hogy végül kiderüljön: nincs orvosság. (1991.)

Naponta autóbusszal utazom a bácskai oldalról Szerémségbe. Ösztönösen a Dunára pillantok. Hol Palánka, hol pedig Pétervárad felé vetem szorongó tekintetem. Újabban holttesteket vet partra a folyam. Ma reggel csillogó és fodros a folyóvíz felszíne, s felelőtlenül játszanak habjaival a fáradt őszi napsugarak. Claudio Magris Duna-könyve jut eszembe: amikor a szerző erről a szakaszcsoportról írt, legfeljebb csak néhány felszínes anekdotát idézett fel. Nem érzékelte a démonikus erőt, amelyet a Pannon tenger néhai medrében lassan csordogáló folyam rejteget. Számára csak Bécsig igazi folyam a Duna, aztán fokozatosan keskenyedek, s mire ideér, mocsarak között kanyargó, part nélküli patak lesz belőle. Ám Közép-Európa és a Balkán találkozásában több misztikum van, mint a forrásnál, ahol ő kereste. Az egyik is, a másik is kiszámíthatatlan világ, de egymással elkeveredve lidércesen vonzó, örvényszerűen balsejtelmű, még akkor is, ha a hömpölygő víz felszínén játékosan csillognak a fehér habfodrok. Az újvidéki híd felett érzékelhetően elkeveredik a kétféle levegő, mindkettőt mélyen belelegeztem, sokszor elbódított delejes misztikuma; szertelenül, szaggatottan múltak az évek, nem volt időm a divatos infantilizmusra, a konszolidáció fényessé politúrozott stílusgyakorlataira. A balkáni delírium és a pannon metasztázis zűrzavarosan összekeveredett bennem. (1991.)

Egy régi barátom írását olvasom: keményen meghúzza a határt Közép-Európa és a bizánci Kelet között. Szerbia és Románia az utóbbiba kerül. Szándéka ellenére több millió magyart kiutalt Közép-Európából. Az új vasfüggöny mögé kerültünk, a pravoszláv világba. Esetleg csak titokban vagy valamilyen véletlennek, az integrációs zűrzavar kegyelmének köszönve visszacsempészhetjük magunkat. A barbárságtól csak úgy szabadulok, ha csempészárú leszek. Néhány nap múlva visszatérek Újvidékre. Ha sebeimet akarják tanulmányozni, akkor inkább elrejttem őket. (1991.)

Álmomból vert fel a mennydörgés, az ablakokat csapkodó viharos szélvihar. Ítéletidő hozta Újvidékre a trópusi kánikulában hónapokon keresztül várva várt esőt. Kiugrottam az ágyból, és gyorsan becsuktam az ablakokat, majd sokáig bámultam a szomszédos toronyházakat, amelyeknek a nyitva felejtett ablakaiból a hirtelen jött szélvihar kicibálta, ráncigálta a felvagosított szárnyakra emlékeztető lebegő, fehér függönyöket. A csapkodó villámfényben úgy tűnt, a vihar az égbe emeli a várost. Reggel néhány hétre Budapestre utazom, ahol eddig soha életemben nem tartózkodtam megszakítás nélkül egy teljes hónapot. Az ítéletidő látványa és a hosszabb távollét tudata szorongást szült bennem. Az is megtörténhet, hogy Újvidék egy ilyen éjszakai viharban felemelkedik az égbe, helyén az előző makettja marad csupán. S nekem továbbra is úgy kell viselkednem, mintha mi sem történt volna: idegenként kóborlok az újvidéki utcákon, és megdobbann a szívem, ha feltűnik egy arc, amely legalább emlékeztet valakire. Nagy megaláztatás lenne túlélni a házakat és a tereket, habár sohasem tudom megmagyarázni magamnak, miért ragaszkodom hozzájuk. Ópium ez vagy pedig annál is rosszabb. Ez a porhanyós, ingatag világ határozta meg az életem, amelyben mindig mindent előlről kezdtem, miközben úgy kellett viselkednem, mintha a régit folytatnám, mivelhogy szemérmi okokból hallgatnom kellett a peremvidék, a peremélet lassan élő mérgeiről, amelyek egyre jobban elhatalmasodtak bennem. Nem maradt más hátra, mint hogy valamiféle higanygömbyszerű létben határozzam meg önmagam. Ide-oda

vetődő, pontszerű atomokból tevődik össze az életem. A genius loci, mint a legtisztább vákuumélmény. Öncélú tisztánlátás a teljes sötétségben, amelyben nem adatik meg a megismerés vígasza. Valahol mindez megszűnik, de későn érkezem meg. Hogyan beszéljek a realitásokról, amikor ennek az életérzésnek nincs reális, közmegegyezésem referenciája? A fantazmákból képezek szofisztikus retorikát. Egy olyan fabulát alkotok meg, amelynek belső bonyolultságát aligha érzékelik azok, akik csak irodalmilag igénylik a referenciáktól való szabadságot. Ami nekik szabadság, az nekem hiány, vákuum, frusztráció. Ha lenne valóságom, felemelném, mint egy göröngyöt, és elmondanék egy imát. Ezért mindig megütközöm, ha számon kérík tőlem az, úgymond, élettelen világot? Azt, amire Pesten egy jóakarató fejbőlintás kíséretében ünnepélyesen megállapítják: ilyen a kisebbségi élet. Akik ezzel pompáznak vagy ezt kérík számon, nem akarnak tudomást venni arról, hogy a peremvidéken minden tünékeny és képlékeny, omlatag a talaj, szétszaladozik minden gondolat, semmire sincs bizonyosság, és ezért némi egzotikummal megtűzdelt „valóságot” tákolnak össze maguknak. Ilyesmi azonban nincs a peremvidéken, csak a kíváncsi kívülállók igénylik ezt az egzotikumot, s a bennszülött kisebbségiek ehhez az elváráshoz igazodnak. Bármilyen világot emeljünk magunknak, falai mindig leomlanak, elsüllyednek. Egymagamban állok, mint Buri-dán számára, nem bánt a lelkiismeret, mert egyik falhoz sem rohantam megtámasztani, hiszen bárhova léptem volna, magamat tagadom meg. Ha a váram a rom, akkor maradjon a topogás a vígaszom. (1992.)

Via Kelebia. Amikor csak átkelek a határon, tekintetem a senki földjére téved. Ott lenne a helyem. Nem sikerült. Merjem-e kívánni, hogy oda temessenek, és síromra egy jeltelen határkarót helyezzenek. (1992.) Budapesten gyermekzsivaj ver fel álmomból. Elcsodálkozom, hogy az utcára nyíló ablakom előtt magyarul lármáznak és visongnak. Önmagamot téveszteném meg, ha érzelmösen oldanám fel az életemet meghatározó tartós paradoxont, a kettős idegenség szorítását. A gyermekzsivaj igenis bosszant, az anyanyelvi zsvaj pedig arra figyelmeztet, idegen államban ébredtem fel. Csak a kíméletlenül következetes gondolkodás tárja fel a skizofréniát, amelyet a nemzet hivatásos prófétái nem tudnak csillapítani, mert ők saját dicsőségükre szaggatják fel sebémet, amelyeket szüntelenül takargatni szeretnék. Anyanyelvem gyermekzsivajához családi vagy a szűk baráti körben szokott a fülem, nem az utcákon és a tereken ismerem meg. Időközben felnőttek a gyermekeim, gondterhelten figyelem, mikor kezdik érezni ők is azt a betegséget, amiben szenvedek. Elkerülhető-e mindez? S milyen áron? Egész életemben arra törekedtem, hogy tudatosítsam magamban a kétértelmű állapotot, toporgok a „*létnek ebben az egész csodálatos kétségében és sokértelműségében*” (Nietzsche), mint egy kicsinyke körben, és úgy viselkedem, mintha minden rendben lenne. Mondjam-e, hogy milyen izgalmas dolog járni körbe-körbe, mintha kötélén táncolnék? Csak időnként bicsaklik meg a lábam, mint most, amikor anyanyelvem minden napjaival találkozom, az életem ama részleteiben, ahol eddig erre nem volt alkalmam. Kenőmájast vásárolok, meg császárszalonnát. Így kérem a hentesőt is, nem csak otthoni lakásom konyhájában használom ezeket a szavakat. A Patyolatban számlálják a mosásra hozott holmit: két darab lepedő, négy darab terítő, egy konyhatörölő, négy darab törülköző. A számlán olvasom: párna- és paplanhuzat. Nem a szavak lepnek meg, hanem az, hogy a számlán leírva látom őket. Az újságokat lapozom, irodapark épül a Budaörsi úton, jó lenne egy délután oda is kiballagni. A telefon csak magyarul szólal meg, a meglepetéstől zavarba jövök, kivárok, tétovázom néhány másodpercet, otthon éppen ennyi idő áll rendelkezésemre, hogy eldöntsem, a „halló” után melyik nyelven mutakozzam be. Suta habozásom megtéveszti a telefonálót, bizonyára azt hiszi, téves

számot hívott. Önkéntelenül ráérezett az igazságra. Kosztolányi, Márai mondatait ismerem, de nem ismerem a kalauzét, a hentesét, a trafikosét. Amikor őket hallgatom, két szavuk vagy két mondatuk között nagy ürességet tapasztalok, talán először ezt kellene lassan, fokozatosan megérteni, majd kitölteni, és nem az üresen kongó, érzéketlen politikai szövegekkel, melyeket mostanában rendszeresen hallok, ha a magyarságról van szó. (1992.)

„*Honvágy, mi az?*”, kérdezte Márai. Nem csodálkozom, hogy éppen Madridban ragadta magával a rezignáció. Egyszer életemben napokig sétáltam azokon az utcákon, ha lenne hazám, amelytől menekülnék, akkor Spanyolországban emelném búcsúra a kezem, ott, ahol az ismerős eget összevarrták egy másikkal, amelyről csak álmodom. A spanyol éghatár választóvonal, onnan nincs tovább, ha átlépjük, akkor újjászületünk vagy meghalunk. Csak a kettő határán szabad a honvágyra gondolni. Honvágy, sóhajtott fel Márai, de nem egy valóságos „hazára” gondolt, hanem egy életérzésre, az egyedüli végső dologra, amely méltó maradt a reflexióra. Az életérzés hívja életre az ész ama képességét, amellyel összekapcsolhatók az egymástól legtávolabbi eső pontok, a gondolat ezzel talál magának valamilyen menhelyet. Egy ilyen odú iránt érzek honvágyat. Legyen az ember: matematikus, kételkedő és hívő keresztény, írta Pascal, tanúsítván, hogy csak annak a hitnek van értéke, amely az okos kételkedés édes borzadályában botorkál. Olyan hazát keresek, amelynek a létében naponta képes vagyok kételkedni. A hiányát jobban szeretni, mint magát a hazát, ez pontosan azt jelenti, hogy kapcsolatba kerültünk azzal, ami ellen lázadunk. (1992.)

Ki vagyok? Magyarországon: idegen. Szerbiában: magyar. Egy kentaur, akinek nem találtak kalitkát az állatkertben. (1992.)

Magányom határát anyanyelvem határa jelöli ki. Pesten régi barátokkal találkozom, és valamit magyarázunk egymásnak. De mégis úgy érzem magam, mint Wittgenstein szövéje, aki azt hiszi, hogy szöveget sző, annak ellenére, hogy szövéskéje üres, pusztán azért, mert olyan mozdulatokat tesz, mintha szőne. Csak ez a közös bennünk, a hiábavalónak tűnő mozdulatok. (1992.)

Úgy rovom a pesti utcákat, mint akit gyorsan pergő képek vezetnek félre: nincs egy csendes szoba, ismerős hamutálcával, ceruzákkal, könyvekkel, ahová bezárkózom, hogy ellenőrizsem ismereteimet. Olyan érzés hatalmasodik el bennem, mintha hullámvasúton ülnék, csupán az köti le a figyelmemet, hogy a következő pillanatban lefelé vagy felfelé siklom-e. Képtelen vagyok nyitott szemmel figyelni az előttem homályosan elsuhanó képeket, amelyeket Újvidékről sokkal pontosabban érzékelttem, mint innen, mert minden energiámat felemészti a várakozás: hogy zuhanok a következő pillanatban. Lélekben visszakozom, hogy úgy-ahogy megőrizzem bizonytalan egyensúlyomat. Csak a képek gyors, villogó váltakozásaira emlékezem, másra nem. Nem tudom megfejtani a gesztusok, a mozdulatok, az arcjátékok titkát, nem értem a félszavakat, az apró jeleket. Rövid idő alatt szerettem volna belemerülni a magyar világba, de a megismerésvágy meghátrálásra kényszerített és – elszigetelt. Késő. Nincs: vissza. A múlt: múltatlan, mert itt nem értik. Olyan sok évet vesztettem el, hogy immár nem tudom megismerni ezt az országot, legfeljebb havonta egyszer, két-három napon keresztül előlről kezdem a kitörést. (1992.)

A pesti szürkületben makacsul kísért Cs. Szabó László árnyéka. Miért lett olyan tanácstalan? Most még reménytelenebb lenne minden? Ha mégis így van, akkor ezt nem szabad kimondani! Megállok egy forgalmas utcasarkon, nem tudom, merre fordítsam a tekintetem. Hova induljak? Miért fojtogat az érzés, hogy el kellene távolodnom va-

lamerre, azt sem tudva, merre? „*A legszegényebb magyarországi vándornál is szegényebbnek érzem magam, ő csak az üres zsebét vitte, én a honvesztés szégyenét is*”, írta, amikor Erdélyből megérkezett Pestre. „*Igaz, ma sem vagyok szívvel-lélekkel pesti, csak megbékélt fogoly*”, tette hozzá. Kinek mondjam el, hogy a hű unokák már csak afféle önkéntes, kissé komikus foglyok lettek. Aki ebből az állapotból ki akar szabadulni, az nem hazát, hanem hűséget veszít, és örökké áltatnia kell magát, hogy a hűségnek nevezett belső elsötétedést valamivel kárpótolja. (1992.)

Pesten átkozom magam, mert egészen más élményeim vannak, mint a barátaimnak. Ez olyan érzést kelt bennem, mintha nem is léteznék. Nem volt egy hazám sem, hanem két képzeletbeli, ezt a kettőt veszítettem el, ami sokkal rosszabb, mintha az ember elveszti egyetlen valóságos hazáját. (1993.)

Hol vagyok? Pesten? Újvidéken? Ki tudná ezt pontosan meghatározni? (1993.)

A berlini fal összeomlása után érdemes lenne újra elgondolkodni Cs. Szabó László megjegyzésén. A Trianon után négyfelé hulló magyarság négyféle provincializmusától tart. „*Válamikor azért voltunk jó magyarok, mert európaiabbak voltunk a környező népeknél, ma úgy maradunk magyarok, ha, a szomszédokkal legalább, tovább versenyzünk Európáért.*” A budapesti provincializmus ismertetőjele, hogy a határon túli magyarokat úgy látja, mint az örökké sorsukon siránkozó ügybuzgó tájkatatókat, akik Budapestnél nem látnak tovább, s nem jussuk a berlini vagy a párizsi szellemi horizont. Sajnos, a kisebbségek kész örömmel beszélnek ebbe a szerepbe, úgy viselkednek, mint a nemzeti rock-opera kórusának legutolsó sorában helyet foglaló kontár statiszták, akikről ugyan a karmester nem gondolja, hogy tudnak énekelni, de azért cifrán be kell öltöztetni őket. (2000.)

Mi foglalkoztatta Márait, amikor 1941-ben hazament Kassára? Azért utazott haza, mert otthontalannak érezte magát a világban. De amikor megérkezett, akkor az emberiség ügye kötötte le a figyelmét. Ilyen ellentmondásosan élte át a hazatérést és a szülőföldet. Ha egyszer arra kényszerülök, hogy eltávozzak innen, akkor okvetlenül magammal viszem a KASSAI ÓRJÁRAT-ot, hogy ne veszítsem el végleg a szülőföldbe vetett bizalmamat. (2000.)

„Na, végre, felszabadítottunk benneteket. Sokat küzdöttünk és szenvedtünk, de sikerült”, mondta egy Budapestre áttelepült kisebbségi szakértő. Nem volt ideje részletesen ecsetelnie a történeteket, sietnie kellett Pestre, hogy nyilatkozzon a pesti tévének és az újságoknak a kisebbségi életről. Most éppen nincs ideje, de egy hónap múlva visszatér. Újvidéken és Szabadkán is nyilatkoznia kell, akkor majd sokkal többet megtudunk az életükről. Úgy várom, hogy mindenről értesüljek, mint egy boldog porgáló. (2000.)

A morbis minoritatis két típusának remek jellemzését adta Németh László a MAGYAROK ROMÁNIÁBAN című útinaplójában. Az egyik állandóan morgolódik, zsörtölődik, s buzgón körmöli a reménytelenség krónikáját. Mindenhol árulókat szimatol, úgy is mondhatjuk: jajveszékelve cipeli a sorskeresztet. Ő nem alkuszik, nem, soha, bizonygatja. Nem egyezkedik, nem bocsát meg. Pest felé figyel, látják-e, hogy milyen rendíthetetlen. A másik a reálpolitikus, aki mindig koalíciós partnert keres, helyezkedik, befurakodik a hatalomba, mondván, hogy éppen ezzel tesz jót az egész kisebbségnek. Szüntelenül ügyködik, tanácsokat osztogat, ő is Pest felé figyel, észreveszik-e, hogy az ő szorgalma a tulajdonképpeni hősiesség. Konziliárius típus. Sokáig úgy gondoltam, egymást kizáró ellentétekről van szó. De nem, újra beigazolódtott, hogy az ellentétek görbe útjai rendszerint keresztezik egymást. Csak attól függ, hogy hol tartózkodik az

illető: Kelebián innen reálpolitikus, Kelebián túl viszont romantikus mártír. Itt a haja szála sem görbül, ott pedig itteni áldozat. (2000.)

Honvágy haza nélkül! Musil ismerte legjobban ezt a kint. (2001.)

A kiváló irodalomtudós, Szegedy-Maszák Mihály a skolasztikus Hugo de Saint-Victor idézi: „*Zsenge süvölvény az, ki hazáját édesnek találja; erős az, aki számára minden talaj hazai; tökéletes az, aki számára az egész világ idegen.*” Azon töprengök, hogy mekkora önmegtagadás szükségeltetik, hogy az ember minden talajt hazainak érezzen, de ez semmi ahhoz a kétségbeesett erőfeszítéshez képest, amelyet el kell sajátítania, hogy mindenhol idegennek érezze magát. Csak akkor ér el erre a pontra, ha nincs más kibúvó. Csak az a fontos, hogy az ember bőröndje be legyen csomagolva, minden pillanatban arra számítva, hogy illedelmesen vége lesz mindennek. (2001.)

Egy nyilvános budapesti irodalmi fórumon együtt lépek fel Slobodan Šnajderrel, akihez immár vagy harmincéves barátság fűz. Beszélek én is, aztán ő is. A horvát drámaíró bevezetőjében kitér arra, hogy először hallja, amint magyarul beszélek, s ő úgy érzi, egy másik vagy talán egy új embert ismert meg. Cinkoskodva összenézünk. Mindketten tudjuk, hogy barátságunk ezzel elmélyült. (2001.)

A kisebbségi író mindig számkivetésben él, és ha igazán író, akkor megtanul ezzel élni. Nem akarok ebben valamiféle sorscsapást látni. Ezt vállaltam, és végigjárom ezt az utat. Ez életformám és stílusom. (2001.)

Kosztolányi novellájában olvashatunk Kati néniről, akit beszállítottak vidékről, hogy megtekintsen egy pesti parasztdarabot, és ellenőrizze a népviselet hitelességét. A színésznő mindjárt beszédbe elegyedett vele. „Jau vágyok-é, Kati néni lelkem?” Kati néni szerényen csak ennyit válaszolt: „Jó.” Úgy, ahogy ő szokta mondani. Kati néni ükunokájának azonban nem ilyen egyszerű az élete. Ha táncolni akarnak, akkor Pestről hívnak szakértőt, hogy ellenőrizze a népviseletet. S a szakértő rögtön szemlélteti, hogy ki a legény a gáton, faggatni kezdi Kati néni ükunokáját: „Jauu vágyok-ééé, Kati néni lelkéem?” Szegény ükunoka! Pislog szerényen, szóra sem meri nyitni a száját, nehogy leleplezze, hogy bácskai létére mennyire elmaradt a hagyományápolásban. Csak a keszkenőjét lobogtatja a szakértő előtt, s arra gondol, de jó lenne elfutni, táncolni a discóban, aztán meginni egy jó hideg Coca-Colát. (2001.)

Néha úgy érzem magam Újvidéken, mint Márai Kassán. Amikor hosszú idő után hazalátogatott, minden ismerős volt számára és ugyanakkor minden idegen. (2001)

Kafka jegyezte le egy alkalommal: „*A sajátosság kiemelése kétségbeesés.*” Ez a leghitelesebb kisebbségi mondat, amit életemben olvastam. Archimedesi pont! (2001.)

A bácskai pedellusok bizonyára megleckéztetnék Kosztolányit, mert az *Esti Kornél*-ban a nagyvilágról álmodozott. Szerencséjére időben áttelepült. (2002.)

„*Ha meg akarsz ölni mégis, engedj halnom ott, ahol születtem.*” Az elmúlt évtizedben hány-szor kopogott a fejekben Euripidész mondata. Csak azok nem értették, akik előzőleg a húségről prédikáltak meg a kitartásról. Csak azok fogadták meg, akik nem kérkedtek ezzel. Így volt. A többi csak cifra szó. Vagy pedig a harminc aranypénz történetéhez tartozik. (2002.)

Sokféle haza van, tudom. De szellemi csak egy akad. Olyan, mint a cella: tiszta és világos. Lakat sincs rajta, az ajtó tárva-nyitva, legfeljebb a szél cibálja néha. Ennyi – és semmivel sem több. (2002.)

Gyökereket képzelek el a levegőben. Olyanok, mint a csonkok. Így képzeltem el az arkangyalszárnyakat az elhagyatott világban. Vagy így keresem a saját gyökereimet is. A mennyboltot szemlélem. (2002.)

Becsülöm azokat, akik bárhová lépnek, otthonosan érzik magukat. Otthonosan érzik magukat akkor is, ha utcát cserélnek vagy lakást, de akkor is, ha várost, esetleg országot. Szememben ők az igazi, bevallom: irigylésre méltó kozmopoliták, mert tárgyakkal és emlékekkel könnyen be tudják népesíteni új környezetüket, világukat. Nekem ez sehogy sem megy. Az éjszaka összeszámoltam, Újvidéken 15 év alatt 18 albérleti szobám volt. Mind idegen maradt, minden egyes lakáscsere csak az idegenség érzését növelte bennem, habár mindig és mindenütt nagyon, talán túlzottan is, otthon akartam lenni, ám ennek ellenére mindig valamiféle kódorgó vándor maradtam. A kozmopolita mindenütt otthon van, a vándor sehol. Vagy csak az úton van otthon? De úton van-e az ember saját dolgozószobájába menekülve? Esetleg csak ott lehet úton igazán? Az a vesztem, hogy szeretek elindulni, de képtelen vagyok megérkezni. Mindenekelőtt talán azért, mert közben egy kérdés üldöz, van-e egyáltalán haza. Így élem át Berlint is, hiszen ezekben a napokban sem állíthatom, hogy megérkeztem. Ellenkezőleg, egyre inkább megbizonyosodom, hogy belém hasít az ideiglenesség érzése, bármennyire küzdök is ellene. Mintha az egyik albérleti szobát felcseréltem volna a másikkal, valami lejátszódott bennem, ami tudom, rövidesen szertefoszlik. Mintha semmi sem történt volna. Kezdem újra az egészet: ilyen törekeny a valóságom, ha ez a szó manapság egyáltalán jelent még valamit. Vagy talán nekem mégis könnyebb? Nehezebb azoknak, akik mindezt átérezve továbbmennek, és kitalálják maguknak a szülőföldet, a tájhazát, az otthonot? Vagy én is ezt teszem az örökös újrakezdéssel? Minduntalan kitalálom – ugyanazt. Képtelen vagyok megfejteni ezt a velejéig kisebbségi titkot. (2002.)

Milyen jó lenne, ha honvágyam lenne! (2002.)

Ötven év után először telefonáltam Kanadába. Oda, ahova a szüleim ötven évvel ezelőtt szerettek volna kivándorolni. (2002.)

Ködös esték és reggelek. Napok óta figyelem a ködfelhőket, mivel a napokban újra Berlinbe kell repülni, ahol már szinte percekre be van osztva az időm. Este: nyilvános fellépések. Úgy érzem magam, mint egy gastarbeiter, hiszen ezekből a tiszteletdíjából négy-öt hónapig gondtalanul élhetek majd. Az a jó, hogy még bírom a munkát. „*Mindenható Isten*”, könyörgött Márai, „*adj annyi pénzt, vagy életlehetőséget, hogy öt éven át Olaszországban maradhassak.*” Hol maradnék legszívesebben? Talán mégis ki kellene találni egy sarkot a világban! Legalább egy képzeletbeli sarkot, ahol nincsenek többé illúziók, hiszen az illúziók többet romboltak bennem, mint a tények. Pontot teszek a senki földje szelleméről szóló előadásom végére. Sietnem kell a Schlemihl fattyújával. (2003.)

Innen Pestről úgy gondolok a Balkánra, mint valamiféle személyes purgatóriumra. (2003.)

Szamba veszem, ami elveszett. Tanácskozás a pesti Professzorok Házában. A kettőségről, a megkettőzött értelemről. Miért ne gyakorolnánk az érzelmi és a szellemi skizofréniát? Tanuljunk meg együtt élni vele, érzéseinkben, szenvedélyeinkben, minden napjainkban. Valamit felfedeztem, valami apokrif távlatot, mondjuk. Közel tíz éve annak. Talán akkor voltam legközelebb ahhoz, hogy lelkem hazára leljen. Azóta mindhiába keresem lelkem két hazáját. Ha nincs bennünk egy másik, titkos haza, amely feltétel nélkül befogad, ha nem hordunk magunkban valamilyen titkot, akkor véglegesen elárvulunk. (2003.)

Elolvasni Homéroszt. Most már más szemmel. Milyen volt Odüsszeusz honvágya? (2003.)

Mancika hazajött az anyaországi nemzeti önismereti tanfolyamról. Az anyaországban még a Coca-Cola is ízelesebb, újságolta el a szomszéd János bácsinak, aki éppen a tavaszi szántásra készülődött. Mancika csak tanfolyamra járt, János bácsi viszont már régen befejezte az önismereti egyetemi tanulmányokat. (2004.)

Az otthontalanság feszítő tapasztalatáról ír György Péter *A hétben*. Nyugtalan szelleme felismerte, hogy a magyar irodalom modern XXI. századi életérzése a peremre szorult. Ott bontakozik ki, és nem a centrumban, ahol a nemzetállam még azokat az írókat is óvja a globalizáció hullámveréseitől, akik nem éppen a nemzetállam fogalmaiban gondolkodnak. A határ érzi legjobban a töréseket, a változásokat, az új konfliktusokat. Az új európai rendetlenség ott táru fel leginkább. A centrum írója klasszikussá válik akkor is, ha nem törekszik erre. A határ írója mindig újrakezd, és sohasem lehet klasszikus. György Péter felfigyel arra is, hogy Erdélyben is megfogalmazódik az otthontalanság új diskurzusa. Várható volt, hiszen Romániában mégis nagy változások játszódtak le. A Ceaușescu-rendszer jégszekrénybe zárta az egész romániai társadalmat, így a magyar kisebbségi társadalmat is. Éppen ez a jégszekrény kedvezett a hagyományelvűségnek, mert ez bizonyult a legüdvösebb túlélési stratégiának. Más talán nem is létezett. Kínos lassúsággal, de mégis olvadni kezdett a jégszekrény, s az erdélyi magyar társadalom szembesül a modernizációval, amely tömérdek kísértéssel jár, s azt is mondhatom, hogy feltépi, felszaggatja a gyökereket, amelyek a hagyományt éltetik. A vajdasági magyarság a hatvanas években érezte meg először a modernség áldását és átkát. Nehéz volt, de elkerülhetetlen. Aki el akar rejtezni előle, annak nincs esélye a túlélésre. Arról nem is szólva, hogy még a legrosszabb modernizáció is jobb, mint a „legjobb” diktatúra. A diktatúra táplálja és igazolja a hagyományelvűséget, de mi lesz ezzel a hagyománnyal a demokráciában? Sokáig és sokat oktattak bennünket, hogy vessük hagyományörző szemünket Erdélyre. Azonban néhány új erdélyi magyar író mintha már jelezné, hogy az erdélyi múlt sem a régi. (2004.)

Szerb Antal a képzeletbeli marslakónak nem a pesti embereket dicsérte, hanem az egymásra hajló utcák erotikáját, jutott eszembe a Ferihegyi reptér felé robogó személyautóban. Amikor Pesten kocsival utazom, úgy érzem, hogy az utcák teljesen összekuszálódnak bennem, ismeretlen arcukat mutatják felém. Ez talán azért van így – gondolom –, mert a hatvanas években gyalogosként ismerkedtem meg a várossal. Minek következtében amint személyautóba ülök, elvesztem terepismeretemet, a városképem anarchikus lesz. Gyalogosként a pesti embereket fürkészem, autósként azonban az utcák ívére, kanyarára, találkozására, szépségére figyelek. Igen, szépek ezek az utcák – gondolom magamban, miközben kivergődünk a belvárosból. Eddig sok jelző jutott eszembe Pesttel kapcsolatban, de az még sohasem, hogy szép. A gyalogosan bebarangolható kisvárosokat, mint például Újvidéket, Pécsét, Kotort, Dubrovnikot szépnek tartom. Egy nagyváros azonban nem lehet se szép, se csúnya. Rajongok értük, nem tudok velük betelni, de igazából nem tartom szépnek őket. Inkább elismerem, hogy a nagyvárosokban van valami gonosz vonás, és éppen ez bennük a vonzó. A nagyvárosok egoisták. Nem kétlem, hogy Budapest is ilyen, mégsem kárhoztatom emiatt. Nem kárhoztatom, bár sokszor éreztem a saját bőrömön, hogy mit jelent valójában a kánon, hogy Budapesten kívül nincs élet. És a város nagyvonalú európai expanzióját látva, magam is szorongva ismerem el, hogy nincs. Budapest mindent megtett az országért, példát mutatott, vezette, felsorakozott a nagy európai fővárosok közé. De most következik küldetésének nehezebbik része, az önkorlátozás bravúrja. Nem lehet minden, mert akkor elveszti sajátos arculatát. Ha mindenható lesz, akkor olyan groteszk hely-

zetek születnek, amelyekben még a népiesek is Pestre menekülnek. Ha minden út Budapestre vezet, akkor Budapestről sehova sem vezet út. Úgy vélem, nem történhet ennél rosszabb. (2004.)

Előveszem tenyérynyi Aiwa zsebrádiómat, amelyet tíz évvel ezelőtt az újvidéki feketepiacon vásároltam, s – csodák csodája – este tíz után a Kossuth rádió hírműsorát hallgatom. Tavaly ugyanezzel a rádióval Szerbia vad hegyei között, majd a kotori öbölben hallgattam a Kossuth rádió éjfél híreit. A HIMNUSZ elhangzása után kitekintek zugi lakásom ablakán, és sokáig bámulom a parti fényeket. Elmélkedem, tulajdonképpen milyen érzéseket is ébreszt bennem a HIMNUSZ? Mindenekelőtt azt, hogy egyedül vagyok. (2004.)

Bethlen István 1920 novemberében kormányrendelettel zárta le a határokat az áttelepülő magyar kisebbségek előtt. Dudás Kálmán leírja, hogy előzőleg már eltávoztak a módosabbak, a tehetősebbek. A lezárt sorompó elsősorban tehát a bácskai szegényeket sújtotta. Bethlen azzal igazolta ezt a rendeletet, hogy ha a kisebbségek áttelepülnek Magyarországra, akkor a „*megszállt területek magyarsága kipusztul*”, „*a magyarság elveszteni a végvárait*”, továbbá az „*ország vállaira olyan teher nehezedik, mely majdnem elviselhetetlen lett*”. Az előzőleg még magyar állampolgárokat bekényszerítették a végvárakba. Maradjatok ott, és őrizték a szülőföldet. A szó szerinti és minden más értelemben nincstelenek csakugyan őrizték. De aki csak tehetette, s volt benne eltökéltség meg bátorság, ment tovább, sokan meg sem álltak Kanadáig és Ausztráliáig. Mivel nem települhettek át Magyarországra, fogták a vándorbotot, és elindultak a nagyvilágba. Talán ebben az összefüggésben értelmezhetem saját családi mitológiámat Kanadáról és Ausztráliáról. Szüleim még az ötvenes években is arról szövögettek titokzatos álmokat, hogy kivándorolnak Ausztráliába vagy Kanadába. Mint ahogy sokan mások a Zöld utcában. 1918 óta így lappangott a kisebbségi emberben a nagyvilág utáni nosztalgia. Így érlelődött a hontalanság tudata és az érzés, hogy gasterbeiter mindenütt, bárhova vesse is a sorsa. A megálmódott kisebbségi haza mégis a nagyvilág, még akkor is, ha ott számára nincs hely. (2004.)

Csiki Lászlót kérdezték egy alkalommal: Te ide, Magyarországra, hazajöttél? Ő erre így válaszolt: „*Most már ez a hazám, honosodtam. Erdély a szülőföldem és az ifjúságom. Az igazság az, hogy férfikoromba érve több minden lökött onnan, mint amennyi ide vonzott.*” Az én válaszom e kérdésre másféle lenne, talán az, hogy többfelé honosodtam, s ebben – szerintem – nincs semmi kivetnivaló. Csak az életem lett nehezebb, mert több irányba érezek felelősséget. De Csiki válaszát mégis sokkal tisztességesebbnek érzem, mint azokét, akik dicsekednek a szülőföld – Erdély vagy a Vajdaság – szeretetével, mint egy jellemmel a Nagy Magyar Jelmezbálon, de semmiféle felelősséget nem vállalnak érte. Nem osztják meg a rosszat velem. Mutogatják a korhadó víkendgyökereket, s ez a legrosszabb. Híve vagyok a többszörös kötődésnek, így a kettős állampolgárságnak is, de szeretném hozzátenni, hogy ez kettőzött felelősséggel jár. Ami azt jelenti, hogy az ember egyik helyen sem vendég, egyik helyen sem alkalmi látogató, hanem részt vesz mindkét hely mindennapi polgári küzdelmeiben, felelősséget vállal annak állapotaiért, s osztozik nemcsak a jóban, hanem a rosszban is. (2004.)

Franciaországban egyre több könyv lát napvilágot a hontalanságról, amelyek a sikerkönyvek közé tartoznak, a kritikusok pedig új irodalmi kontinenst fedeznek fel. Nancy Huston LE NORD PERDU című esszéprózája talán számunkra is tanulságos világot tár fel. A kanadai francia író nő áttelepült az anyaországba, s arról ír, hogy éppen „*ott-hon*” érezte magát hontalannak, mert iránytűjéről eltűnt az észak, vele együtt bizony-

talanná vált minden más égtáj is. Ha nincs észak, akkor ugyanis lehetetlen tájékozódni. A nyugati irodalmi életben egyre többször találkozom a Borderland, a Zwischenland kifejezésekkel. Kísértetiesen összecseng ez a létélmény azzal, amellyel több mint tíz évvel ezelőtt találkoztam: a senki földje élményével. Lassan-lassan ez a világ is felkerül a szellemi térképre. Kelebia volt s az is maradt az én mitikus pontom, s még a WITTGENSTEIN SZÖVŐSZÉKÉ-ben rádöbbsentem arra, hogy az én helyem ott van. Sem itt, sem ott, és sehol máshol. Most, hogy hosszú idő után utazgathatok ide-oda, egyre inkább rájövök arra, hogy a „máshol” sem az enyém. A senki földjének mitikus pontjai azonban egyre szebben villognak Európa különböző pontjain. A kanadai író szembeesít azzal a kérdéssel, hogy otthon érezhetem-e magam Budapesten. Márai és Cs. Szabó László szkepticizmusa jut eszembe. Ők feltárták budapesti idegenségüket, de a mai magyar irodalomban ez a kérdés már nem is létezik. Legkevesbé létezik úgy, mint irodalmi kérdés, holott ez nemcsak életrajzi tény, hanem a hangnem, a stílus ügye is. Már a pusztá kérdés is eretneki, hiszen ma is úgy van, ahogy Németh László írta egykor, amikor arról töprengett, hogy az erdélyi irodalom lassan-lassan emigrál Erdélyből. Pest, Pest, kattogják az írószívek. Kiderül, hogy eltaszít a szülőföld, amelyről mindenki olyan szentimentálisan beszél? A kisebbségi író csak akkor becsülik, ha mártír és kisebbségi messiás. Esetleg a peremvidéki hontalanságot választja, amely jórészen ismeretlen földrész a magyar irodalomban. Aki pedig dacoskodik, előbb vagy utóbb beismeri, hogy Budapesten kívül nincs számára élet, mert éppen saját szűkebb környezete űzi el a senki földjéről. Örökös szimulációra lesz ítélve akkor is, ha áttelepül Pestre, s akkor is, ha Kolozsvárott, Pozsonyban vagy Újvidéken marad. Az én értelmezésemben a senki földje bejárata előtt ez a figyelmeztetés olvasható. „Az észak véglegesen elveszett, ne keress újat, iránytű nélkül is lehet élni és írni.” Így jobban érzem magam: ha iránytű nélkül élek, akkor talán számomra is akad valahol valamilyen hely. (2004.)

Se irodalmi paraszt, se irodalmi dendi. (2004.)

Utazni és bujdosni, ez majdnem ugyanaz, gondolom, miközben leszálok a pesti gyorsról az újvidéki pályaudvaron. (2005.)

Gyökereink elszakadnak mindentől, ami tapintható ezen a földön. Teilhard de Chardin vallomásával vizsgálom magam. Ő evangéliumi rendelkezésnek nevezi ezt, én csak szorongásos kényszernek, nem pedig jó hírnek, hiszen – tudomásom szerint – az evangélium jó híreket mond el. Ezek szerint mégis jó hír a keresztel jelképezett légi-es terekkel való azonosulás? A lassú, észrevétlen távolodás? Még nem készültem fel a keresztény lemondásra, még kapaszkodom a földi világba, mint egy szalmaszámba, de azt már tudom, hogy a gyökértelenség nem bűn. Csak meg kell tanulni vele élni.

Euripidész arra intett, hogy egy lélekkel éljünk. Ma nehéz lenne ezt a szabályt betartani. Több egymással küszködő lelkünk van, s sohasem tudjuk pontosan, melyiknek fogjuk a pártját, vagy melyik mér ránk csapást. Megbékélek a többlelkűség drámájával, vállalom, s talán éppen ezzel kerülöm el a kétszínűség csapdáját. Több mint tíz év után hidat építettem a szakadékok fölé. (2005.)

A REGÉNYRÉSZLETEK ÉS KOMMENTÁROK fejezet motívumai az EGY MAKRÓ EMLÉKIRATAI (1968), az ÁTTÜNTETÉSEK (1984), A NAGY KÖZÉP-KELET-EURÓPAI LAKOMA BEVONUL A PIKARESZK REGÉNYBE (1998), az EX-TERRITÓRIUM (2000), továbbá a SCHLEMIHL FATTYÚJA (kézirat) című regényből valók. A KONTEXTUSOK ÉS MEGJEGYZÉSEK fejezetet a WITTGENSTEIN SZÖVŐSZÉKE (1995), az IDŐÍRÁS, IDŐKÖZBEN, 2000–2002 (2003) című naplókötetemből, továbbá kötetben meg nem jelent naplójegyzetemből válogattam. – V. L.

„KEDVES CINA!” – „ÉDES DRÁGÁM!” – „KEDVES SANYIKÁM!”

Weöres Sándor levelesládájából

Közzéteszi Lócsei Péter

Volt-e Weöres Sándornak levelesládája? Vajon milyennek, mekkorának képzeljük? Költői kérdések. Sokáig íróasztallal, dolgozószobával sem rendelkezett; nélkülük is létrehozta irodalmunk egyik legtekintélyesebb életművét. Egy életművet, amelyet csupán hiányosan ismerhetünk. Az EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK-kal, a hagyatékából megjelentetett versekkel, a kiadott színművekkel, az EGYEDŰL MINDENKIVEL című interjúkötettel együtt is töredékesen. Ő még ahhoz a korosztályhoz tartozott, amelyiknek költői létezéséhez szorosan hozzátartozott a levélben megosztott gondolat. Aligha kétséges, hogy nemzedékének legnagyobb levelezői, „organizátorai” közé tartozott. Bár szerényen mindig elhárította magától ezt a tevékenységével hitelesített és kiérdemelt nemzedékszervezői szerepet. A maga módján ebben is igaza volt, hiszen *együgyű* emberként, akit kiemelten az irodalom érdekelt, mi sem állt tőle távolabb, mint az, hogy irodalmi szekértáborok, klikkek vezéregyénisége legyen. Nem is ilyen értelemben értettem a minősítést. Lehet másképpen is? Példája igazolja, hogy igen. Különbözik hogyan szerepelhetett volna egy időben a *Válaszban*, a *Nyugatban*, a *Szép Szóban*, a *Magyar Minervában* és tucatnyi más folyóiratban? Csak el kell olvasni, milyen tanácsokat adott Takáts Gyulának, Csorba Győzőnek; miként vallott Vas Istvánnak és Jékely Zoltánnak! Ahogy a széphalmi mester kúriája a nyelvújítás literatúrájának „*telefonközpontja*” volt, az ő csöngői legénylakása (a nevezetes „*piros görbe*”) és pécsi albérletei is a magyar líra megfigyelőállásai, képletes és valóságos szellemi zarándokhelyei

lettek. Nem rajta, hanem az irodalompolitikán múlt, hogy budai lakása és Mura-közi úti háza már másként tölthette be ezt a szerepet.

Weöres Sándor levelezésének kiadása minden bizonnyal a következő időszak kiemelkedő irodalmi, irodalomtörténeti eseménye lesz. Az általa írott leveleknek csupán töredéke jelent meg eddig. A neki címzettek közül még kevesebb. A Weöres-filológia fellendülése, a megírandó életrajz és egy hozzá méltó bibliográfia el sem képzelhető a levelek közzététele nélkül. A kivételes vállalkozás arányait csak becsülni lehet; a kiadandó dokumentumok száma a válaszokkal együtt a tízezret is meghaladhatja.

A Vas Megyei Levéltár Weöres-hagyatékában tekintélyes mennyiségű levelet, vázlatot, rajzot, fogalmazványt őriznek. Forráskiadásomban elsősorban ebből az anyagból válogattam (Ifj. Weöres Sándorhoz írt levelek [1928–1947]; VaML XIII. 43/8; a továbbiakban a fólió számát adom meg. – L. P.)

Weöres Sándor gyermekkorától fogva írt verseket, drámákat, novellákat, nagyobb epikus műveket. Irodalmi terveit személyes beszélgetésekben és számolatlanul küldött leveleiben többek között Pávell Ágostonnal, Székely Lászlóval, Karácsony Sándorral, Kosztolányi Dezsővel és Fehér Gáborral osztotta meg. A szombathelyi hagyatékban több – ezzel összefüggő – üzenetet találtam. Közöttük olyat is, amelyik azt bizonyítja, hogy kisdiák korában már kézzel sokszorosított újságot álmódott rokonával, Pálffy Istvánnal. Vele később is irodalmi kapcsolatban maradt.

Együtt szerepeltek többek között *Az Erő*, az *Uj Erő* és a *Vár* hasábjain. HIDEG VAN című kötetéről Pálffy írt személyes hangú méltatást. Hadd idézzem néhány jellemző mondatát! „*Előtte a huszadik század és a huszadik életéve, a háta mögött egy verses-könyv. Előtte az egyetemi évek fanyar néhány esztendeje és a sokat ígérő s egyben kevéssel kecsegtető pálya, mögötte pedig a könyvtárnyi könyvek felgyűjtött gazdagsága s a tudásnak lélekbe kamrázott kincse. Am aki a tudás fájáról szakít: kiűzetik a paradicsomból. [...]*”

Tárgyilagos kritikát lehetetlen írnom róla. Láttam, amikor az őszi párás ablaküvegre verset írt, és már nem volt ideje azt papírra másolni, mert a felmelegedő nappal a verset letörölte. Olvastam a jegyzőkönyveit annak az »irodalmi társaságnak«, amelyet tízéves kora körül alapított. Tudom, hogy a legelső olvasmányja – még elemista kora előtt – Az EMBER TRAGÉDIÁJA volt. Láttam a levelet, amelyben Kosztolányi »isten csodagyerek«-nek nevezte, emlékszem, hogy egy szereplésekor Hegedüs Lóránt elragadtatásában homlokon csókolta.

Lehetetlen tárgyilagossáknak maradnom. De így is tudom, hogy az a verse, amelyet az ablaküvegre írt, elmosódott. Amiket azonban egybe-gyűjtött ebben a kötetben, élni fognak a fiatal szívekben. [...] Weöres Sándor a modern tárgyilagosság költője. Ezért a miénk.” (*Uj Erő*; a *Fejér Megyei Napló* melléklete; szerkeszti: Pálffy István, 1934. június 10. 4. o.)

A válaszokból kikövetkeztethetően a korai Weöres-levelek egyik meghatározó témája az irodalmi tervezgetés volt. Emel-

lett gyakran szóba kerülhettek az iskolai kudarcok és a magánéleti gondok. A beilleszkedési zavarral, szorongással küzdő reáliskolás diák fejében az öngyilkosság gondolata is megfordult. A későbbi üzenetek számos irodalomtörténeti, életrajzi adatot tartalmaznak.

Belőlük pontosabb, árnyaltabb képet kapunk a költő irodalmi, képzőművészeti, zenei kapcsolatairól, illetve magánéletéről. A levelek egy része Weöres Sándor verseinek megjelenésével, bemutatásával függ össze (szereplése a BABITS-EMLEKKÖNYVBEN, a *Magyar Csillagban*, a rádióban). Várad István üzenete az első Weöres-kötet előkészítésének eddig ismeretlen, korai dokumentuma. A költő tekintélyét igazolják azok a levelek, amelyekben a nemzedéktársak vagy a nála fiatalabbak kérik a segítségét. Irodalmunkban nem ismerem nála önzetlenebb támogatót. Féltekenység és hiúság nélkül ajánlotta Kodály figyelmébe a fiatal Képes Gézát, látta el tanácsokkal és mutatta be Hamvas Bélának a még kötet nélküli Darázs Endrét. Az üzenetek egyike-másika a magyar irodalom nemzedéki, ízlésbeli és egyéb konfliktusait, félreértéseit, előítéleteit dokumentálja. Ezért is érdemelnek figyelmet Berda József, Képes Géza, Forgács Antal és Vas István sorai.

A leveleket betűhíven, az esetleges kihagyásokat [...] jelölve, a legszükségesebb jegyzetekkel ellátva közlöm.

Lőcsei Péter

1. Pálffy István¹ Weöres Sándornak

Kedves Cina!

Kérlek, ne haragudj, mért oly sokáig nem írtam Neked és a lapot sem küldtem vissza. Ez azért volt, mivel először is nagyon el voltam foglalva és nem irhattam Neked, másodszor a lapot azért nem küldhettem előbb vissza, mivel a mama néhány ismerősének odaadta, hogy olvassák el. Egybe hangzó véleményük az volt, hogy nagyon szép. A mamának is nagyon tetszett. Ezért azt javaslom, hogy a lap tervét ne vessük el, ha-

nem a lap maradjon meg, s minden hónap elején, félannyi tartalommal mint az első, jelenjen meg. A regényeket mellékletnek is betehetnők és így nem kellene vesződnöd a lemásolásukkal. Talán, ha a lap terjedelmét felére csökkentjük, akkor Te meg tudod írni, vagy ha nem, akkor esetleg néhány kisebb elbeszélést és verset Te ideküldenéd, úgy ahogy van, s én lemásolnám a lapba, melyet Te ugyanis mindig ide akartad küldeni, de a lapnak Te a megfelelő oldalait üressen hagynád, ahová én másolnám le azt a verset, elbeszélést amit te nekem egy egyszerű irkalapon, vagy azon a papíron melyen irtad, ideküldenéd. De lehetőleg ne sokat, mivel én is nagyon el vagyok foglalva a tanúlni valóimmal. Persze, ha a lap hónaponként jelenne meg, akkor a Te folytatásos regényeidet nem kellene lemásolni, hanem az eredetit melléklet gyanánt küldöz-nénk ide-oda. Köszönöm, hogy felajánlottad, hogy elküldöd nekem a folytatásos regényeidet,² de nem akarok Neked ezzel is kellemetlenséget okozni, meg legalább így én is izgatottabban várom a cselekmény befejeződését, mintha már tudnám, legalább egyelőre (mert amint irtad még nincs befejezve a regény) a tartalmát. A H. I. T. Dekamerónokról és a H. I. T. Verses kötetekről azt vélem, hogy azokat, ha hónaponként jelennének meg, eppoly fáradság lenne Neked lemásolni, mint a hónaponként megjelenő lapot. A H. I. T. Dekameront vagy Verseskötetet kívánsz, akkor a lapot beszüntethetjük és Dekameronakat vagy Verses köteteket adnánk ki, kéthónaponként, esetleg hónaponként. Az én véleményem az, hogy tartsuk meg a lapot, úgy, hogy hónaponként jelenne meg és a regények eredeti írásban, melléklet gyanánt jelennének meg. Esetleg a husvéti szünetben egy Dekameront, vagy Verses kötetet adnánk ki, mivel akkor jobban reá érnénk. Természetesen, ha a lap tervét elvetnénk, állítanánk ki dekameronokat és verses köteteket.

Köszönöm, hogy az irod, hogy én is pályázzak a Luther Naptar³ pályázatára, de nem vagyok oly jeles író, hogy ezt meg merhetném tenni. Teveled persze másként áll a dolog. Te tudsz kitünően írni költeni, Neked mindenesetre több reményed van arra, hogy dicséretet kapj.

Hogy érzed magad? Hogy van a Mici néni⁴ és a Sanyi bácsi⁵ Remélem jól vagytok mindnyájan. Köszönöm, hogy egészségünk iránt érdeklődsz. Most – Hála Isten – egyikünk se beteg.

Kérlek írd meg nekem a tagok névsorát, mert nem tudom, hogy ki van a H. I. T ben.

Talán én is írok egy elbeszélést de nincs alapgondolatom. Ha neked volna, akkor kérlek légy szíves írd meg, de csak a gondolatot, mert különben engem irodalmi zsebmetszőnek kiáltanak ki. Lehetőleg ne nagyon hosszú, legfeljebb ha a lapban két oldalra terjedne. Nem valami nehéz társadalmi regényt, korrajzolóást, vagy jellemtárgyalást, hanem valami olyat, mint a Te Szűkmarkú öreged.⁶ Talán még legjobb lenne ha a nép életéből, mint aratás, cséplés, esetleg téli favágás, vagy valami ilyet vennénk ki. Ne haragudj kérlek, de a verseléssel egy időre felhagytam, mivel most nem a költői, hanem az írói ihlet szállt meg. Ha néhány eszmével elláttál, akkor talán válalnám a lapban a rövid elbeszélések írását a lapban, azokat, melyek a lap elején vannak. Persze, ha Neked már vannak készen megírott elbeszéléseid, akkor nem leszek evvel is a terhedre, hanem talán magam is kitalálok valami tárgyat, vagy újra a verselésnek adom magam.

Sokszor csókol szerető unoka testvéred, Mici néninek, Sanyi bácsinak és Giga⁷ néninek a kezeit sokszor csókolja szerető öccsük és Neked unokatestvéred

Pista.

U. I. A lap terjedelméről való tárgyalásban elfelejtettem arról megemlékezni, hogy ha a lap hónaponként megjelenne, akkor talán nem kellene a lap terjedelmét leszállítani,

hanem megmaradhatna a 3/4 része, sőt talán a mostani terjedelme is. A folytatásos regényeket nem kellene lemásolni, hanem az eredetit melléklet gyanánt adnók hozzá. Akkor talán több vers és két vagy három elbeszélés jelenne meg benne. –

De különben mégse, mivel úgy sem érnél reá lemásolni, hanem csak a fele, legfeljebb a 3/4 része jelenjen meg, mivel az előszó a fejtörők és a folytatásos regények ki-
esnének belőle, mivel az eredetit melléklet gyanánt tennénk hozzá.

Pista

Dátum és boríték nélküli levél [VaML 157– 158.].

1. Weöres Sándor unokatestvére, költő, szerkesztő. Írásai többek között *Az Erő*, *Uj Erő* és *Vár* című lapokban jelentek meg.
2. A költő gyermekkorára visszaemlékezők közül többen is említették, hogy Weöres Sándor már elemistaként verseket, regényeket, sőt drámát is írt. Epikus terveiről később Kosztolányinak és Székely Lászlónak is beszámolt.
3. Képes Luther-naptár. Hetvényi Lajos által szerkesztett, soproni impresszummal évenként megjelenő kiadvány. A húszas években rendszeresen olvashatók benne felhívások „*kisregény, elbeszélés, mese, humoreszk, lyrai költemény*” írására. Weöres Sándor és rokona tudomásom szerint nem küldött be pályázatot.
4. Weöres Sándor édesanyja, Blaskovich Mária (1887–1951).
5. Idősebb Weöres Sándor, a költő édesapja (1881–1965).
6. Weöres Sándor ismeretlen írása.
7. Weöres Gizella, Weöres Sándor nagynénje (1871–1961).

2. Pálffy István Weöres Sándornak

Tolnanémedi, 1928. nov. 18.

Kedves Egy komám, Sanyikám!

Ha azt kívánod tőlem, hogy nagyon őszinte legyek, meg merem azt is írni, hogy megijedtem legutolsó levedtől. Az Égre! édes öcsém, hát mi a szösz motoszkál a koponyádban? Hát igazán ilyen komolyak a bajok?¹ Megmondom neked: ne merj még egyszer komédiázni előttem azzal a Schwarzer-rel!² Hagyd azt, édes gyerekem, a Schwarzoknak. S ha már ezzel a bolondulással bolondozol, írj legalább olyan levelet, hogy ha a tartalomból még nem is, de a sorok közül se olvashassam ki, hogy bajok vannak. Én azt tapasztaltam eddig, hogy a bolondok (az igazán azok) takargatják a betegségüket, az egészségesek pedig emlegetik bolond fejüket, mert tudják, hogy úgy sem tarthatják igazán bolondnak őket. S hogy visszatérjek: ha neked a Schwarzert illetőleg lakás-gondjaid lennének, ne nyugtalanodj, egyik nagybátyám a Pázmány P. tudom. egyet. Elme- és idegkórtani intézet tanársegéde, majd ha megkérsz szépen: az ő klinikájára beprotezsállak. Mindig számíthatasz rám.

De félre a tréfával egyelőre. Beszámítom a halálesetet s így megértem kusza gondolkozásmódodat is. (Mert nagyon megdöbbenő levél ez, öcskös, [ha már bátyád vagyok, hadd teremtsenek nyakon] s ha nem tudnám, hogy Te – Te vagy, megijedtem volna tőle.) Mégis bántott volna befejező pár sorod: „Remélem, legközelebbi leved nem lesz tömzsibb utolsó levednél.” Tudja Isten: ezt nem veszem egészen kedélyeskedésnek és érzékenyen érintett éppen azért. Csak félnap mulva vettem észre aztán a legutolsó oldalra irt két utóiratodat, amely aztán visszabillentett abba a helyzetbe, amelyben veled szemben eddig is álltam. Utóiratodban legalább is olyan hosszú levelet kérsz,

mint az előbbi s most én emiatt törhetem a fejemet, hogy ugyan hány oldalas levelet is írhattam én legutóbb az én Sanyikámnak. A nyolcas és tizenkettes szám bukdácsol emlékezetemben, világosan azonban nem emlékezem. Éppen ezért én abban a reményben, hogy Te is kiegészel velem, a tiz oldalalt választom. S írom vala a következőket:

Falun meglehetősen unalmasan telne az ember élete, ha a rádió nem volna, különösen azé az emberé, aki hozzászózott ahhoz, hogy néha zenét hallgasson, színházba, előadásokra járjon. (Fehérvárott tavaly, negyedéves koromban egy hetilap szfvári rovatvezetője voltam s szabadjegyem volt mindenhova. Bezzeg ki is használtam. A színházi jegyem úgy szól: oda, ahol hely van. Korunknak betegsége a színház nem látogatás s így én mindig páholyban ültem egyes egyedül tanáraim nagy bosszuságára.) Aki hozzászózott ezekhez, az aztán rosszul érezné magát, s én eddig a nagybátyám rádiójánál vigasztalgattam magamat. (Tanító.) A mult héten meg neki duráltam magamat és rendeltem egy detektoros készüléket. Budapestet nagyszerűen hallom. Most is – amíg írok, ezt nagyszerűen megszoktam már – a fülelem a kagyló és hallgatom vasárnap délután 4 órakor Beethoven: Hegedűversenyét, valódi hegedűművésztől. (Na, Vecsey egészen nincs Zathureczky, de nekem még ő is túl magas.) Ma délelőtt meg, szégyellem megvallani, elhatároztam, hogy nem templomba megyek el, hanem Ravasz László prédikációját hallgatom meg, amelyet a Kálvin-téri templomból közvetítenek. Kilenc órakor megborotválkoztam s visszafeküdtem hallgatni a szentbeszédet. S képzel: elaludtam közben. Irtózatoss orgona-búgásra ébredtem fel, hát akkor már vége volt az istentiszteletnek. Ime, ilyen lusta gazember vagyok én! – Egyébként a rádió rányomja bélyegét a költészetemre is, a „Csendes őszi szavak”ban már nyomát lelheted, van egy versem „Falusi rádió” c. s egyet most írtam a minapában. Kérem véleményed: [...]

Okvetlenül elvárom véleményed. Ill. ha nem érdekel, nem muszáj megírnod kritikádat, csak ha szívesen teszed. A verseiddel pedig ne fukarkodj, hanem küldd, küldd őket, kíváncsi vagyok rájuk. Ugyan, ne légy már olyan lusta!

Nem tudom most mi van Szondi Bélussal. Talán ez a gyerek azt hiszi, hogy nem akarok vele találkozni s most megsértődött. Egyébre nem gondolhatok: azóta, a hónap eleje óta egy levelet sem írt, pedig azelőtt megtörtént, hogy egy héten három levelet is váltottunk. S most nem ír. Dejszen, ha ma sem ír, majd megfirkantok neki egy olyan levelet, hogy nem teszi az ablakába. Szeretem nagyon ezt a nyaválás kölket, hát mit él így vissza a szeretetemmel? Aproppó, arról tudsz-e te, hogy a Bélus a nyár eleje óta vőlegény, s hogy nagyon aranyos menyasszonykája van? Mit szólsz ehhez a bátor legényhez? Nekem nagyon imponált az eljegyzése, nagyon imponált a jegyespár s nagyon imponálnak a szülei. Hej, ha én is volnék ilyen bátor...

De hát mit ábrándozom én erről. Értesz is Te ehhez, amikor hagyod a királynőt el-suhogni előtted, oszt nem kapaszkodsz az uszájába. Szegény kis Jucika pedig hogyan várhatta, míg ennek a tökfilkó Sándornak megjön a bátorsága és... Tanácsolok neked kedves barátrom, később majd hasznát veheted: a szerelemben ne próbálkozzék az ember, ne gondolkozzék az ember, hanem vágjon neki amúgy magyarosan, és huszáros karvágással – oszt legyék, ami lesz!

Még csak most jutott eszembe, hogy a Kliment Gyuszi³ is Szombathelyen tanult tavaly. Ugyan ott van-e most is? S ismeritek egymást személyesen is? Ha igen, írj valamit felőle, kíváncsi vagyok rá. Földesen ismerkedtünk meg, az idei husvétkor. Ha szoktál vele találkozni, köszöntsd nevemben.

Magamról írnak? Nagyon szegény gyerek vagyok, gazember vagyok stb. Az iskolában elképzelhetetlenül rossz tanuló voltam, meg is buktam. S ha átmentem néha-né-

ha egy-egy osztályon, a tanárainm ráncigáltak át. Még kedvenc tantárgyam sem volt. A magyart sem tanultam, csak hát azt tudtam. A többi pedig éppen nem izlett. Az önképzőkörben két évig elnökösködtem, (első évben mint alelnök, az elnök azonban egész évben beteg volt s én voltam harmadikas létemre a teljhatalmú úr). A Confirmált Ifjak Egyesületében is két éven át voltam elnök. Ha kíváncsi vagy még egy fényképemre, „az Erő” 1926./27.-es évfolyamának kb. februári számában megtalálhatsz bennünket: fehérvári műkedvelő diákok c. felett.⁴ [...]

Szeretettel ölellek, Sanyikám.

Pistád.

Boríték nélküli autográf levél [VaML 1–10.].

1. A kamasz Weöres Sándor tanulmányi gondjai és beilleszkedési zavarai miatt is szorongott. Több súlyos konfliktusa volt édesapjával.
2. Schwarzer: elmegyógyintézet, bolondokháza.
3. Kliment Gyula: egykori szombathelyi diák, aki Pálffy Istvánnal és Weöres Sándorral együtt többször szerepelt *Az Erő* című lapban.
4. „Fehérvári műkedvelő diákok” (Pálffy István rövid fényképes beszámolójával). In: *Az Erő*, 1927. április. 32.

3. Pálffy István Weöres Sándornak

Kedves Sanyikám!

Különbözöm, tehát vagyok – azt hiszem meglehetősen ezen az alapon állunk; főleg amint az utolsó leveledből megállapítottam rólunk. De mindjárt sietek megmondani, hogy megörültem az utolsó levelednek, – hidd ezt el nekem. Azt hiszem most megmondtál mindent, amit már régebbi leveleidben is érintgettél. Mostani leveledben sokat emlegeted a „modernség-rajongásomat” és meglehetősen rámterítet érte a vizeslepedőt. Ahogy a dolgot Te beállítva képzeled – szó szerint igazad volna, de nem tudom megtenni, hogyha már megtörtént az en garde, elhallgassam a megjegyzéseimet. Olyasmit írsz, hogyha egy vers „szabad” akkor az már nálam félsiker. Nem egészen így van, mert vannak költők, akik ma sem írnak szabadverset, és mégis nagyon szeretem őket. Főlöskéges volna több példát felhoznom, mint Fodor Lászlót, Szabó Lőrincet, csak a fiatalabbak közül, vagy Tóth Árpádot, Szép Ernőt vagy magát Adyt a régiek közül – akiket nagyon meg tudok becsülni. Hidd el nekem, hogy előttem sem a külsőleges formai modernség a fontos, – de igenis körömszakadtáig mellette vagyok a haladásnak (hagyjuk a fenébe ezt a szót, hogy modern). Mert azt hiszem hogy nem csak mi akik intenzíven foglalkozunk az írással, de az olvasó közönség is megelégette azt a holdsugaras személtádat, amibe az a jobboldali önképzőkör beleültette a közönséget. Nem vagyok híve a „Toll”-féle elfogultságnak, amelyre mégis csak szükség volt, de nem vagyok híve a „B. Szemle” félhivatalos, kultuszminiszterileg támogatott agyalágyultságának se! Mondhatnám, Veled vagyok egy állasponton, de mondj nekem egy magyar irodalmi orgánomot, amely olyan objektíven ítél, mint a Te leveled. A Tormai Cecilék előtt az a költő, aki fajvédő és zsidót üt, a B. Szemlének, aki azzal kérkedik, hogy az öregapja dédapja még nyereg alatt puhította a húst, a Nyugatnak, aki kezdi megérteni Berzeviczyt, a 100%-nak, aki kommunista, a „Toll”-nak, aki radikális demokrata... hát így állunk, hol itt az objektív klikk, mely meglátja a maradék nélküli értékeket?? Ha pedig így állunk akkor nekem százszor és ezerszer kell a Toll-klikk, mint a Berzevici önképzőkör.

Önképzőkör, ezt írtad utóbbi verseimről, lásd erre magam is rájöttem. Nagyon igazad volt. És már vagy fél hónapja nem írok és még folytatni fogom ezt a stagnálást. Hogy megnyugtassalak azt is megírom, hogy Sinclair régénye (Petróleum)¹ mellett Kazinczyt is olvasgatom.

Azt pedig, hogy versedről azt írtam, hogy „hazaffyas” – azt azért írtam, mert nem tudtam, hogy nem most írtad. Mert azt hiszem a mostani hazafias költészet – szörnyű önképzőkör.

Még csak azt akarom mondani, hogy ne gondoldj olyan sörényes vadócnak, aki Téged „lenéz”, mert abszolút értéknek tartod a „Régi ház”-at.² Egy csöppet se légy ilyen rossz véleménnyel felőlem, – én is meg becsülöm Zilahi: Szibériáját,³ Tábornokját,⁴ Áprily Lajos verseit stb. stb. – De azon se csodálkozz, hogy egy kicsit túlteng bennem a forradalmiság (ez a limonádé forradalmiság!) és kitátja az ember a száját ebben az irodalmi tespedtségben.

Nagyon köszönöm „nagyképű” leveledet, igazán jólesik, ha az ember kicserélheti a gondolatait. (De magyarázd meg miért tartod ezt nagyképűségnek, idézlek: vagyunk annyira, hogy megmerjük egymásnak mondani az igazat.)

Azzal a bizonyos Kibédivel azóta csak egyszer találkoztam. Mondhatom lehetetlen egy pofa. Egy XIX. sz.-beli különc. Pl. az a mániája, hogy mindenkit ledorongol. Akkor éppen pár szép Tóth Árpád sort mondogatott Németh Béla, mire az ő megjegyzése az volt: „ez semmi!” Némethnek egyszer valami furcsa novellát olvasott, azonban semmi sem volt a dolog mögött. Többet nem tudok róla mondani. Nagyon kérlek, véletlenül se említsd neki, ha írál hozzá, hogy mi is levelezünk! [...]

U. i. Sok hála, hogy Cellben is intézkedtl. Egyelőre nem fontos, hogy milyen az a lap, fontos, hogy nekünk is jut egy kis talaj ott.⁵

Üdvözet: P.

Boríték és dátum nélküli autográf levél. (Besorolása a tartalom alapján: a levélben említett 100% 1927–30 közötti folyóirat; *A Toll* 1929 és 1938 között kiadott irodalmi hetilap.) [VAML 153–155.]

1. Upton Sinclair régénye (OIL!) 1928-ban jelent meg magyarul PETRÓLEUM címmel.

2. A RÉGI HÁZ: Tormay Cécile régénye (1914).

3. A TÁBORNOK: Zilahy Lajos drámája (1928).

4. SZIBÉRIA: Zilahy Lajos drámája (1928).

5. Valószínűleg a *Celldömölki Hírlap* című hetilap.

4. Váradi István¹ Weöres Sándornak

Kedves Barátom!

Levele befutott és látom belőle azt, amit már előbb feltételeztem: egészséges agyú, tehetséges emberrel állok szemben. Igen örülök, hogy közelebb jutottunk egymáshoz. Én ugyanis minden külsőségen túl, mindenkiben az embert keresem. És Önnél ezt is megtaláltam. Remélem, jó barátok leszünk?

Most pedig térjünk a dolgokra. A megrendelési íveket már postára adtam.² A címlapra vonatkozó ötlete nem rossz és annak idején majd küldök róla vázlatot. Ellenben a belső oldalak vonalazása nem stílusos. Ma már ilyesmit nem alkalmaznak, mert nem szép. Az árat már a múlt levelemben megírtam. Az „cakk-pakk” értendő. A könyvből pedig összesen 250 pld-t kap kézhez. Természetesen ebből elégíti ki a megrendelőket is.

A hirdetést hozom. Azért nem számítok fel díjazást.

A sajtóhibákra nagyon fogok vigyázni.

Most érkeztem oda, hogy magamról írjak. Kicsit nehéz engem, illetve körülményeim meghatározni. De megpróbálom. 27 éves vagyok, 4 gyermek apja (2 fiú, 2 leány, de mind aranyos) foglalkozásra nézve: amiből élek: nyomdai művezető. Azonkívül: író, újságíró, zeneszerző és rajzoló. Különben: egyszerű, de talpig ember. Különben, ha jobban megismerkedünk, majd kidertül minden.

Egyébként barátságom jeléül itt küldök egy fényképet, fogadja szeretettel.

Mihelyest lesz valami, írjon.

Békés Pista³ most állás nélkül van és Pesten lakik a bácsijánál. Pár hete járt nálam s így nem tudom, hogy azóta nem állt-e be valami változás életében.

Most pedig abban a reményben, hogy sikeres munkát fog kifejteni verseskötvény megjelenése érdekében, zárom soraim

Ujj. 1932. VIII. 15.

és szeretettel üdvözlöm
Váradai István

Boríték nélküli autográf levél a „HAJNALI KÜRT (Rügyek II.) új magyar költők országos anthológiája” levélpapírján [VaML 22.].

1. Váradai István (1905–1984): újságíró, zeneszerző. 1931 és 1933 között a *Szivárvány* című folyóiratot szerkesztette. A kiadványban Weöres Sándor néhány írása is megjelent. Váradinak még egy levelezőlapja található a Vas Megyei Levéltár Weöres-hagyatékában [VaML 56.].

2. Weöres Sándor már 1932-ben tervezte első kötetének kiadását. Székely Lászlóval, Pável Ágostonnal folytatott levelezésében többször is előkerült a könyv terve. A kötetet ekkor Váradai István akarta kiadni. A HIDEG VAN végül Pécssett jelent meg 1934-ben.

3. Békés István (1900–1982): író, újságíró, művelődéstörténész (?).

5. Forgács Antal Weöres Sándornak

Kedves Weöres Sándor! Én bizony mentegetődzéssel kezdem a könyvről írott kritika miatt, amelyet megjelent formájában bizony szégyenlek.¹ Dehát kéziratban nem is ilyen volt, hanem sokkal terjedelmesebb és részletesen elemző. De a kéziratok sorsa kiszámíthatatlan, különösen egy olyan szerkesztő kezében mint D. B.² addig huzott amíg nem maradt más mint néhány odavetett tétel, amely így nincs bizonyítva.

Én is gratulálok a Nyugatbeli három szép verséhez.³ Különös képen az első ragadt el, de a másik kettő is sok finomsággal és még több tehetséggel van tele. Általában úgy látom, hogy ez a mi generációnk (Zelk, Vas, stb) sokkal szerencsésebben indul mint az előttünk való generáció. Persze a „szerencsés” költői adottságukra s nem a külső körülményekre értem.

Igaz barátsággal üdvözlö

Forgács Antal

Autográf levél; pb.: 934. aug. 13.; címzése: Nagyságos Weöres Sándor urnak, Csöngé, Vas megye [VaML 71.].

1. Forgács Antal kritikája a *Független Szemle* hasábjain jelent meg (1934. augusztus).

2. Dénes Béla: a *Független Szemle* szerkesztője. 1935-ben ő adta ki a KORUNK című antológiát, amelyben Weöres Sándor és Forgács Antal versei is szerepeltek.

3. Weöres Sándornak 1934 nyarán a HAJNALI DAL, az ESŐS ÉJSZAKA ÉS az ÖLDÖKLŐ MAGÁNY című verse jelent meg a *Nyugatban* (1934. II. 97.).

6. Berda József Weöres Sándornak

Kedves Sanyikám,

mondhatom, furcsa pofa vagy. Pesten jársz és felém sem szagolsz. Ellenben jó szimatod rendkívül sürgősnek találta, hogy felkeresd ama kulturzsídó jampecet, kit Rónai Mihály Andrásnak¹ hívnak (s akinél különb emberi példányok jönnek ki naponta a fenekemből), de felkerested a cserkész-buzeráns Szabó Zoltánt² is, sok rossz vers szülőjét, csak a költőt nem kerested fel, mert ez most irodalompolitikailag nem okos. (Ne haragudj a hasonlatért: „A tetű is odamegy, ahol többen vannak.”)

A te viselkedésed velem szemben – dzsenti-nagyképűség volt!

Egyébként szívemből kívánom, hogy minél többször fordulhass meg az Apostoloknál – nélkülem.

Nem baj. Isten élteszen!

Szeretettel köszönt:

Berda József

Autográf levelezőlap; pb.: 935. jan. 22.; címzése: Nagyságos Weöres Sándor író urnak, Csöngé, Vasmegye; Berda József, Ujpest, Szent Gellért-u. 31. [VaML 72.] A levelezőlap megírása előtt Berda József és Weöres Sándor baráti kapcsolatban volt. Berda Csöngére is ellátogatott.

1. Rónai Mihály András (1913–1992): költő, műfordító, irodalomtörténész.

2. Szabó Zoltán (1912–1984): író, szerkesztő, szociográfus.

7. Képes Géza Weöres Sándornak

Sárospatak, 1935. május 2.

Kedves Barátom,

nagyon köszönöm könyvedet és leveledet. Én jóismerősként veszek az Erőben annak idején elélem akadt „Vagoc a tábeszes Európa”¹ végzetű versed olvasása óta. Meg kell vallanom, versfüzetem² feladásakor nem gondoltam arra az örvendetes lehetőségre, hogy barátságot találok nálad. Hogy baráti rokonszenved igaz és nagy örömet jelent számomra, azt el kell hinned. Valamennyi versedet ismertem már jól (cikket készültem és fogok írni Rólád egyetlen lapomba, a Prot. Szemlébe, ha még el nem írták előlem.)³ Verseidet olvasva mindig az volt az érzésem, hogy van Benned sok belőlem. Ez érzésemben megerősített Horváth Jóska. Multkori levelében írja, nagy rokonságot fedezett fel közted s köztem, mint emberek – között.

Ne félj, nem foglak vallomásokkal undorítani. Egész röviden szólva: az az érzésem, hogy nagyon meg tudnók érteni egymást.

A „harmadik nemzedék” összefogásának legfőbb ideje. Legtöbbbet akaró ilyenirányu megindulás volt az Apollo,⁴ de tulontul tudós ízüre sikeredett (igaz, csak az első számot ismerem. Van több száma is? Milyenek?) Én ha küldök, a Prot. Szemlének küldök – elég ritkán – dolgaimból. Írói morál szempontjából ezzel a lappal igazán nincs baj s én erre kényes vagyok, mint Németh László. Mellesleg a Nyugat nagyon csunyan bánt velem, hiszen tudhatod, egy sort sem írtak rólam, pedig küldtem Babitsnak könyvet. Szó szoros értelmében elsikkasztották. B. állítólag Illyésnek adta ki bírálni, I. állítólag színét se látta. Ez egyébként régi história Babitscsal. Nagy Illyés-örületében, el-

ső kézirataim elolvasása után, felrótta, hogy nem olvasgatom eléggé Illyést. Ez bármily röhhögtető, így volt. Hogy hogyan viselkedtem erre, megtudhatod, ha helyembe képezed Magad. Elég az hozzá, hogy azóta az a véleménye rólam, amit egyébként nálam levő kézírása is bizonyít: „tehetséges, de nem futotta ki formáját.” Erről most nem írok többet. Gondolhatod, mennyi epét nyeltem miattok. A Válaszba Németh Lászlónak küldtem új verseimből, nagyon szerette őket s át adta Illyés úrnak, kinél, gondolom, a kötetem sorsa érte. Ime az okok, amik miatt nem látod írásomat a két általad említett lapban.

Érdeklődsz életem felől és én semmi szépet nem írhatok, semmi megnyugtatót. Tanár lettem, kényszerűségből, mert már éheztem Pesten és Babits irodalmi pápa megfosztott attól a hitemtől, hogy jogom van éhezni. Nagyon szenvedek itt, hidd el. (Prot. Szemle májusi számában jövődő versem⁵ mutatja e szörnyű körülmények között összeállt életszemléletemet). Állandó közelharcot vívok a kisváros szarevő társadalmával. A zsidók kivételek. (Igaz, miattuk is sok bajom van, a zsidó nőket szeretem). Persze, túlteszem magamat ezen a rondaságon, amennyire lehet. Csak legalább művészetben tudnék hinni, hogy oda menekedhetnék e gennyföregtegből. De nem. Az „új nagy költő” aposztrofálás már csak szomorú mosolyt csiklandoz ki belőlem. Rég lemondtam róla, hogy nagy költő legyek. Néhány verset írok még, biztosan, amikbe hártalan szomorúságomat elraktározom és kész.

Nem írok most többet. Elnézésedet kérem válaszom késése miatt. Lehetetlen volt előbb írnom, annyi rengeteg munka várt rám – hivatalos – vakáció utáni visszatértemkor. A Kodály-dolognak örülök, gondolhatod és hálás vagyok érte neked.⁶ Már küldöttem neki is kötetet, persze, hogy beleegyezem, csinálja velük, amit akar.

Nagyon sokat írnék még, de hagyjunk legközelebbre is. Szeretettel ölel

Géza

Boríték nélküli autográf levél. Hátoldalán Weöres Sándor autográf kiadatlan verse: EZ ITT A BOLDOG VÁROS... [VaML 73., 76.]

1. „Vagoc a tábeszes Európa”: Weöres Sándor ÜZENET című versének utolsó sora (*Az Erő*, 1929. szeptember. 21.). A vers később a DIÁKNOTESZ cím nélküli darabja lesz. (Weöres Sándor: EGYBE-GYŰJTÖTT ÍRÁSOK. Bp., 2003. I. 35.)

2. A MÁRVÁNYBA VÉSLEK című Képes Géza-kötet 1933-ban jelent meg.

3. A HIDEG VAN című Weöres-kötetről nem Képes Géza, hanem Kiss Tamás közölt méltatást a *Protestáns Szemlében* (1935. 263–4.).

4. *Apollo*: Gál István által szerkesztett „középeurópai humanista folyóirat” (1934–1939).

5. Képes Géza: AZ UTOLSÓ REMEKMŰ. In: *Protestáns Szemle*, 1935. május. 217.

6. Weöres Sándor szerteágazó kapcsolataival számos pályatársának segített. 1935. április 9-én ezt írta Kodálynak: „Az a nemzedék, amihez én is tartozom, úgy veszem észre, megint kézbe fogja venni a magyaros verselés fonalát. Társaim között többen vannak (Székely András, Képes Géza, Keszi Imre), akik használják a népies verselést, inkább stilizált formában ugyan, mint nyers alakjában. Ha Mester megengedi, Képesnek írni fogok, hogy küldje meg mesternek a verskötetét; biztos vagyok abban, hogy Mester sok szépet találna benne.” (WSLEV. II, 11.) Amikor Weöres arról értesült, hogy a *Válasz* „a fiatalok lapja lesz”, és Ortutay Gyula veszi kezébe a szerkesztést, „néhány nagytehetségű fiatal íróra és költőre”, köztük Képes Gézára, Tatay Sándorra és Pálffy Istvánra hívta fel a figyelmét. (1935. május 5.) In: *Kritika*, 1985/8. 9.

8. A Magyar Telefon Hirmondó és Rádió Részvénytársaság Igazgatósága Weöres Sándornak

Magyar Telefon Hirmondó
és Rádió Részvénytársaság
Igazgatóság Telefonszám

Budapest, 1935. aug. 2.
VIII. Sándor-utca 7
45-5-10

Nagys. Weöres Sándor urnak, Csöngé.

Tisztelettel értesitem, hogy aug. 23.-án pénteken este 19. ó 10 perces kezdettel 1/4 órás időtartammal műsorra tűztem az Ön és Jékely Zoltán verseit, szintén 1/4 órás időtartammal.

Honoráriumként a szerzői jogdíjat is beleértve 50.– pengőt ajánlok fel.

Kérem a versek közül kiválasztani annyit, hogy 1/4 óra keretén belül felolvasható legyen.

Az anyagot csatolom, a rend kedvéért azonban megjegyzem, hogy az előadás után irattárunk részére ittartjuk.

Melléklet.

Teljes tisztelettel

Géppel írt levél [VaML 77.].

9. Levéltöredék egy ismeretlen hölgytől

Úgy szeretnék néha nevetni, és örülni az életnek, és neked. De nem tehetem. Valami nagy madár lebeg felettem és eltakarja előlem az eget, és én mindig sötétben vagyok. Ha megmozdulok egy kis világosság után, lecsap rám.

[ceruzarajz egy fekvő alakról és egy föléje boruló madárról; L. P.]

De már nagyon megszoktam, talán élni sem tudnék nélküle. Gyűlölöm, vagy nagyon szeretem: nem tudom. De érzem: együtt fogunk meghalni, és vágyódom a halál után, mert megszabadulok Tőle. Vár rám az én szerelmesem, akinek meg kellett halni, hogy megtudjam, hogy szeretett, a madár nem engedte meglátnom, csak a lelke tudott átbújni a szárnyai alatt. Akarsz-e, bírsz-e te megküzdni a madárral?

Édesem ne haragudj, hogy neked, mint költőnek ilyen zöldségeket firkálok, de eszembejutott, és nem tudtam jobban kifejezni. Talán ezzel többet látsz belőlem.

Drága Sándorka, elhiszem, hogy nem nagyon érsz rá levelet írni nekem, de nagyon szeretném, ha csak egy-két sort írnál, hogy hogy vagy. Rengeteget gondolok rád és nagyon szeretlek, és mindig akartam írni neked, de az mégsem illik, hogy én írjak előbb. Most még is írtam, látod, ilyen vagyok. Egyébként, ha érdekel, hogy vagyok: náthás vagyok, ágyban fekszem, és ennek köszönheted ezt a hosszú levelet. A Jézuska hozott: harisnyákat, kölnivizet, retikült stb. – és egy csomó könyvet, legjobban ö- [a kézirat itt megszakad]

Boríték és dátum nélküli, ceruzával írt levéltöredék [VaML 163.].

10. Haranth Eta Weöres Sándornak

Édes Drágám!

Ne haragudj, egy parányi kis örömet akartam Neked okozni a mellékelt képpel. Ebben az évben töltöm be a 27. évet. Azért küldöm, hogy még arra is gondolj, akkor is Veled vagyok gondolatban, ha fecskéként szabad vagy, vagy remeteként zárt. – Úgy-e ezért nem kapok ki Tőled? Ne bánts érte Sanyikám, jó?

Elszomorít, hogy szegény Édesanyád még mindig beteg, de I. megsegíti, s Téged is. Vigyázz nagyon reá, de önmagadra is, nehogy Te is beteg legyél. Hogy vagy?

Hát, Édes, ne örülj, az epekövek után jöttek a tüsszős mandulák. Ezeknek annyira megörvendtem, hogy 1 hétig boldogítottam pehely sulyommal az ágyat. E héten kezdtem újból a munkát. Anya lebeszélte a szylveszteri bálról, visszavezetvén egész évi nyavalyámat a 938-as szylveszterre, s én most bebizonyítottam, hogy hiába óv, – halál ellen nincs orvosság. – Betegségem ideje alatt névtelen levél íródott a Principálisomnak, hogy javítsa meg az erkölcsömet! A kedves és szívélyes figyelmeztető oly szerény volt, nem akarta learatni a babérokat, s beleveszett az éji homályba. Mint látom annak az ókori bölcsnek (:Diogenes?:) volt igaza, aki fényes nappal lámpájával „embert” keresett a legnagyobb vásári tumultusban. Mérgemet a Te k. leveled tompította, mert együtt érkezett a másikkal. Kicsi, Noé apánk bárkájában volt annyi vastagbőrű, mint szép országunk kis falujának szűk keretei között! Legközelebb lefestek Neked egy ilyen „hazai” őslényt.

Az én valódi társaságom egy pár ember csupán, akik szeretnek s akiket én is szeretek. Collegák, régi és kipróbált jó barátok. – Rólad azt gondolom Sanyikám, társaságban is egyedül vagy. Sokszor a magunk énje a legjobb barát. Kivéve, mikor felcsap halálos ellenségünkké.

Nem akartam sokat firkálni Neked, de akkor el sem hinnéd, hogy remek példánya vagyok a bőbeszédű nőnek. És, ha beleesek ebbe a hibába, nem érnek semmit a rég bevált arany közmondások. Azért erőt veszek magamon s 4 oldalnál többet igazán nem írok..

Időjárásjelentés:

A hó cca 20–25 cm átlag, sok helyen 1 1/2 méteres buckák vannak, de mind mászhatók. Kicsi, elképzelhetetlenül szép minden. Kristálytisza, fehér. Udvarunkban a gyerekek ma csináltak hóembert. A törzsét és remek testrészeit szánkón szállították a lábához. A fejét már csak sámliról lehetett helyre igazítani. Most az ocsmány hideg után eső esett. [...]

Jó kedvem van, pedig volna min bosszankodni. Vajjon megérezem-e mikor megkapod levelem. Itt napokig nem járt vonat a hófúvás miatt. Holnapra megy. Úgy érzem, valami kis öröm fog érni. T. i. a bal szemem viszket és igen-igen kapkod. Ez jó jel. A jobb mindig sírás. Tudod-e, hogy babonás vagyok? Ha vissza kell térni valahonnan, bárhogyan sietek, háttal kerülök az ajtónak és a földről 1/2 percre felemelem a bal lábamat. Ha netalán nem tudnád, ez azt jelenti, hogy visszatér a szerencse. A példát gyakran követendi ugyan gyász. De hát...

Sanyikám, Drágám, ma nem tudok egy rendes, komoly levelet írni. Valami nem hagy békén. És türelmetlen vagyok, valami van a levegőben. Ma nem igen fogok sokat aludni. –

Anyá is itt ül a kályhánál, ölében tartva a kis macskát. Most úgy szeretném jól megszoritani a farkát. De félek, hogy megkarmolná. A szomszédban sír a gyerek, úgy reng

a bölcső, mint egy bárka. S jelenleg az altatódal: „Horthy Miklós katonája vagyok...” Ez így megy egy fél óráig s azután – vékony hangon az altatandó fiúhoz fogja fújni. –

Sanyikám, dolgozol-e most valamin? Sokat gondolkodok Reád. Csaknem mindig. Milyen különös az, hogy élünk. Óh, Kicsi, ha Erdélybe megyünk, Kolozsvárról szeretnék Neked írni. – Erre anya most azt mondaná, „fiam, fiam, sohasem jön meg az eszed?” Te ne mondd. –

És most köszönöm, hogy még nem úntad meg, – legalább is nem mondtad, – firkaímat, s úgy írtad alá a leveled, mint én fogom most. Minden jót, Drága. Kis Sanyikám, sok szeretettel búcsúzva

Nybátor, 940. I/23.

csókol Etád.

Autográf levél; a borítékon: Nagyságos dr. Weöres Sándor úrnak, Csöngé, Vas megye; Haranth Eta Nyírbátor. A levél melléklete a hölgy kisméretű fekete-fehér fényképe. Hátlapján: „*Szeretettel Sanyinak a sok szép óráért, melyet a távolság ellenére megoszt velem. – Remélem nem sir le rólam a 28. esztendő?* Nyírbátor, 1940. I. 29. Etádtól” [VaML 91–94.]. Haranth Eta és Weöres Sándor kapcsolatára a Weöres-szakirodalomban nem találtam utalásokat, adatokat. Levelezésük előzménye egy 1938. X. 30-án Nyírbátorból feladott társas képeslap, amelyet Haranth Eta mellett többek között Fehér Gábor író, műfordító, Nagy János és Kardos Mária írt alá (VaML 66.). Kapcsolatuk az itt közölt levél után is folytatódott. A Vas Megyei Levéltárban található Haranth Eta egyik levelének üres borítékja, rajta Weöres Sándor ceruzával írt versvariációi: „*Nagyságos dr. Weöres Sándor úrnak Budapest, IV. Petőfi S. utca 6. sz. I. em. Polgár Pensió; Haranth Eta Nyírbátor*” (pb.: 940. okt. 13. 21.). [VaML 167.] A verseket is író hölgy 1943. IX. 26-án az alábbi kéréssel fordult Weöres Sándorhoz: „*Kérlek, nagyon fontos érdekem fűződne ahhoz, – ha sikerülne Neked az én igazán nagy kérésem folytán a »Jegenyék-et elhelyezned, a Sorsunk-nál esetleg, vagy másutt. A Sorsunk állítólag elfogadta már, csak még nem hozta. [...] Csókol a régi Eta.*” [VaML 117–118.] A JEJENYÉK című négystrófás vers a folyóirat 1943. decemberi számában (895. o.) jelent meg. Haranth Eta verseiből a Szombathelyen kiadott IROTT KŐ a PIROS LABDA és az AKVARELL címűeket közölte (1944/I. 4.). A közvetítő és ajánló feltehetően ebben az esetben is Weöres Sándor volt.

11. Weöres Sándorné Weöres Sándornak

Édes Cinkám! Csókollak kártyáért. Ha K. H. nincs is Pesten, próbálja a Nemzeti titkárságával – esetleg tiszttel – érintkezésbe lépni, hátha nincs mindenki szabadságon, s akkor el tudsz valamit ott intézni. – Pasteinerrel¹ eddig talán már találkoztál is. Ott nem lehet mást tenni, mint türelemmel várni. Legalább jól átnézheted a tudományt. – Illyés írt Neked, hogy Babits-émlékkönyvet² adnak ki, felhív Téged is közreműködésre. Ezt visszautasítani nem lehet, de a dolog sürgős. Kérlek azonnal lépj Illyéssel érintkezésbe e végett. – Itt van nálunk Gábor, egyéb ujság nincs is itthon. Irjál kérlek, ha valamit végzel, igen érdekel. – Mind csókolunk, szeretettel

Cs. 1941. VIII. 15.

Mamád

Autográf levelezőlap; címzése: Ngs dr, Weöres Sándor urnak Budapest VIII. Üllői út 20. Diákotthon. A cím áthúzva; lepecsételve: ismeretlen. [VaML 95.]

1. Pasteiner Iván (1887–1963): könyvtáros; 1935-től az Egyetemi Könyvtár főigazgatója. A közgyűjtemények országos főfelügyelője.

2. Az Illyés Gyula által szerkesztett BABITS-EMLEKKÖNYV 1941-ben jelent meg. Weöres Sándortól a TÍZ-EGYENHÁNY ÉVES VOLTAM... című vers szerepel benne. (In: 150.) Végző címe: VERS BABITS MIHÁLYRÓL.

12. Illés Árpád Weöres Sándornak

Kedves Sanyi.

Minekutána már én is itthon vagyok tehát én válaszolok leveledre.¹ Ez a korai hazajövetel azonban nem természetes. Az történt, hogy én influenzában megbetegedtem és más választás nem lévén, betegen haza utaztam. Mire haza értem már 40.5 lázam volt. De a betegségen már túl vagyok. Ugyan még nem voltam eddig az utcán, de már mehettem volna. (Ma például.)

Nagyon örülök, ha mint irod a diszleteim tetszenek.² Ezt a Kovách Aladárt³ rövidesen fel fogom keresni, de egy két nap kell ahhoz, hogy az új rendbe beleszokjam. Legelőbb tudnám hol lakik? De majd rájövök.

Kíváncsi vagyok mi van veled? Magadról semmit sem irsz. Valóban az állás betöltése végett vagy Pécssett? Mi is tulajdonképpen ez az állás? [így! L. P.] Stb. Irhatnál egy kicsit magadról is.

Elhatároztam, hogy az üres könyvbe elkezdek firkálgatni. Ha elég sok van benne, akkor aztán majd elküldöm neked, hogy írj bele. Te akkor aztán majd megint elküldöd nekem, én megint rajzolok festek bele és akkor megint visszaküldöm neked. Pontosan úgy mint ahogy megbeszéltük. Izgalmas lenne, ha egyszer nem csinálnánk segget a szájunkból. Pesten voltak a Borsosék.⁴ Egyéb ujság itt nincs.

Kovács Armand⁵ címe: Bp. V. Szent István park 9. II. 2.

Reményilem azt a levelet amit a művésztelepre szántál nekem, most Pestre rövidesen megírod.

Budapest, 1941, szept.

ölel
Árpi

Géppel írt levél autográf aláírással [VaML 98.].

1. Illés Árpád Weöres Sándornak 1941. szeptember 6-án kelt (Bodenmüller Alice-nak címzett) levelére válaszol (In: WSL_{LEV.} I. 259.).

2. Illés Árpád a levél írása idején A HOLDBELI CSÓNÁKOS díszleteit tervezte.

3. Kovách Aladár (1908–1979): lektor, író, újságíró; a Nemzeti Színház dramaturgia, 1944-ben néhány hónapig igazgatója.

4. Alighanem Borsos Miklósék.

5. Kovács Armand: budapesti műgyűjtő, képereskedő.

13. Vas István Weöres Sándornak

Édes Sándorom!

Csőngére írok, mert nem tudom, nem vagy-e szabadságon. Ezuttal én voltam disznó, mert olyan régóta nem válaszoltam a leveledre. Mentségemre szolgál – némileg – hogy nagyon sok bajom volt s legtöbb a saját idegzetemmel. Télen a tudómmal nyavalyogtam. Nem volt komoly, de jobban megijesztettek, mint ahogy kellett volna. Nőügyek is nagyon lefoglaltak és az ezzel járó válságok, melyeknek most is a közepén vagyok.¹ Azonkívül kétszer is behívtak munkatáborba, egyszer januárban, másodszer pedig e hó elején, de mindakétszer – aránylag rövid idő után – leszereltek. De ha az új honvédelmi javaslat törvényvé válik, úgy én sem kerülhetem el ezt az örömet. És bevallom, nem vagyok kemény anyagból s a háboru stb. esélyeitől igen félek, de legjobban a munkatábortól, talán, mert ezt már próbáltam.

Tetejébe persze soha sincs pénzem és ezért elvállaltam egy vacak francia próza fordítását, most hát az iroda mellett ez is nyomaszt.² – Így hát íráshoz nem sok időm jut. Mindössze néhány verset írtam, de ezek, azt hiszem, jók.

Hanem én főleg azért szántam rá magamat az írásra, hogy Felőled megtudjak valamit. Olvastam a M. Csillag-ban ragyogó versedet a Venus-bolygóhoz,³ de nekem talán még jobban tetszett kevésbé tökéletes két dalod a Költészet-ben.⁴ De lehet-e, hogy Te is csak ilyen keveset írsz?

Ha nem is írtam Neked, sokat gondoltam Rád és nagyon hiányzott nemcsak a társaságod, hanem a természetemmel ellentétes és ép ezért oly termékenyítő befolyásod. Hiszen már ép egy éve, hogy utóljára találkoztunk.

Írjál nagyon bőven Magadról: hogy izlik a könyvtárosság és a pécsi élet, hogy vagy személyesen, egyénileg, idegileg, lelkileg, mit írsz, mit olvasol, és nem jössz e Pestre a nyáron? Mi őszinte véleményed a Magyar Csillagról stb.

Erről eszembe jut a következő: Írtam egy tanulmányt: Jegyzetek Tóth Árpád versfordításaihoz. Egyik legjobb cikk, amit valaha írtam. Illyés nem akarta lehozni, mert vannak benne kifogások Szabó Lőrinc szempontjai és bevezetője ellen. (Mondanom sem kell, hogy a legnagyobb elismeréssel, ami jár is Sz. L. költészetének és fordításainak.) Lehetséges volna-e elvben, hogy ez a Sorsunk-ban jöjjön?⁵ Ha elvileg lehetséges, úgy elküldeném Neked bemutatni.

Tudod-e, hogy barátaink közül Kornis katona Oroszországban, Zelk munkaszolgálatos Oroszországban, Radnótit velem együtt hívták be július elején, egyelőre Szentendrén van, e héten viszik tovább, szerencsére honi szolgálatra.⁶ Fenyő Lászlót is behívták.

Sándorom, írjál mielőbb sokat-sokat Magadról!

Addig is ölel szerető barátod

Bpest, 1942. július 13.

Pista

Boríték nélküli autográf levél; dr. Gál József tulajdona.

1. Vas István ezekről a szerelmeiről részletesen írt AZUTÁN című művében (Bp., 1990).

2. Francis Carco: SZERELMEM, PÁRIS (NOSTALGIE DE PARIS). L.: Vas István: AZUTÁN II. 51.

3. Weöres Sándor: A VENUS BOLYGÓHOZ. In: *Magyar Csillag*, 1942. I. 228.

4. Weöres Sándor: DAL (AMIKOR MÉG KICSI FIÚ VOLTAM); HANNÁNAK. In: *Költészet*, 1942. Nyár. 59–60.

5. Vas István kritikája nem jelent meg a *Sorsunk*ban, ott Bardócz Árpád írását közölték. (TÓTH ÁRPÁD ÖSSZES VERSFORDÍTÁSA. Bp., 1942. In: *Sorsunk*, 1942/7. 571–573.)

6. Korniss Dezső (1908–1984): festő, grafikus; Radnóti Miklós behívásáról az AZUTÁN I. kötetének 365–371. oldalán írt Vas István.

14. Csanádi Imre Weöres Sándornak

Székesfehérvár, 1942. XII. 14.

Kedves Sanyi!

A karácsonyi szabadság alatt alighanem lemegyek Pécsre. Szeretnék Veled is találkozni. Megirhatnád, mégpedig akkor kérlek, hogy minél előbb, megtalálhatlak-e ezalatt Pécsen? Ahhoz szabom akkor az utamat. S hogy hol találkozhatnék akkor Veled? – A *Sorsunk* múltkori számát megkaptam, így az írottak nem állnak. Levelet ugyan nem kaptam, bár vártam.

A viszontlátásig is boldog ünnepeket kíván barátod

Cs. Imre

Autográf levelezőlap; címzése: nagys. Weöres Sándor urnak Pécs Szepesy-u. 3. Sorsunk szerk.; Feladó: Csanádi Imre karp. őrv. Székesfehérvár 75. – 3. üteg. (Lovassági lakt.) [VaML 109.]

15. Illés Árpád Weöres Sándornak

Kedves Sanyi.

A napokban fennt volt nálam Tatay Sanyi a menyasszonyával. Beszélgetésünk ráterelődött Sanyi új könyvére a Csipkére.¹ Ennek kapcsán én kifogásoltam a regény borítékjának belső oldalán olvasható következő kitélt: „Tatay Sándort Erdélyi József fedezte fel, ma is az Erdélyi József harcos szabadcsapatának hadnagya.”

Szerintem Tatay különb író annál, hogy ő Erdélyi József hadnagya lehessen. Másodszor köztudomásu, hogy Erdélyinek sok ellensége van s így ezen keresztül ezek Tatay ellenségei is lesznek.

Tatay a fenti tételben semmi különöset nem talált, s így vitánk továbbfejlődött. Mire Sanyi megállapította, hogy ugylátszik nem forgok helyes körökben és destruktív véleményem lett így. Erre én azt mondtam, hogy habár e tételről veled sohasem beszéltem, de biztos vagyok abban, hogy ezekben te velem egy véleményen vagy. Sanyi ezt kétségbe vonta. Ezt fogadás követte. A fogadás összege 10 P. Légy szives tehát légy bíró és dönts el a fogadást.

A fogadás így szól:

I Tatay szerint.:

1/, Erdélyi József nagyobb művész mint Bartók Béla.

2/, Az, hogy Tatay, Erdélyi József hadnagya, nem bántó kitélt.

3/, Bartók és Kodály a huszadik században nem olyan nagy művész, mint Beethoven volt a maga idejében.

4/, Erdélyi Józsefet az utókor isteníteni fogja.

5/, Tatay szerint Bartók és Kodály csak talaj amiből a magyar zenekultura majd kinől idővel.

II Illés Árpád szerint.:

1/, Erdélyi József kisebb művész, mint Bartók Béla.

2/ Azt irni a könyv borítólapjára, hogy Tatay, Erdélyi hadnagya stb. nagyon bántó kitélt.

3/, Bartók és Kodály a huszadik században olyan nagy művész, mint Beethoven volt a maga idejében.

4/, Erdélyi Józsefet az utókor nem fogja isteníteni.

5/, Bartók és Kodály nem csak talaj a jövő zenekultura számára, hanem ennél sokkal több.

I Fogadásunk szerint én azt állítom; hogy a fenti tételekben te az én véleményemen vagy.

II Tatay Sanyi azt állítja, hogy te a fenti tételekben az ő véleményén vagy.

Légy szives eldönteni, hogy melyikünknek van igaza, az nyeri meg a fogadást. Minderről légy szives hamarosan levélben értesítést küldeni.²

A kulisszák ügyében semmi értesítést illetőleg hívást eddig még a színháztól nem kaptam, viszont Németh Antalhoz³ be sem juthatok, mert a titkára nem enged be, azt mondja, hogy majd hívni fognak. Egyéb ujság nincs.

Kiváncsi vagyok mi van veled? Örömmel elbeszélgetnék már egy kicsit, a hosszú idő, mi utolsó találkozásunk óta eltelt biztosan sok érdekes témát nyujtana.

Leveledet várva szeretettel köszöntkek [így; L. P].

Budapest, 1943. febr. 26.

Árpi

Géppel írt levél autográf aláírással; címzése: nagyságos Weöres Sándor író Pécs. Egyetemi Könyvtár Szepesy u. 3. [VaML 111–112.]

1. Tatay Sándor: CSIPKE (tíz elbeszélés). Bolyai Akadémia, Bp., 1942.

2. Weöres Sándor 1943. február 27-én válaszolt a levélre. Egy pont kivételével Illés Árpádnak adott igazat: „Hogy Tatay hadnagya Erdélyinek, ezt nem találom bántónak.” In: WSLEV. I. 267.

3. Németh Antal (1903–1968): színházi rendező; a levél megírásának idején a Nemzeti Színház igazgatója. Illés Árpád A HOLDBELI CSÓNAKOS bemutatójáról szeretett volna beszélni vele.

16. Örley István Weöres Sándornak

Budapest, 1943 febr. 26.

Kedves Barátom!

A műsort nem én állítom össze, hanem Cs. Szabó.¹ Én csak lektorizálok, elfogadom vagy nem fogadom el a beérkezett anyagot. Mindenesetre meg fogom említeni Lacinak, hogy Csorba Győző versei már régen nálunk vannak. A versek különben nekem nagyon tetszettek.

Másról is akarok írni. Afféle segédszerkesztő lettem a Magyar Csillagnál. A jövőben nagyon kérlek, hogy a rádióba beküldött verseid közül jelöld meg azokat, amelyek még kötetben vagy másutt nem jelentek meg, szóval amelyeket a Magyar Csillagnak szánasz.² Tudomásom szerint Illyés Gyuszi már ráddörgött, hogy küldj verseket. Ezt most rádió útján is megteheted. El is várom Tőled, hogy mielőbb küldj.

Meleg szeretettel üdvözöl, barátod

Örley István

Géppel írt levél autográf aláírással [VaML 113.].

1. Cs. Szabó László a levél megírásának idején a Magyar Rádió irodalmi rovatának szerkesztője.

2. Weöres Sándor összesen tizenkét verset közölt a *Magyar Csillagban*. Ebből a levél megírása után a SZÁMADÁS, a BETEG UNOKAHÚGOMNAK, a MINT VÉRZŐ MEDVE, a VALAHA ÜLTEM VERÁVAL, a HÁROMRÉSZES ÉNEK, a TELJES VOLT AZ ÁLMOM, a MÁSVILÁG SZÉLÉN és a SZÉLTORNYA jelent meg.

17. Tatay Sándor Weöres Sándornak

Kedves Sanyikám! Áttemtem Pestre a sátorfámat. Pécs megdöglött, nem bírtam ki. Fickót¹ is haza vitte az apja. – Nem tudom még, hogyan liquidálatnak itt az ügyeim. Nándorék szerkesztőségében voltam.² Rém pocsek anyagjuk van.– Kéretnek Téged, hogy küldd el nekik az utolsó legjobb verseidet. Ezt tedd is meg. Rövidesen levélben sokat. Egyenlőre zavaros a fejem.

Ölel barátod

Tatay Sándor

Dátum nélküli autográf levelezőlap; címzése: Ngs. ifj Weöres Sándor úrnak Csöngö Vas m.; Tatay Sándor Budapest VII. Nyár u 8 III. 10. [VaML 120.]

1. Ficzó Gyula: Weöresék baráti köréhez tartozó orvosegyetemista.

2. A Várkonyi Nándor szerkesztette *Sorsunk* című folyóirat.

FIGYELŐ

VACKOR ÁTVILÁGÍTÁSON

Vackornak ezúttal színt kell vallania, mielőtt belefoghatna egy nemrég megjelent gyerekverseskönyv, a FRISSTINTA! (könyvészeti adatok a szövegben) boncolgatásába?, bogozásába?, hogy Vackor engedélyt kap-e végül arra, hogy írjon a könyvről, ezt egy sajnálatos esemény miatt nem tudjuk meg –

Kérem, Önök bizonyára összekeverték két doszsiét, valóban 56-os tevékenységem miatt kerültem a figyelem középpontjába, igen, Kovacs Kornél néven vagyok emberkönyvezve, nem Lukacs Kornél, Kovacs!, értik? nem Kackor, Vackor!, hímnye, Maguk aztán lehetnek a szavak emberei, öröm, hogy épp maguk az én bizottságom, sebaj, szóval 56-ról: nem lehettem sem vítéze, sem boldog hőse, sem ellenállója, sem harcosa az „eseményeknek”, amivel nem a forradalom jelentőségét kívánom megkérdőjelezni, egyszerűen csak NEM, tekintettel arra, hogy 51-ben születtem, 56-ban még csak óvodás voltam, de az évben két fontos dolog történt velem: 1. akkor lett vackorságom megírva, 2. akkor kapott kézen Apám, Mackor, s egy sajnálatos családi viszály miatt beíratott az óvodába.

Nem, a viszály nem a szüleim politikai nézeteltérései miatt tört ki, hanem azért, mert, mint tudják, vidéki medvecsaládból származom, Apám, aki egész nap dolgozott, MedvetalpkészítőKisiparosként tevékenykedett, s itt jegyezném meg, ez nem tévésétel, hozzávalói: 20 dkg liszt, 30 dkg cukor, 6 dkg darált dió, 3 egész tojás, 18 dkg vaj, 6 tojásfehérje, 20 dkg vagdalt dió, 5 dkg reszelt csokoládé, lekvár, a családi receptúrát viszont nem kívánom közreadni, s Anyám, aki magas származása ellenére egész nap mézelőként dolgozott a téeszben, nem tudták biztosítani a felügyeletemet, magyarán, hiába féltett a színté elbizakodott embergyerekektől Anyám, Mackorné, ha Apámnak elege lett abból, hogy egész nap csavar-

gok, és sose tudják, mikor milyen veszély leselkedik rám, így kerültem óvodába.

Nem tudnám konkrétan megnevezni a veszélyeket, amelyektől szüleim féltettek, de valóban, Anyám kevésbé félt az erdő viharától, mint attól, hogy beilleszkedési zavaraim lesznek az óvodában, s majd később az iskolában, de mint erről bizonyára értesültek, viszonylag könnyen megtaláltam a hangot társaimmal, mind az óvodásokkal, Katona Anna – eggyel, Varga Bence – kettővel, Pór Jutka – hárommal, Fazekas Marci – négygyel, Fazekas Eszter – ötettel, Domokos Matyi – hattal, Vas Pista – héttel, Pengő Gyöngyi – nyolccal, Fodor Dávid – kilenccel, Kovács Vicu – tízzel, mind az iskolásokkal, Nagy Balázs – eggyel, Kormos Luca – kettővel, Keszthelyi Dani – hárommal, Hidegkuti Márti – négygyel, Zelnik Bálint – ötettel, Parancs Panni – hattal, Domokos Matyival, aki ekkor már hatról hétre jutott, Maros Donka – nyolccal, Csukás Pista – kilenccel és persze Zachár Zsófi – tízzel.

Nem, kérem, sem óvoda-, sem iskolatársaimról nem jelentettem, a későbbiekben sem próbáltam sehová se beszervezni, ennek okát nem tudom, nem hiszem, hogy magam oka volnék, akik rólam jelentettek, ha jelentettek, el nem ítélem őket, nem tudom, mit tettem volna a helyükben, lehet, hogy ugyanezt, de megbocsátani nem szándékozom, legalábbis az automatikus megbocsátást a gőgös emberek hazugságának tartom, nem medveviselkedés az ilyen, előbb halljam, mit és miért kéne, mi medvék más talpakon állunk, mi nem nézünk át egymáson, mi figyelünk, nem figyeltetünk, ha ez az Önök szerint intranszignens magatartás megakadályoz abban, hogy leírhassem medvefutaim egy könyvről vagy akár csak bemutassam azt, kérem, végezzünk hamar, dolgaim számosak, munkás medve vagyok, igen, a Nemzeti Fő Bankban dolgozom, a Forrás és Refinanszírozási Részleg Főmedveosztályának vezetője vagyok, otthon feleségem és öt bocsom vár, igen, van már két unokabocsm is, ők saját barlangjukban laknak, tán láthatják, hogy volna mivel elfoglalom magam, ha egy-

szer vége lenne ennek a nyavalyás meghallgatásnak.

Igen, jól látják, túlzásnak tartom, hogy pusztán azért, mert egy könyvről el szeretném mondani a véleményem, bizottság előtt kell múltamról vallanom, de megértem magukat, Önök mostanáig a ló egyik, most a másik oldalát vakargatják, helyes állat a paci, bizonyos fokig érthető a magatartás, lelkük rajta, és persze, ma, mikor mindenki kiáll OrszágÉsOrszág elé, és bátran vállalja múltját és ezzel jelenét is, és a MindentKimondásBoldogSzomorúSzabadságában tevődnek helyükre a dolgok, én sem gátolhatom a Maguk munkáját, és rendben, válaszolok, hogy létezik-e olyan tényező, amely a könyv megítélését pozitívan vagy negatívan befolyásolná. 1. A FRISS TINTA! című, mai gyerekverseket közlő, 2005-ben Budapesten kiadott 160 oldalas, 2590 emberforintért beszerezhető könyvnek sem a kiadójával, Csimoto Kiadó, Pozsonyi Pagony, sem a szerkesztőivel, Banyó Péter, Csányi Dóra, Edinger Katalin, Kovács Eszter, sem az illusztrátorával, Takács Mari – semmilyen kapcsolatban nem állok, tőlük sem mézet, sem málnát, sem más egyebet el nem fogadtam; 2. a könyv szerzőit, Barak Lászlót, Bella Istvánt, Borbély Szilárdot, Csukás Istvánt, Eörsi Istvánt, Gryllus Vilmost, Harcos Bálintot, Havasi Attilát, Jász Attilát, Jónás Tamást, Kántor Pétert, Kányádi Sándort, Kemény Istvánt, Király Leventét, Kiss Ottót, Kovács András Ferencet, Kőrössi P. Józsefet, Kukorelly Endrét, Lackfi Jánost, László Noémit, Magyar László Andrást, Mesterházi Mónikát, Müller Péter Sziámit, Oravec Imrét, Parti Nagy Lajost, Petőcz Andrást, Pokorny Szilárdot, Ranschburg Jenőt, Schein Gábort, Szabó T. Annát, Szilágyi Ákost, Tandori Dezsőt, Tolnai Ottót, Tóth Krisztinát, Varró Dánielt, Visky Andrást, Vörös Istvánt, Zalán Tibort a könyv megjelenése óta nem láttam, egy kivételtől eltekintve őket személyesen nem ismerem; 3. és igen, jól tudják, Eörsi Pistát korábban igen, ismertem, vele első bé-s koromban személyes ellentétem volt, tőle védtem meg Zachár Zsófit, akinek lovagi szolgálataimat akkoriban felajánlottam, de azóta sok idő telt már el.

Nem, nem látok ellentmondást abban, hogy lehettem 56-ban végzős óvodás, majd Eörsi Pistával együtt elsős, miközben öt 56-ban letartóztatták, talán a két Eörsi nem ugyanaz a személy, az egyik fikció, nyilván a börtönös, tán gínt a demokratikus ellenzék minden

alapot nélkülöző hőstörténeteinek egyikét leplezhetnék most le, nem is volt börtönben Eörsi, az is lehet, hogy nem is voltak börtönök akkoriban, nem tudom, ám egyben biztos vagyok, a kötet végén található utószó téved abban, hogy Eörsit a hébék és hóbák közé helyezi mint gyerekversíró, A KALAP ÉS A VILLAMOS címmel egy nagyszerű gyerekverskötetét ismerjük, az 1992-es könyvből elég csak a HALPAGÁR, a SZIGETORSZÁGI TRAGÉDIA, a KATICABOGARAMRÓL, A BÖLCS ÉS A GYÜMÖLCSÖR, a BUMBURI vagy magát a címadó A KALAP ÉS A VILLAMOS című verseket megemlíteni. („Fenn a létrán áll két angol / végzetük szörnyen lehangol. [...] // Fenn a létrán áll két skót / ma már mindakettő hótt [...] // Fenn a létrán áll két ír / ameddig csak állni bír [...] // Fenn a létrán áll két walesi / hogy ott majd két szívtart elszí [...] // Fenn a létrán áll két brit / felfordulnak egy kicsit”, hogy csak a kötetbe is beválogatott SZIGETORSZÁGI TRAGÉDIA-ból idézzek.)

Kérem, nem, nem tudom, hogyha mondjuk Parti Nagy Lajos hozna nekem egy bödön mézet, hogy külön említsem meg az ő MézElzátésBertamázst is megéneklő versét, akkor megtenném-e, nyilván ez attól is függne, milyen az a méz, de kérem, ez nem történt meg, sőt, HogyNeMondjaMackóiSzám: nem történt megkeresés, kérem a T. Bizottságot, hogy vádaskodásait egy brummadzányit fogja vissza. És nem, nem tudom, ki E&B, biztos a költő két műzsája, nem tudom, milyen kapcsolatban állnak, mikor találkoztak utoljára és hol, hogy fikció-e létük vagy valóságok-e, és nem, nem élünk oly kort, hogy ilyen kérdésekre válaszoljak, még ha tudnám sem.

Nem, kérem, semmilyen rendőrségi ügyem eleddig nem volt, előéletem büntetlen, igen, egyszer, első általános koromban egy rendőr vitt haza, mert elcsavarogtam, de ez egy alkalommal történt meg. És igen, mikor Budapestre jöttem, egy rendőr rokona, Kormos Áronné, Jolánka néni adott szállást nekem, Budapest, 1015, Málna utca 27., igen, épp a Medve utcai általános mellett, de nem, ez nem jelentette azt, hogy a rendőrség a szívesség miatt ellenszolgáltatást várt volna el, vagy ha várt is, meg nem kerestek. És nem, nem tudom, hogy Budapestre érve mért épp a rendőr bácsihoz fordultam, lehet, ma már így visszanezve ez furcsa, talán mert nem neveltek félelemre, a rendőrtől sem, vagy talán mert nemzöm úgy gondolta, lesz még olyan idő, hogy a rendőrök nem a KéremASzemélyiIgazolványokat! (hogy csak

a legkevesebbet említsem) rút papagájai lesznek, egyébként, megvallom, ott az erdőben mi nem sok rendőrállattal találkoztunk, nem tudtuk, hogy félni kell tőlük.

Hogy van-e valami elfogultsági tényező, ami befolyásolna, ha Önök megengednék, hogy írjak a könyvről? Jó, igaz: van. Természetszerűleg nagyon örülök, hogy medvetársaimról több ciklus emlékezik meg, hogy úgymond, divatban vagyunk mi mackók, és igen, persze, természetesen szívesebben olvasok olyan versgyűjteményt, amelyben a mackókról több szó esik, mint mondjuk a krumplibogarakról, bár ebben a kötetben a krumplibogarakról is esik szó. Jász Attila jó kis versében krumplibogárkalóznak csapnak össze a „*susztarbogarak matrózai-val*”, de vissza a medvékre, ha úgy tetszik, igen, örülök, ha medvetársaim egy könyvben felülreprezentáltak, és igen, boldoggá tesz, hogy szerepel a kötetben két szép régi TandoriMackó vers, hogy benne van Tóth Krisztina LondoniMackója, hogy megtudhatjuk, „*hol laknak az angyalok, / hogy a felhők közelről mily nagyok*”, Harcos Bálint is medvézik, sőt Nagy Medvézik is, hogy csak néhányat említsek a sok közül, bár nem tudom, talán szerénytelenségnek tűnik, de lehet-e minket felülreprezentálni?, szerintem ma az a közmegegyezés, hogy minket szeretnek, okkal-e, joggal-e, döntsék el maguk. („...A MEDVÉT LEHET SZERETNI” – csak idéztem, boc.) És igen, van még egy dolog, persze hogy különösen örülök, hogy én, magam is valahogy szerepelhetek a könyvben, hisz még mielőtt ezt maguk olvassák a fejemre, igen, tudomásom van arról, hogy például a NEMZETKÖZI MEDVEINDULÓ, Szabó T. Anna nagyszerű medvetréfája az én Nemzőatyám, nem a Papám, Mackor, hanem a Nemzőm, Kormos István nyolcvanadik születésnapjára íródott, a néhai, szép emlékü *uhu.hu* – hogy mi is volt ez, már édes mindegy, egy égi lap – Állatkertben rendezett Vackor-fesztiváljára készült, ahogy Borbély Szilárd Louf Milános verse is, ők lettek anno többek között a Vackor-díjasok is, hát persze, hogy ez kicsit befolyásol, de azért nem csak fénylő aranyból van ám a Vackor-hírnév, például, amikor Varró Dániel MESE című versében villanyvackort emleget: „*Van éppen villanyvackorom, / vallotta meg a medvehős szerényen*” – ilyenkor felhordad bennem a büszkeség, VillanyVackor?!, de felháborodásomnak megálljt tudok parancsolni.

Nem, kérem, ebben a kérdésben nem jól értesültek, valóban először egy kicsit meghökentem a rózsaszín malac láttán a borítón, amint a fehér bugyis tündér beszélget a malacka (ő volna maga Szárnyati Géza?) tetején a mókusával, igen, elsőre nem igazán tetszett, talán épp a borítót nem kellett volna a Világos-kékRózsaszín gyerekszín-közhelyre tervezni, de aztán a könyvet lapozva nagyon jól sikerült oldalpárokat találtam, pl.: 6–7, 10–11, 14–15, 38–39, 51–52, 60–61, 86–87, 90–91, 106–107 – hogy csak a kedvenceimet említsem, de ahol egy elem túlságosan rátelepszik a lapra, például a 118. oldal nagy lila kakasa, ott megbomlik a szép egyensúly. Egyébként nagyon kényes ügy az illusztrációk ügye, ezt még egy xmedve is tudja, mert ha a régi nagy könyvillusztrációs nemzedéket nézzük, Reich Károlyt, Würtz Ádámot, Hincz Gyulát, Kass Jánost és Róna Emyt, aztán meg Réber Lászlót, és elnézést, ha valaki kimaradt, akkor lehet, nagyon magasra tesszük a mércét. Az ötvenes-hatvanas években (56-ban is, amikor medveségem belépett a KönyvVilágba), a magyar irodalom valószínűtlen mennyiségben és minőségben ontotta magából a szebbnél szebb gyerekirodalmi köteteket. A Reich Károly illusztrálta Móra-kötet, a SÉTÁLNI MEGY PANKA például bocsaimra mondom, nem kevesebb, mint 30 ezer példányban jelent meg 1960-ban a Móra Kiadónál, Karinthy: TANÁR ÚR KÉREM-jének gyerekváltozata pedig 35 100 példányban került a polcokra 1964-ben, de a Hincz Gyula illusztrálta, évszámmelegjelölés nélkül megjelent Weöres Sándor-kötet, a BÓBITA is mai szemmel nézve meghökentető példányszámban lett mézvaló: 15 ezer példányban. Egyébként jómagam először Szántó Piroska illusztrációjával kerülhettem a boltokba, még „világot” is először az ő rajzaival láttam, aztán a jó Reich Károly bácsi átvett, s az első bébe már az ő keze kísért, s aztán csak ezután, mikor egy kötetben jelentek meg kalandjaim, rajzolta végig minden mesém. Nem medvemorgás, de aki ezt a kötetet kezébe veszi, vajon van-e kedve aztán Keresztes Dóra nem csúnya, de hát összehasonlíthatatlanul színvonalatalanabb illusztrációit nézegetni? S mért, hogy kiadóm, az Osiris így adott ki? Kényszerűség? Nem tudtak meg egyezni? De a másik oldalról viszont (mi medvék mindennek megnézzük a másik oldalát is), szabad-e egy, akár egyetlen rossz szót szól-

nunk Keresztes Dóráról vagy Takács Mari egyes oldalairól, amikor azt látjuk lépten-nyomon, hogy a gyerekkönyvekre rátették nagy, minden jó ízlést lesöpörő mancsukat a GyerekÍzléstRontóSzellemeK, a füzesi, radványi CukorErdőbe csalogató Zsuzsák? Alig lehet kikanzalazni a műveket Füzesi Zsuzsa vagy Radványi Zsuzsa szirupjából, s vannak olyan könyvek, amelyeket igen nehéz más illusztrációval beszerezni, ilyen például mondókakincsünk vagy Zelk Zoltánnak a három fondorlatos nyula (A HÁROM NYÚL benne van a Móra Kiadó: TÚL A HEGYEN, TÚL A RÉTEN című könyvében, csak az téphetős könyv, sajnos).

Nem, kérem, nem tudok választ adni, hogy igaz-e a pletyka, miszerint Nemzőatyám, Kormos szedte volna versebe Fazekas Annának: ÖREG NÉNE ÖZIKÉJÉ-L. Mondjuk, ha összevetjük az ÖREG NÉNÉ-T Fazekas többi versével, például a Rákosi Mátyás 60. születésnapját köszöntő vékonyka könyvecske medvehúsrágós rigmusaival, akkor hajlamos vagyok magam is elhinni ezt a kósza pletykát, tán kérdezzék meg a Minden TudóRézPali bácsitól, ő biztos elmondja (vagy épp nem lesz kedve, és nem mondja el – erre azért készüljenek fel), ám Kormos-Atyám nem osztotta meg velem, mikor mit csinál, talán ez jobb is így... annyit segíthetek, hogy ebből a szép Rákosi-csodából idézek a T. Bizottságnak egy kicsinyzép szakaszt: „*Hazamentek a gyerekek, / Fehér ágyban szenderegnek, / Mosolyognak, azt álmodják, / Hogy Rákosi kezét fogják.*”

Nem, kérem, nem mondtam azt, hogy Varró Dánielnek a FRISS TINTÁ!-ban közölt BUSZVEZETŐK című verse jobb volna Nemes Nagy Ágnes villamosvárásra és piros autóra írt verseinél (ÁLLDIGA, PIROS AUTÓ), csak azt mondtam, hogy akkor most van egy legalább olyan jó buszvárós versünk is, a BKV-nak újabb váróvers-segély érkezett, bizonyítékuK ide is idézem: „*A buszvezetők mind mogoróvák, / odacsukják az utasok orrát. / Ahogy az orrok ellilulnak / a buszvezetők felvidulnak.*”

Nem, azt sem mondtam, hogy ne volna helyes a halált gyerekversben megénekelni, csak azt állítottam, hogy a halál mint gyermekvers-téma nem ma hullott le a barlangfalvédőről, gondoljunk csak Zelk Zoltán: BÉKABÁNAT-ára. „*Ha elvisz a hosszúcsőrű / halál majd engemet / a lelkem is éhen száll / a tó felett, tó felett...*”

Nem, kérem, ha ezt is így előre meg kell val-lani, akkor igen, nagyszerűnek tartom a válo-

gatást, mért, ha nem, akkor nem írhatnék ró-la?, vagy mi ez a kérdés?!, mindegy, válaszolok, vannak versek persze, amelyek nem annyira jók, de hát hogy ne lennének, s olyanok is, amelyek nem az én ízlésem szerint valók, med-veízlés, rá se rántsanak, például igen nehezen viselem az úgynevezett svéd gyerekverseket, svéd csepp, svéd csavar, svédasztal, svéd gye-rekvers, édes svédes, nem zene medvefüleim-nek az okoskodás, de lehet, hogy van ember-gyereK, aki ezt szereti, bár szerintem magá-nyos vállalkozás, nehéz felolvasni, nehéz visz-szaidézni, sebaK. Csekély medveségem szerint például Lackfi Jánosnak a százötven kilós sós-zsák hisztiről szóló verse (DOROTTYA LEGYŐZI A HISZTIT) sokkal beleélhetőbb, mint ugyanez svédben. És igen, nem értem, miért hasonlít-ják ezt a könyvet lépten-nyomon a CINI-CINI MUZSIKÁ-HOZ, a válogatásnak már az alapja is más, de erről majd máskor szeretnék szólni, már ha egyáltalán, ugye. És újra igen, mackó-ságom szerint néhány vers más környezetben, nem gyerekverskörnyezetben jobban érvénye-sülhetne, medveségem szerint nem igazán ta-lálja meg ebben a válogatásban a helyét pél-dául Schein Gábor hét hala vagy Visky András égre csillagot ragasztó verse. És még egyszer igen, van, amit nehéz elfogadnom, mert ér-tem, hogy kortárs szerepelhetett csak a kötet-ben, például Orbán Ottó már éppen sajnos nem volt kortárs, mikor a könyvet szerkesztet-ték, pedig RUGDALÓDZÓ GOMBÓC ESZTER-T bírják ám a bocsok, és azt is értem, hogy Beney Zsu-zsát és Takács Zsuzsát például kevesen ismerik mint gyerekversköltőket, pedig jók, de azt vi-szont egyszerűen furcsállom, hogy maradha-tott ki Kiss Anna. Hát senki nem emlékszik a VÁSÁRBA HÍVOGATÓ-RA, A SZENT SKAPULÁRÉ-RA MEG A CUKROSVÍZ EPÉJÚ KIRÁLY-RA, A HASZKOVÓI CSÜCSÜ BÉG LEVELÉ-RE PADLIZSÁN PASÁHOZ vagy a HÍRHRAN-GOK-RA? Hát el lehetett feledni Cipriánt, a ró-kát? Meg a szabóját Kőpecen, meg a boltost is Kőpecen, meg a gombkötőt Kőpecen meg a paszomántost?

Nem, kérem, teljesen jól vagyok, semmi ba-ja az epémnek, hogy ne mondjam semmiféle egészségügyi problémám nincs, ami volt, azt a nagyszerű és felejthetetlen Schindler Doktor orvosolta, tán emlékeznek.

Igen, jól hallották, nagyon örvendek, hogy az ifjú költőnemzedék JEROMOS kollégámról, A REMETERÁK-TÓL nem felejtkezett meg, s az is málnaörömmel tölt el, hogy a probléma, amely

az őt megéneklő versben még mint égető fájdalom lépett elő, mára már mintha megszűnni látszana: „*Jaj nekem – szól – siralom! / Elvesztett a kalapom. / Így a fejem alaktalan, / nem élhetek kalaptalan.*” Így kesereg Nemes Nagy Ágnes Jeromost megéneklő versében a medúza. Szabó T. Anna KALAPÁCS-DAL-ából viszont úgy tűnik, mintha a kalap iránti eszelős vágy korunkra már ha nehezen is, de csillapodna: „*Akkor inkább úgy döntök, hogy / kalaptalan maradok.*” (Vajon a KALAPÁCS-DAL-ban a „*Sose láttak kalapot?!*” csak az én medvekokomban idézi fel Móricz Zsigmond Mehemedjét, azt a marhát, aki sose látott tehenet?)

Hogy Vackorságom nem részrehajló-e, ha Jeromos kollégám és az ő testvérei és Tenge-recki kollégám és az ő rokonai mellett nem említ meg más Nagy GyerekVersRokonságot? Kérem, nem felejtettem őket el, viszont direkt nem szólok róluk, szeretném ezzel felhívni a figyelmet arra, ha egy költő/író kiadását így vagy úgy akadályozzák vagy megnehezítik a jogutódok, akkor nem egy (vagy több) kötetet tesznek ezzel értéktelenebbé, hanem egyszerűen bizonyos időre kirekesztik azt a szerzőt az irodalom táncából, s például elképzelhető, hogy olyan fafejű mackó vagyok, hogy mikor beleszimatolok a FRISS TINTÁ!-ba, hogy milyen emberszagnyomokat idéznek fel a versek, olyan válogatással próbálom összehasonlítani őket, amelyből ez a NagyVersRokonság már kimarad, aztán jön egy másik medve, ő az én írásmatom nézve úgy hiszi, az a bizonyos vers-nemzettség nem diferál, hisz nincs említve s így tovább, csak ezt akartam fakobakkal említeni, és dehogy utaltam ezzel konkrét nevek-re, még pört hoznék szegény fejemre, semmi konkrét, csak ÁltalánosEszembeJutottEzIs...

Igen, úgy hiszem, sőt!, hogy egyébként a gyerekköltészet kicsinyt megváltozott, arra legyen bizonyosság a T. Bizottság előtt Szabó T. Anna egyik kötetbeli verse, a KÉZMOSÓ-VERS: „*Cuk-ros, ra-ga-csos, ta-pa-dós, ma-sza-tos / ez a kicsi tappancs. / Hozd hát ide most, nos hát, gyere, mosd / adom is a szappant*” – összevetve egy XIX. század eleji szerző, Varga Péter hasonló tárgyú ÖLTÖZKÖDÉS-NÉL című versével: „*Felöltözöm én tisztán / Trillarum bum. / Nem maradok én rondán / Trillaarum bum. / Mert szeretik a tisztát, / De utálják a rondát, / Trillaarum, trillaarum / Trillarum bum, bum, bum. // Megmosdom én egészen, / Trillarum bum. / Nem csak olyan kényesen, / Trillaarum bum. / Úgy jó, ha a víz hideg, / Úgy nem le-*

szek én beteg, / Trillaarum, trillarum / Trillarum bum, bum, bum.” Meg nézzük csak meg azt is, hogyan old meg egy régi keletű problémát egy mai költő, szintén a kötetben. A régi, Literati Madi János, imígyen dörmög A CSINOSSÁGRÓL: „*Béfont, s megköttetett, / Nem szélnek eresztett / Hajjat viselni csinos. / Az is megsimitott, / Fésűvel tisztított, / Ne légyen pedig boglyos, / Benne serkét, tollat, / Szőke bogarakat, / Tartani gyalázatos.*” Mit mond erre a mai bocsoknak a mai költő, Kukorelly Endre? „*Hajmosás lesz, akkor legyen, beküldöm a hajam a fürdőszobába, tessék. / Lássék. / Mossák.*”

Igen, ezt is jól hallották, morogtam egy vers-re, Maguk minden dörmögésemről tudnak?, akkor minek a bizottsági meghallgatás?, mind-egy, szóval igen, nem értem, s engedtesseék meg, hogy megkérjdem (költő maradjon ezúttal homályban), mit jelent a sor: „*Finom ez a kakaó, / te Péter! / Nem kell hozzá semmilyen / katéter*” – ez az úgynevezett rímkényszer? Vagy kényszeredett rím? S ha megkérdi az én bocsom, hogy mi a csuduskát jelent ez a szó, és főképp mit keres itt, akkor mit kéne mondanom? Persze, ha az egész vers abszurdba csúszna, teljesen rendben volna, de nem, nincs itt semmi abszurd se előtte, se utána. S még ő írja, hogy rontom bontom, hát én meg, hogy: „*kutya brumma*” – ahogy Mackor Jóapám dörmögött volt.

Igen, vannak abszurdból is persze nagyon jó versek a kötetben, Magyar László András tudós majmáról szölvérsét hadd idézzem, tudni való, hogy tudós majom mindent fel szeretne jegyezni a gepárdról, de a tudomány áldozatokat követel (hüpp) vagy épp halhatatlanná tesz (hüpphüpp): „*Mi történt? Nos hát: kis zavar. / Majmunk kiműl. Sebaj, notesz / van nála, jegyzi is hamar: / »Gepárd. Vádállat. Majmot esz.«*”

Bocs, most jött egy sms Réz Pali bácsitól, hogy mindenképp említsem meg Varga Katalint mint kár, hogy elfeledtem gyerekkerselőt, tényleg, a SÁRKÁNYBÁNAT-ra meg a HIRDETÉS-re milyen jó emlékezni!, egy másik sms azt izeni, hogy a gyerekkers történetét a kezdetektől GYERMEKVERSEK-CSIBERÉBI címmel összeválogatták (Unikornis, 2001), elég érdekes, és igen, a szerkesztője személyétől még lehet jó, bár én őt nem ismerem. Egy harmadik meg azt írja, hogy a CINI-CINI az 1943-as VERSEK KÖNYVÉ-nek szerkesztését veszi, s formálja át, a TINTÁ-nak ehhez semmi köze, bocs most már ki is kapcsolom, medvekitérő volt.

Jól hallották, persze, igen, dörmögöm, az

állatok megéneklésében is szépen haladt a gyerekverstörténelem, az első magyar gyerekversgyűjteményünk, Bezerédj Amália: FLÓRI KÖNYVE (1840), mely külön ciklust szentel az állatok bemutatásának, így dalol például a PINTYÓKÉ-ről: „*Én kis pinytőke vagyok / Hernyókat, bármily nagyok, / Eltiszítok, s férgeket, – / Tudok is szép éneket.*” Így huhozza a BAGOLY-t: „*Szegény bagoly nappal vak, / Dúlt falak közt fészket rak; / De éjjel lát zöld szemem, / Egeret fogok s eszem.*” S így ugrabugrál a vers ágain a MÓKUS-ról: „*Füрге mókus az erdőben / Szökik ágról ágra, / Ha megfogod, s haza viszed / Szokik kalükába; / Táncol, ha mogorót kap, / De vigyázz, mert megharap.*” S sorolhatnánk a hasznos tudnivalókkal s olykor poétikai elemekkel is (közöls, narrációs váltás) megpakolt versekhez. S hogy innen hová jutottunk? Hát... Ugye ott volt a fent idézett MAJOM című vers, melyből a gepárd minden napjairól tájékozódhattunk. Tóth Krisztina a véznaújú makit mutatja be egy örökbecsűjében: „*Mindig sötétben mozog a véznaújú / mert a homályban mászni oly jó / a napra ellenben sose jönne ki, / éjjeli állat, a fény nem jó neki*”, Gryllus Vilmos a KÁRÓKATONA bemutatásával remekel: „*Kerül itt minden, hogyha akarom, / de ha csak a parton a hasamat vakarom, / nem lesz más, mint karcsú alakom*”, s folytatom Kovács András Ferenc: EGY PETTYES PETYMEG című tudományos igényű leírásával...

Igen, kérem, én is olvastam a petymegről a hírt, miszerint: „*Hetven évvel az első nyomok után a jól rejtőző ragadozót végre sikerült lefényképezni. Az egy méter hosszú húsevő emlős a mongúzok családjába tartozik. A képet egy rejtett kamerás csapda készítette a tanzániai Udzungwa Mountains nemzeti park keleti felében*” – épp egy rovatban a FELTÁMADT A LORD HOWE-SZIGETI BOTSÁSKA című és a KIHALHATNAK A FÉRFIAK című cikkel, ez utóbira még majd a vombat bemutatásakor kitérnék, igen, tényleg szép állat a petymeg (lásd még erről a témáról Vartó Dániel: BADAR ÁLATHATÁROZÓ-ját, úgy mint szépállatakródkodil, szépállatazebra, szépállatahódkpatkány, szépállatapocok, szépállatazoroslán, szépállatapan-da), de kérem, akkor sem hiszem el, hogy jobban le tudják majd írni ezt a sejtelmes állatot, mint ahogy azt olvashatjuk Kovács András Ferenc versében: „*Szóval, ott a hegy megett / láttam egy bölcs petymegét. / Pöszmögött és püsmögött, / pötyögött, sőt: petymegett / ott a messzi hegy megett. / Afrikában? / Indiában? / Kérem, az már egyre megy!*

/ Szóval, ott a hegy megett / láttam én a petymegét: / számolgatta saját hátán / foltjait s a pettyeket.”

És még mielőtt a vombatról a T. Bizottság elé tárnám előtárnivalómat, hadd örvendeznék azon a tényen is, hogy az Északsark is újabb fényt kapott e gyűjteményben, ugye korábban Zelk Zoltán VERS-E A KÉT FÓKÁRÓL mutatata be legigazabbul ezt a kevésé feltárt területet: „*Északsarki cukrászdában, / ami éjjel-nappal zárva, / minden reggel s délután / beállít egy főka-fíú / és vele egy főkalány. / Mit esznek a főkák? / Jégből süített tortát! / Hóból főzött kakaó: / az is csak a mindig zárva / Északsarki cukrászdába' kapható!*” Most pedig Kovács András Ferenc rettenetes félelmetességgel vetíti elénk a rozmarélet dermesztő oldalait: „*Morcos idő viharoz már, / reszket a jégen a rozmár; / zúzmarafény agyarán, / míg magyaráz magyarán: / 'Brrr... // Morcos idő viharoz már; / én vagyok itten a Rozmár; / ülök az Északi-sarkon, / vízbe fityeg le a farkom. / Brrr...*” Egyéb-ként felhívnam a T. Bizottság figyelmét, hogy a továbbiakban ez a vers filozófiai mélységekig hatol. „*Mért vagyok én ez a Rozmár? / Morcos idő viharoz már; / ülök az Északi-sarkon, / vízbe hanyatlik a farkom. / Brrr... // Mért vagyok épp ez a Rozmár? / Fázom az Északi-sarkon, / morcos idő viharoz már; / vízbe fagy egyszer a farkom. / Brrr...*” Óh, kárhozat, hogy szegény Rozmár született helyretolni azt!

S hogy mi jut eszembe a vombatról?, hát egyrészt az, hogy egy ilyen tudós verseket is közlő kötethez azért jó, ha előtanulmányokat folytatunk, mielőtt ott állunk a felolvasás közepén a nagy fejkargatásban, hogy mi is az a rozsomák, a mara vagy ez a bizonyos vombat. Szerény medveségem a TERMÉSZET CSODÁI című 11 füzetes kiadványt szokta ilyenkor segítségül hívni, és hát nem tudom, nem akarnék én a költészettel vitatkozni, de ilyen rossz hírbe hozni egy állatot: „*Hogyha jó a vombat / az ember mit mondhat? / a vombat külsején / kevés dolog ronthat.*” Szerintem csinos. És ugyan erszenyes, de mintha nem patkány volna. És nem csak azért jutott eszembe a KIHALHATNAK A FÉRFIAK című cikkről, mert ez a lény is kihalófélben van, hanem mert a TERMÉSZET CSODÁI (klubtagoknak csak TeCso) így ír róla: „*A nőstény csupán egyetlen fiat ellik*” – s még beszélnek itt a hímek kipuuszulásáról... Igaz, hogy a későbbiekben mi lesz, azt nem tudjuk, nyilván a következő vombatgeneráció klónoztatja magát. Ami viszont biztos, s a TeCso sem említ e kérdésben mást:

a kérdésben? Hogy ez is próba, mit tudok felidézni? Rendszerben, kicsit tán sokat kell biciklizni, hogy az ember / a medve leírhasson valamit, de valamit valamiért, és semmi Mindegyért Részben vagy *Semmiért Egészen!*, de amit fentebb, azokat még egyszer nem sorolom. „*A madarak kiröppentek, / na, én ennek nem örvendek*” (Varró Dániel), „*Itt a híres varázsló / Szeme tüzes parázsló*” (Jónás Tamás), „*Bárcsak akadna / jó úti cél! / sóhajt a kócos / kőrüti szél*” (Kántor Péter), „*Pénzért örlök csüttörtököt, / lepotyog a péntek, / látam éjjel két ördögöt, / fűvön heverészték*” (Vörös István), „*Vakondok úr szól így kopott nevéhez: / »Becsüld amid van, más sorsot ne éhez!*»” (Magyar László András), „*Szörnyű a lét, ha mozgalmal, / borznak a munka borzalmas!*” (Gryllus Vilmos), „*»cápa cápa mit cinálsz? / olyat kapsz hogy becínálsz!« / delfin úrfi odacsap / leröpiül a kalapcsat // [...] »cápa cápa pióca! / hej te gyilkos galóca! / oda-adnám – de miért / országom egy kifliért?«*” (Szilágyi Ákos), „*családun xerete talapú*” (Kukorelly Endre), nem feledem Kiss Ottó Máriaós versét sem, de azt már ismerttetett svédes okok miatt nem tudom idézni, azt viszont igen, hogy „*szeccszios egy gyerek vagy*” (Tolnai Ottó), „*Különös állat. / A vége a feje. / A dereka a sarka. / A teteje / az eleje // Sose bírtam vele*” (Bella István zoknira írott verse), „*ahogy tilos: / hangoskonni, hallgatni, / okoskonni, nevetni, / tilos itten örülni és szeretni*” (Zalán Tibor tilalmi, ezek egyébként szépen visszautalnak a gyerekvers történetének korai szakaszára, a tanítóversekre, amelyekben csak úgy hemzsegett a sok TilosTilosTilos), „*Kíváncsi gyerek volt Péterke, / Bedugta orrát az ételbe. / Kiszólt a galuska: / »Megrúglak, Petyuska!« / S Péterke elszállt az éterbe*” (Varró Dániel abszurd limerikje), „*Belenéztem anyukám..... szotyolára*” (Jónás Tamás), „*Tökba bújt hal a titok. / Minden tokban újabb tok, / Hiába kopogtattok!*” (Szilágyi Ákos egy gyöngyszeme, ő biztos gyöngytyükszemet írta, de ezek a sorok bizony mélybe fúrják magukat.), „*Utazik a vonaton két cet... – tessék mondani, felhallatszik?*” (Szilágyi Ákos, ezúttal a trefás kedvű.), „*Mert tudnak lépni egyszerre, / meg fürdeni a tengerbe*” (Borbély Szilárd katonás verse, de bolond világ!, ezek a katonák nem rétesre gyúrnak, hanem krémesre, egyébként gyönyörű katonák, bár itt az oldalpár medveszívemnek nem kedves, de a katonák!), írják még Varró Dániel csodás MESÉ-jéről s a sorról: „*Világszépbaíjzú macskagrófkisasszony, / halálosan beléd szerettem asszem.*” Meg Eörsi ör-

dögfiókájáról, „*Rossz az ördög, hogyha jó!*”, meg Kovács András Ferenc VILÁGJÁRÓ MALACIKÁ-járól: „*Hírlik, úri malacként ért / Peruba és Laoszba, / mert előbb a pantallóját, / s a csülkét is lemosta. // Mondják, váltig hivatkozott / holmi Verne Gyulára, / s Egyiptomban föl-fölmászált / három ernyedt gúlára*” – ez utóbbiról már azért is írják sokat, mert Tamkó Sirató felejthetetlen Tengerecki Pálját idézi fel, s írják persze HÖSÜNK: KIS SÜN-ről is, Szilágyi Ákos szüleményéről, nem hagyám ki Kemény István HAJNAL-át meg Varró Dániel SZÖSZ NÉNÉ-jét, s nem felejtkeznek el Barak László sorairól sem, miszerint: „*De sokan vagytok, két embergyerek!*”, és még arról is szót ejtenék...

Hogy micsoda? Hogy vége a meghallgatásnak? De hát annyi mindent mondanék még, s most „*kész, vége. Meghajlás, pukedli, taps?*”, na ne!, és írhatok róla?, hogy majd értesítenek?, de kérem, én már medve létemre álomban ezeregy egymással és mondatokkal játszó macska voltam, annyira szeretném leírni, mi teszszik?, hogy??!!!, hát mancsaimra, ezt azért már nem hagyom, Maga meg mit jegyzetelget még itt?!, MagaSarokbanMebúvóSzavátSemVenniMegttestesültSzorgalom?! marsoljon gyorsan ki, vagy maga is a bizottság? hogy hívják magát?, *Ambrus Judit?*, sipircik!, na, lesz már válasz, nIiiiiIIIIiiIIiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiinc?, vigyázzanak, az én ereimben nem spenót vándorog!, ez nnnnnnnneeeeeeeeeemmmmm viselk

ISTEN HOZOTT – AMÚGY KI VAGY?

*Grecsó Krisztián: Isten hozott
Magvető, 2005. 319 oldal, 2690 Ft*

Grecsó Krisztián első regényét a mű címének szellemében fogadta az olvasóközönség. A legolvasottabb magyar magazin újságírója jószívvvel ajánlja a könyvet, ebben a találásban Grecsó mintegy a fiatal magyar irodalom megtestesítője, akinek műve az irodalmi érték mellett még akár bestsellernek is tekinthető. A *Jelenkorban* Szilágyi Zsófia mélyenszántó tanulmányában az ISTEN HOZOTT-at Móricz Zsigmond ÉLETEM REGÉNYÉ-nek az újraolvasásaként ajánlja fel. Ezek az egymástól lényegesen eltérő moz-

zanatok ugyanarról a regényről szólnak. „Isten hozott! Örülök, hogy itt vagy!” – mondja a regény első kritikusa, Károlyi Csaba. Látszik, hogy várta ezt a könyvet, hisz várható volt az érkezése. Előző könyve, a PLETYKAANYU Grecsó nevét ismertté tette, még televíziós műsorok is foglalkoztak a könyv utóéletével, egy nem éppen meghitt hermeneutikai helyzet alakult ki a szerző és a befogadók között: saját magukkal megesezt történeteiket a szegváriak magukra olvasták. Egy jól megírt, mi több, emlékezetes elbeszéléskötet után regényt kell írni. A regényírás a magyar irodalomban a bérmálás, illetve az ISTEN HOZOTT esetében nyugodtan írhatjuk, a *bár micva* rituáléja – a regény megírásától kezdve számít felnőttnek az író. Onnan kezdve integrálható az irodalmi hagyományba, hasonlítható más életművekhez, helyezhető el a kánonban. De ahogy a regényben(?) a főhős Gallér Gergely árva, úgy a könyv műfaját illetően is el lehet bizonytalanodni, hogy az-e, aminek látszik, vagy aminek látni akarjuk. Regény-e az ISTEN HOZOTT? Bazsányi Sándor EX LIBRIS-ében „*mozaikos világrajzolat*”-nak nevezi a művet, amely formájában hasonlatos a „pályakezdő” Mikszáth JÓ PALÓCOK-jához vagy Bodor Ádám SINISTRA KÖRZET-éhez (ÉS, 2005/47.). Mikszáth és Bodor művének – néminemű egyszerűsítéssel élve – a táj, a körzet, a régió, a közeg a szövegszervező elve, az, hogy ugyanabban a térben történnek a dolgok. (Ezzel az egyenműsítéssel az idő problematikáját éppen hogy nem lehet zárójelbe tenni. Miképp Bodor könyvében az idő látszólagos kiiktathatósága, felfüggeszthetősége állandó feszültség, úgy az ISTEN HOZOTT ideje[i] is majd külön bekezdést érdemelnek.) A regény történetét, pontosabban a hét évvel ezelőtti történet elbeszélését egy kikényszerített emlékezőhelyzet indítja el. A főhóst, Gallér Gergelyt 1990. március 12-én, születése és neve napján (ez az egyidejűség, hogy a születéshez képest lehet csak neve, az árvaság szép metaforája) felhívja egykori barátja telefonon, hogy menjen vissza a falujukba, mert miután feloszlott a téesz, el lehet olvasni a Klein-naplót. Azt a rejtélyes szöveget, amely nem lehet tudni, valójában hogyan, mintegy véletlenül született meg. Ebből a szempontból az árva Gallér Gergely és a Klein-napló nagyon is hasonlít egymáshoz. Hogy a hasonlóság honnan ered, a regény végén kiderül. Elöljáróban annyit, hogy minden

rejtélyt egy anya szült. Miközben Gallér Gergely hazautazik a faluba, „*az emlékezés nyálkás és fájdalmas folyama*” (11.) során felidézi és végigmeséli, újraéli a regény történetét. Az elbeszélő önbeteljesítő kijelentése: „*Széjjel fogok szedni mindent, apróra, a nagy egészből rengeteg szálkányi, egymásnak ellentmondó részlet lesz. Táj lesz újra...*” (11–12.) akár a regény ellenében, a nagy egészsel szemben, a tájszerű novellaciklus műfaji leírásaként is olvasható. Egyfelől a történet egyneműsége, a szerkezet koherenciája, a jelemek sokfélesége, a motívumok tagoltsága valódi regénnyé teszi az ISTEN HOZOTT-at, ugyanakkor a történetek egymástól külön állva is megállják a helyüket, és a körszerűség éppen ezzel a ciklikusságot is jelentheti. Az ISTEN HOZOTT árva regénynek is nevezhető: az árvaságot nem tartalmi értelmében, hanem poétikai jelentésében értjük: hiányzik az egész centrumából valamilyen epikus mag, összetartó anyag, amihez képest a szöveg regény lehetne. De ez sem feltétlenül igaz. Talán nem szerencsés állandóan allegóriaként olvasni a regény egyegy motívumát, de ami a regényben Franczek Gyulával esik meg, szinte az árvaság megfordításaként, aki annak ellenére (vagy azzal együtt), hogy urológiai vizsgálatok által bizonyítottan steril, utódot, utódokat nemz. Valahogy ilyen ez a regény is. Van, mégis van. És ez a lényeg.

Bazsányi tipológiájából a pályakezdés retorikája is termékeny felvetés lehet: bemutatkozásakor a szerző azt mutatja be, azt adja tovább, ami az övé, de legalábbis ami az övé volt. Ami az övé lehetett, amíg meg nem írta és ezzel el nem vesztette. Ahogy Szilágyi Zsófia írja: Grecsó otthagya a falut. Ebből a szempontból az ISTEN HOZOTT ugyanabban a mozdulatban Isten hozzád, Isten veled is. Grecsó sokkal inkább a faluval szemben ír, semmint a faluból, akárcsak Móricz – ahogy erre Szilágyi is felhívja a figyelmet. Ennek a jelentékeny különbségnek a figyelembe nem vétele az urbánus magyar irodalmi gondolkodás igazi provincializmusa: ahelyett, hogy felülírná a sztereotípiákat, új köntösben igyekszik átmenteni azokat. Csakhogy Grecsó alkata elegánsan és egyszerűen visszaautasítja az előre csomagolt és leosztott szerepeket.

Írói nyelve, motívumkezelése sokkal áttettelebb, reflektáltabb, irodalmbibb, mint elsőre tűnik. Például maga a Klein Ede Egylet is „A

PÁL UTCAI FIÚK című regény kései bűvöletében” szü-
letett. (18.) Az árva Gallér Gergely és Gallér
Eszter, akik árvaságuk ellenére avagy éppen
árvaságuk miatt egymás testvérei, az apátlanul
felcseperedő Beregi András (a továbbiakban:
Bece) és a külön nagybátyjánál élő külön
Metz Dezső egyfajta irodalmi valóságban él.
Idegenségüket leplezve egy mitikus világot épí-
tenek, mesélnek maguk köré. Elemei az ÓTES-
TAMENTUM és az ÚJSZÖVEVSÉG könyveiből a KAB-
BALA gondolatvilágából és népi hiedelmekből,
helyi babonákból, megmagyarázhatatlan rej-
télyekből és a közelmúlt konkrét történelmi
traumáiból (a teljesen alaptalan vérvád Klein
Ede ellen 1948-ban) együttesen tevődnek ösz-
sze. Ez a mondkör annyira sokszínű és válto-
zatos, annyira váratlan tagokból áll egybe, hogy
eklektikussága egyáltalán nem zavaró.

Ennek a felfokozott hiperliteralizáltságnak
remekbe szabott példája, hogy amikor Metz
Dezső Orosházára tart a vonattal, Szentetor-
nya községénél, ahol Justh Zsigmond paraszt-
színháza működött, egy majorságbeli szellem-
mel találkozik, aki megszólítja. *„Azt mondta, bog-
lyarakás közben Plautus- és Molière-monológokat
szavaltak az alföldi parasztlak, és porzott az irtóza-
tos saller, ha a legény aratás közben Shakespeare-t
tévesztett.”* (78.) Az ehhez hasonló délibábos je-
lenetekben a valóság versus fikció nem túl iz-
galmas oppozíciója helyett szóba kerül a kital-
lalt, mert fikcionált valóság viszonya a valódi
valósághoz. Ahogy ugyanez a szellem mondja
feje tetejére állított platonizmussal: *„mert csak a
megírt létezik, a valóságban nincsen semmi”*. (79.)
Ugyanez a szentencia másutt valamivel modo-
rosabban hangzik a maga mívesre csiszolt ki-
azmus alakzatával: *„Minden meg van írva, illet-
ve az létezik, ami írva van, és amiatt, mert meg van
írva.”* (157.) Itt a reflexív meglátás már-már a
saját farkába harap, magához nyúl. Erre a fé-
lig-meddig kettősségre épülnek a regény hely-
színei is: Orosháza, Szeged igazi neve mellett
Sáraság, Feketeváros és az evangélikus Tótvá-
ros kitalált helységnév, de nagyon egyszerű-
en működő megoldó kulccsal lefordíthatjuk e
helységeket úgymint: Szegvár, Csongrád, Bé-
készsaba. A katolikus Sárasággal szemben re-
formátusok lakta *„szenteskedő város”* neve pedig
szó szerint magáért beszél: Szentes. Az adott
régioi belső tagolódását mutatja, hogy a tele-
pülések vallási-kulturális vonatkozásban külön-
bözthetők meg, azaz saját magukat így kü-

lönböztetik meg. Ebben a világérzékelésben
a vidék az, ami kívül van a szülőfalun. Maga a
„szülőfaló” figurája is automatikusan az árva-
ság metaforája: Gallér Gergelyt valójában a fa-
lu (történelme, nyelve, mitológiája) hozza vi-
lágra. És aztán a falu kergeti el, hogy újra ha-
zatérjen, ha ugyan hazatérhet. Gallér Gergely
arc nélküli elbeszélő, miközben ő lát minden-
kit, őt nem látja senki. Miközben minden tör-
ténetet ő elevenít fel, ő mesél el, őt senki sem
hozza szóba. Mert a szó nincsen másnál, csak-
is őnála. Még maga a Klein-napló szövege is
csak az ő elbeszélésén keresztül jelenik meg.
Nincsen teste, de van szava. Pontosabban csak
szava van, története van, de élete nincs. Mivel
árva – így nincsen családja, családragénye, visz-
szaolvasható múltja. Azzal, hogy a könyv népe-
vel azonosítja magát, múltat is talál magának.
Más kérdés, hogy a regényben a zsidó az ide-
gen metaforája.

A regényben többféle időszemlélet ütközik,
de mindenképpen találkozik egymással. Gal-
lér Gergely keresztneve eleve az idő tagolásá-
nak, az időfolyam felosztásának a lehetséges
jelölője. Az idő értelmezhetőségének feszült-
ségét a regény mottói előkészítik: *„A földműves
élete rövid, mint a gazdasági év. A tavasz már ki-
mossa az emlékezetből a telet, a tavaszt a nyár. A fa-
lu kis házaiban nem marad jel, hír, emlék azokról,
akik elébb lakták”* – Móricz Zsigmond. A másik
mondat Krúdy Gyuláé: *„...nem vagyunk mások,
mint folytatásai a régi időnek, a lábnymok tovább-
mennek ugyanazon az úton, jó szem kell hozzá, hogy
megláthassa valaki, hol végződik az egyik nemzedék
lábnyma és hol folytatódik az új nemzedéké”*. A két
szöveg jelentéstani ellentmondása már-már
gyanúsán egyértelmű: nincsen jel, vagy van jel.
Az ISTEN HOZOTT nyomkeresőinek kétségkívül
jó szemük van, és talán azért is tudják meglát-
ni a nyomokat, mert ők árvaságuk folytán nem
tartoznak egyik nemzedékhez sem; eleve kí-
vülről (és közben mégis belülről) próbálják *nyo-
mon követni* a dolgokat. Talán a két mottó még
továbbolvasható lehet egy prózaretorikai al-
legorikus szerkezetben: Móricz a regény, a to-
tális világleírás, Krúdy pedig a novella, a rész-
letek mágiájának a metaforája – de az ilyen
behelyettesítések éppen a mottók nyitott ele-
venségét tennék zárójelbe. (Az mindenesetre
megállapítható, hogy Grecsónak, mint próza-
írónak, jó szeme van az irodalmi hagyomány-
hoz, a könyv tele van finoman beleszótt vagy

épp hogy csak játékba lendített utalással. Nem dialektusban vagy egzotikusnak ható tájzólásban ír.)

A regényben létezik egyfelől a *faluidő*: „Sáraságban erősebben és mélyebben történnek a dolgok”. Ez Sáraság belső ideje, amely független a külső időtől. Mitikus jelleggel bír, ebben az idődimenzióban egyenes, folyamatos, folytatógagos kapcsolat van a BIBLIA ideje és Sáraság jelene között.

Aztán van egyszerre lineáris és ciklikus elbeszélte *életidő*, amely a főhős életét kíséri végig; míg otthon van, az idő inkább körkörösen telik, és ahogy folyamatosan kiszakad ebből az „egyszerűen és misztikusan szép, zárt és oltalmazó” (301.) sárasági életből, úgy lesz egyenesen előrehaladó.

És kibontható egy harmadik időszik: nevezhető akár külső, történelmileg felosztható *magyaridőnek* is. Merthogy a külvilág néha-néha azért betoppan ebbe a hermetikus regényvilágba is. A történelmi valóság színrevitelénél a szerző két különböző technikával dolgozik: az előző rendszer megmarad szükségszerű történelmi háttérnek, amely csak ritkán van hatással Sáraság dolgaira. Ilyen ritka kivétel a Klein-napló kiszivárgása, botrányhulláma, aminek hatására még a pesti elvtársak is ellátogatnak Sáraságba. A másik helyzet, amikor sárasági ember lép be a kádáriánus Magyarországra, a regény egyik legjobb-legkeserűbb anekdotája: Bece Pesten élő apja meghal, mire Bece nagyapja, anyja és Bece elmege a temetésre, csak éppen korábban pár nappal. Sáraságban értelmezhetetlen, hogy valakit több napon keresztül jelgeljenek, így hát idő előtt felkerekedik a család, de ahhoz még épp alkalmas időben, hogy a 301-es parcellánál próbálják meg elrejtetni a túl korán megvett koszorút.

A rendszerváltás erjedő-izgalmas időszakát a regény már kvázi-történelmi kontextusba helyezi. Így lesz a közelmúltból történelmi anyag. Például azzal, hogy leírja, újra megjeleníti a két talán legemlékezetesebb választási plakátot. „[A Körös-parton loholó urak] *tenyérszi kórkárdával a mellükön igyekeznek a megyeházára. Utánuk nézek, olyan a tarkójuk, mint az a nemrég nyomott »távárísi konyec«-es plakát, ami az orosz katonákat búcsúztatja, nem túl előzékenyen, ám annál felhőtlenebbül.*” (8.) „*A fiülkébe, a véccéajtó belső oldalára, valami elvetemült választási plakátot*

ragasztott (sic!), fölül két ocsmány férfi csókolózik, vén kommunisták, talán Kádár és Brezsnyev, az alsón egy fiatal pár. A képek alatt rövid szöveg, azt kéri, válasszunk.” (296.) Egyszerre idézik fel az akkori politikai-közéleti közeget, ugyanakkor alkalmasak arra is, hogy a mából visszatekintve láthassuk a politikai divatokat.

A falu tulajdonképpen arctalan, alakatlan massa. Grecsó itt is végtelen megoldásokkal áll elő: tíz-tizenöt embert közelről megismertet velünk, a többiekéről viszont semmit nem tudunk, halmazként a buszon látjuk őket, amint mindennap munkába mennek és munkából jönnek, vagy húszévente lincselnek, zsidót üldöznek – körülbelül ennyiből áll az életük. Őket a „*falú szájá*”-nak nevezi az elbeszélő. És ezzel eljutottunk a regény egyik legneuralgikusabb motívumához: Klein Edéhez. A vérvád történetét a valóságból vette át Grecsó: a holokausztot túlélő és a falujába visszatérő szeghalmi zsidót, Klein Viktort, hasonlóan Klein Edéhez, gyalázatos rágalmaikkal elkergették a helyiek. A regényben a zsidó az „idegen”, a „másik”. Aki nem egészen olyan, mint mi. „*Úgy látszik, zsidónak nem csak születni lehet*” – mondja Bece. (266.) Árvaság és zsidóság összefüggése, az, hogy egy nem zsidó árvát lezsidózzanak, és az illető gyerek ezt büszkén vállalja, morális tőkét kovácsoljon belőle, nem az ISTEN HOZOTT lapjain jelenik meg először a magyar irodalomban. Ezt a traumát, valamint az abból való etikai kiállást Nagy Lajos írta meg visszamemlékezéseiben. (Az a Nagy Lajos, akinek írásművészetét rosszabb esetben a „sültrealista”, jobb esetben a „világszerű próza” kategóriával szokás elintézni; és aki Móricz Zsigmondhoz hasonlóan megérdemelné, hogy etikai és esztétikai értékeihez méltó módon foglalkozzanak vele.) Az ISTEN HOZOTT örök zsidómotívuma azonban némi morális és narratív didaxist is magával hoz. Ebben az identitásregényben a „zsidó egyenlő a másikkal” elsőfokú megoldó képlet eléggé kiismerhető lesz. Az a jelenet pedig, amelyben Gallér Gergely Szeged felé menet találkozik a vonaton két lipótvárosi rabbival, akik fellebbentik egy nagy rejtély titkát, kifejezetten erőltetett, tákolmányyszerű, a régi vicc jutott róla az eszembe: két zsidó utazik a vonaton. Megtoldva egy harmadikkal, aki még nem is tud róla, hogy ő is az.

Szegő János

JELZŐTŰZEK A LEKTŰR ÁRNYÉKÁBAN

*Papp András: A suttogó
Kalligram, Pozsony, 2004. 256 oldal, 1900 Ft*

Az utóbbi évtized egyik legnépszerűbb bestsellere volt Nicholas Evans regénye, A SUTTOGÓ. Minden megvan benne, ami az efféle iparcikket eladhatóvá teszi: a romlatlan amerikai vidék légköre, fatális tragédia, lovak, bölények, zagyva (ál)indián misztika, sarki fűszeres és a mama almás pitéje. Amikor ezt a címet meglátjuk, elég pontos elképzelésünk van arról, hogy milyen természetű szövegre számíthatunk. Papp Andrásnak tehát szintén elég pontosan tudnia kellett, hogy amikor kisprózáit ezzel megegyező címmel jelenteti meg, zavarba ejti olvasóját. Persze nem tiltja a törvény az ilyesmit, de aki saját írásait RAGYOGÁS, ÁRVÍZ INDIÁBAN vagy éppen ELFÚJTA A SZÉL címmel közli, az éppúgy számíthat a címplágium okozta többletfigyelemre, mint a nyomában járó ellenérzésre. Napjaink irodalomelméleti „élősködés egy paratextuson” néven emlegetik ezt az eljárást, korántsem mindig elítélőleg. Ha például egy gyereknyomda törpefiguráját sok példányban rajzlapra nyomtatja a művész, úgy, hogy csak egyszer festékezi be a formát, és a végül láthatatlanná halványodó figurák alá ezt írja: A FORSYTE-SAGA, természetesen ironikusan ellenpontozza a nagyrealista regényfolyam alkotójának gesztusát. Amikor Anthony Burgess THE CLOCKWORK ORANGE címen tett közzé sötét utópiát, névrokonának egyik ismert művére, a humorista Frank Burgess TWO O’CLOCK COURAGE-ére utalt; mintegy műve részévé tette a szerző és a cím láttán az olvasóban ébredő zavart. Napjaink magyar irodalmában pedig (az ebben a tekintetben máig kísérletező avantgardistának mondható) Petőcz András folytatja ezt a gyakorlatot, de ő sem szerinti azonosságokban utazik: MICIMACKÓ ÉS BARÁTAI című gyermekverskötete vagy A NAP-SÜTÖTTE SÁVBAN című versgyűjteménye ismert előképeket idéz meg. Papp András gesztusa ebben az értelemben artikulálatlan, iróniának nyoma sincs, és az olvasó nem kap semmilyen magyarázatot a dologra. Mindössze annyit látunk, hogy a kötet félig-meddig címadó írása (a novella címe ugyanis nem A SUTTOGÓ, ha-

nem A SUTTOGÓ) szintén a lovakkal halkan beszélgető emberről szól, aki közlekedési helyzetben hal meg lovával együtt. Papp prózájának mind minősége, mind természete távol áll a lektűrétől, sokkal igényesebb, ugyanakkor kevésbé szórakoztató, valójában „hagyományos” művészi elbeszélések ezek, némi szövegirodalmi beütéssel. A pusztá (és, ismétlem, inkább ellenszenvet, mint érdeklődést kiváltó) reklámszempontokon túl csak magából a szövegből, de még inkább Papp eddigi munkásságának egészéből lehet értelmezni ezt a címadást.

Arra gondolok, hogy akár Papp prózájának egészét is leírhatjuk különféle ambivalenciák rendszereként. Gyakran követ előképet – előző regénye, a TE BESZÁLLSZ A BÁRKÁBA című JAK-füzet története mitológiai mesét, Noé történetét dolgozta fel, A FELEDÉS EGYENLETES NÖVEKEDÉSE című első könyvében is volt görög mítoszparafraíz éppúgy, mint a Krisztus-történet népmesébe oltott feldolgozása –, de a legtrikább esetben jöhetünk rá, hogy mi volt a célja az ismert történet újramondásának. Az író szempontjából persze könnyebb belátnunk az eljárást gyakorlati hasznát: Papp rendkívül szétartó hagyományelemekből építkezik. Camus és Thomas Bernhard, Mészöly Miklós és Proust, Kafka és Sinka István, Cioran és Nádas Péter jelenléte egyaránt érezhető az elbeszélések erőterében. A kötött előkép lehetővé teszi, hogy a szöveg százfelé induljon el egyszerre, hogy minden mondat más stílusban, más intonációval, más képalakítással szerveződjék, hiszen a „selekmény”, ha annak nevezük egyáltalán, valahol a szövegen kívül található; ismerjük anélkül, hogy az író következetesen végigmondaná. Ez az eljárás a regényben is működött, és itt, a kisprózában sem mondja fel a szolgálatot. A különbség annyi, hogy a rövid és egészen apró szövegegységek magukban is megállhatnak: mára edzett szövegértők lettünk.

De nézzük végig, hogy miféle szövegek sorakoznak ebben a kötetben.

Az első, KUCSÉBERTÁLCA című darab a leg-hosszabb szöveg a kötetben. A szerző arra törekszik, hogy írása vallomásként, az édesanya elvesztése felett érzett fájdalomról szóló hiteles beszámolóként mutatkozzék, de ezt az értelmezésmódot mindjárt a címmel és a kezdőmondatokkal kérdéssé is teszi. A kucséber

olyan utcai árus, aki mindenféle aprósággal kereskedik: Pesten hagyományosan tűzkövet, cipőpertlit kínált efféle nyakba akasztott tálcáról „a kínai”, de árultak így nyalókát, aszalt fűgét, datolyát és minden más apróságot is. A szövegben efféléről nem esik szó, tehát a cím magát a prózát minősíti, ellentmondva a téma emelkedettségének. A kezdőmondatok pedig így hangzanak: „(1) *Anyám valóban meghalt. Tizennyolcadikán vagy tizenkilencedikén.*” Az anya halálhíre és az időpont bizonytalansága óhatatlanul Camus KÖZÖNY-ének elejét juttatja eszünkbe: „*Ma halt meg anyám. Vagy talán tegnap, nem is tudom pontosan.*” Az irodalmi utalás tehát a szöveg vallomásosságát, referencialitását teszi kérdésessé. Ezt az ellentmondásosságot Papp szövegeiben alapvető sajátosságának látom.

A kötet második, FÖLDI MÁSOK című ciklusába sorolt kisprózák különféle olvasói várakozásoknak megfelelő, de alapvetően egyszerű felépítésű, történetmondó, hangulatfestő elbeszélések.

A HOTEL REVIER éjjeliőreivel a szállodát járva nem történik semmi. A(z el)beszélőnek azonban története van, számára ez a történetbe foglalt húsznapos nem történés: vesztéglés, kitérő; nem tudni, mihez képest, mert arról már nem esik szó. Telik az idő, író és olvasó egyaránt érzékeli a hely hangulatát, tapasztalja, hogy milyen dolog éjszakai londonernek lenni, akinek többnyire semmi dolga. Ríporra emlékeztető írás ez, de maga a tényanyag, amiről tudósít, lényegtelen, talán nincs is. Az írás atmoszféráját ez a kettősség határozza meg: az olvasónak vannak bizonyos elképzelései arról, hogy milyennek kell lennie egy éjszakai szállodában játszódó riportnovellának, és itt nem azt kapja, amit vár, hanem hangulatokat, tanácsalanságot. A feszültség forrása éppen ez a csalódás, témaeltérítés. És utólag sem változik meg az első benyomásnak ez az alapvető ambivalenciája.

A MÁSODMAGAM hőse egy illegális videokazetta-másolót keres meg barátja nevében, hogy visszazerezze a silány termék árát. Az ügy szépen megoldódik, az olvasó feszültséget vár, konfliktust, de a szerző semmi effélével nem szolgál neki.

A SUTTOGÓ ijedt lova nem mozdul a vasúti sínekről, gazdája pedig mellette marad, így mindketten ott pusztnak. A jelenet emlékeztet (persze a címbe jelzett és fentebb említett

bestselleren kívül) Sinka István FEKETE BOJTÁR...-jának viharjelenetére, csak ott sikerül megelőzni a katasztrófát. Az embert és állatot összekötő misztikus kapcsolat ugyanaz, de ami Sinkánál archaikus és titokzatos színei ellenére a mesterség (a pástorélet) apoteózisa, az itt értelmetlen, fatális eset, egy értékelhetetlen, tétova gesztus története.

A SZABADESÉS riportzásának főszereplője egy idős falusi ember, akit alkalmi tűzifaárusok csapnak be a mázsálással. (Nota bene maga a fa eleve csak lopott lehet, hiszen másként aligha került volna magánkereskedőkhöz, így tehát a történet szereplőinek cinkossága elmosza azokat a morális különbségeket, melyek a konfliktust drámaivá tehetnék volna.) Írasmódját tekintve furá önellentmondás, hogy a szöveg csupa érzékenyen, művészién megformált nyelvi alakzataból áll, miközben beszélője ezt mondja magáról: „*Csoda lesz, ha sikerülni fog. Annál is inkább, mivel a történetmondásban semmiféle jártasságom nincs. Nehéz is megfogni, akár egy nedves dinnyemagot. Aztán meg szúr is, mint a zokniba ragadt cigánybúza. Mert a bizalom kérdése mindig bizonytalan. Ezt talán a parasztember tudja a legjobban, vagy ha nem tudja, akkor nagyon jól érzi. A parasztember, aki bízik a bizalmatlanságában. Ha egyáltalán van még ilyen ember; nem bizalmatlan, hanem paraszt.*” Egy mentalitás anatómiája ez a történet, melyben szegény emberek próbálnak túljárni egymás eszén. Pappot azonban nem a dolog szociológiai, néplélektani vagy akár népmesei vonatkozásai érdeklik. Egy narratíva hal meg nála már megszületése előtt; egy Tar Sándorra, a betyártörténetek Borgesére vagy Greccsó Krisztián régebbi, „lírai” kisprózáira emlékeztető intonáció, ami egyrészt erősen stilizált, másrészt a népelet, a parasztsors viszonyait hitelesen igyekszik visszaadni. Papp egyáltalán nem törekszik nyelvi hitelességre, ugyanakkor olyan mondatokat ad narrátora szájába, melyek éppen ez a problémát (amit megoldani nem is próbál) artikulálják. „*Ha úgy írnék, ahogyan az őstermelők általában beszélnek, keveset mondanék kevés szóval. De ma már úgy nem lehet. Azt akár valóban el is lehet rontani. S úgy közölni, mintha magnófelvételtől szólna. Nekem, tudom, a lehető legérthetőbb nyelven kell beszélnem, ferdítés nélkül. Nehézséget, legalábbis akkora nehézséget, mint azt egyébként vártam, egyáltalán nem okoz; nem kell erőszakot tennem a természetes megszólalásomon, hogy amit mondok, ter-*

meszetenes hangozzék. Az őstermelő nyelve az időtlen emlékezés nyelve; egyszerre több is, kevesebb is, mint általában a nyelv, a szókincsbeli gazdagság és a lelki érzékenység együttvéve.” Érdekes meggondolni, hogy ki lehet ennek a szövegrésznek a beszélője. Egyszerre vallomásos és ironikus, megfontolt és éppen megfontoltságában végtelenül naiv eszme-futtatás ez, és ebben a minőségében illeszkedik a Papp prózáját felépítő ambivalenciák sorába. De mást is megmutat ez a tökéletlenül sikerült, ezért szerkezetét jól láthatóan megmutató szöveg. Papp ugyanis a krimiszerű fordulatokból építkező történetnek nem mondja el a végét. Nem érdekli, hogy a becsapott öreg megkapja-e a hiányzó fát, hogy mit szólnak a csaló fuvarosok, amikor elébük áll, és a szemükbe végja az igazságot. Ehelyett egy szalmaszálát figyel, arról filozofál vagy metaforizál, nem is tudom. Papp elbeszélései, ezt mutatja meg a SZABADESÉS, valamiféle cselekményüktől vagy általában történetük magjától független, a költészetbe vagy a bölcselkedésbe való átfordulás, áttérülés kiindulópontjai. Ebben a közegben hangzanak el Papp érvényes kijelentései, a többi csak ezek hordozója, nyersanyag, alap, gondolati közeg, szöveggörnyezet.

Hasonló a helyzet a FÜLÖNFÜGGŐ című novellával, melynek vak főszereplője a vasútállomás bemondóhangjaként dolgozik, míg be nem köszönt a digitalizáció kora, amikor minden lehetséges közleményt rögzítenek, őt magát pedig elbocsátják; vagy a következő, AZ A KEVÉS MARADÉK című szöveggel, melynek beszélője afféle művezető néhány földmunkás mellett. Emberei csontokat, koponyákat találnak munka közben, ő pedig felveszi az egyik „halálfejet”, és elhatározza, hogy hazaviszi. A kérdésre, hogy minek: „*Csak, válaszoltam tömören, vállrándítás kíséretében. Ezt értette.*” A szöveg az azal végződik, hogy megpróbálja az agyüregét kitöltő ragadós, nedves anyagot eltávolítani. „*Úgy ráztam ki, mint aprót az ócska perselyből*” – utal József Attila [ÍME HÁT MEGLELTÉM HAZÁMAT...] kezdetű versére. A történetek Pappnál igen gyakran fejeződnek be ehhez hasonlóan, bölcselkedően, irodalmias utalásokkal. Nem zárulnak le, de nem is maradnak nyitva, nem mutatnak egy újabb, a befejeződés gesztusával megnyitott szellemi térre. Valahogy eloszlanak, szétperegnek a végükön. Toposz, vándormotívum, olykor aforizmaszerű mondatok buk-

kannak fel a szöveg „coda” részében, ezeken megtörik a szöveg, új irányokban folytatódik, majd szétágazik, áttételeződik, elfogy. A ciklust záró PLÁZANOVELLA – A NAGY ÉN című darab körré záródó cselekménye sem tér el a típusától: „*Elhatároztuk, hogy újateremtjük a világot*”, kezdődik az elbeszélés, és a sztorit záró szerelmi (vagy inkább csak szex-) jelenet a beszélőnél lényegesen idősebb nővel – aki, mint kiderül, már a társaság minden tagjával lefeküdt, és ezt valami rítusfélvé ideologizálja – amennyire váratlan, annyira következmény nélküli fordulata a cselekménynek. Csak sejteni lehet, hogy a világ újateremtésére elszánt fiatalasszonyra is hasonló sors vár, „a valóság talaján”. Hacsak rosszabb nem.

A kötet harmadik, KIMONDOTT PILLANATOK című ciklusának három szövegéből kettő még az eddig tárgyaltaknál is szétforgácsoltabb. A párizsi emlékek előadása hosszabb bevezető részekbe tördelve (POST FACTUM) még logikusan következik az élmény intenzitásából és az útinapló műfajának természetéből. A KIMONDOTT PILLANATOK rövid bevezető (humor és poén nélküli) egyperceseiben már több az okoskodás, mint a koherencia.

Ezzel szemben a SEZELENCÉS című, hasonló szerkezetű, darabkákból montírozott példázatos bolyongástörténet (megint csak Sinka- és Móricz-áthallásokkal dúsított pusztai-lápi elbeszélés) talán azért, mert nagyon intenzív az élmény, magának a tájnak és a rajta burjánzó életnek az ismerete, szeretete, a kötet leginkább magával ragadó darabjává épül.

*

Valójában nem is tudom, hogy összefoglalva mit mondhatnék Papp Andrásról. Jól bánik a nyelvel, jó a ritmusérzéke, szépen építi a mondatokat, olykor a Nádaséira emlékeztető, sokszorosan összetett konstrukciókat is. Erős mondatok ezek, szépen gördülvé fuvaroszák el az olvasót a novellák végéig, és nemcsak a hangulatot teremtő, de a hangulatot megidézhető képességük is figyelemre méltó. Az elbeszélések többnyire realiztikusak, riportszerűen idézik fel és meg világukat-világunkat. Az alakok plasztikusak, jóllehet leírásuk nem részletező: nem tudunk sokat róluk, de annak az oldaluknak, amelyre rálátunk a szerző látószögéből, megvannak a maga fényei, árnyékai, redőzete és anyagszerűsége. Ugyanakkor nehe-

zen tudnék rábeszélni valakit, hogy rendszeresen olvassa ezt az igényes, művészi prózát. A tétova szemlélődés, a történetek irány- és centrumnélkülisége mind olyan effektus, amely elkedvetleníti az olvasót. Nem biztos, hogy tudja, mihez kezdjen ezekkel a történetekkel, ha voltaképpen csak előadásuk módja és kontextusa a lényeges.

Ajánló fülszövegében Térey János Papp novellisztikáját lassan terebélyesedő rengeteghez hasonlítja, melynek mélyén messzire lobogó, baráti jelzőtüzeket pillanthatunk meg. A kép találó. Az éjszakai erdő sejtelmessége, szorongató sötétsége és fenyegető távlatiánya hatja át ezeket a történeteket. Minden elismerésem a szerzőé, aki rendületlenül virraszt tüzei mellett. Én azonban ezután is szívesebben olvasnék olyan elbeszéléseket, amelyekben el lehet látni valameddig, és bizonyos időközönként felkel a nap.

Bodor Béla

„NE GONDOLJ A GONDDAL”

Lengyel András: „...gondja két a gondolatban”.

Az értekező József Attiláról

Tiszatáj, Szeged, 2005. 276 oldal, 2100 Ft

1995-ben az Osiris Kiadó gondozásában két kötetben megjelent a Horváth Ivánnal közösen, a kritikai kiadás igényével szerkesztett JÓZSEF ATTILA: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–1930 című kiadványunk. A könyv a költő nagyszámú, addig tökéletesen ismeretlen kéziratát tette hozzáférhetővé a kutatás számára. Az újonnan előkerült anyag döntően megváltoztatta a gondolkodó József Attiláról az utóbbi évtizedekben kialakított képet. Azaz megváltoztatta volna, ha a szakma részéről valamiféle érdeklődés nyilvánult volna meg – tisztelet az igen ritka kivételnek – a feltárt szenzációs szövegkorpusz iránt. Annak, hogy a második rész, amely az ismeretlen töredékeket ugyancsak bőségesen tartalmazó 1930–1937 közötti korszak anyagát hozta volna nyilvánosságra, mindmáig nem készült el, egyik fő oka a szerkesztők által tapasztalt depresszív visszahangtalanság volt. Kedveszettségünk mégis túlzónak bizonyult, mert – igaz, nem kis időbeli elcsúszással – még-

is megindult a közzétett anyagok érdemi kutatása, feldolgozása. Sőt, mivel interneten, nyers formában az 1930 és 1937 közötti értekező próza is hozzáférhető lett, ez a kutatómunka már a harmincas évek újonnan megismerhető fogalmazványaira is kiterjedt. Azok között a szakemberek között, akik a megváltozott szövegkorpust komoly és beható figyelemben részítették, megemlítem Veres Andrást, Farkas János Lászlót, Bíró Bélát, Agárdi Pétert, Fehér M. Istvánt.

Az a József Attila-kutató azonban, aki a megújuló szöveganyagból kirajzolódó gondolkodó József Attila elemzését A MODERNITÁS ANTINÓMIÁI tanulmánykötet után immár másodszer vizsgálódásainak középpontjába állította, Lengyel András. A 2005-ös emlékvé egyik kiemelkedő teljesítményét, a „...GONDJA KÉL A GONDOLATBAN” című és AZ ÉRTEKEZŐ JÓZSEF ATTILÁRÓL alcímű tanulmánykötetet olvasva érzem úgy először: van értelme elvégeznünk a József Attila-értekező próza új kiadásának hátralévő munkálatait. Sőt, ezt a munkát immár nem magányosan és elszigetelten kell folytatnunk, hanem egy értelmezői közösségben, tanulás egymástól és természetesen ütköztetve eltérő nézeteinket. Már csak azért is, mert Lengyel a korrekt hivatkozási kultúrát gyakorolva sem farkodik polemikus nézeteinek megfogalmazásával. Vitában edzett érvelése során sok ponton érdemi lépésekkel viszi előre a József Attila-kutatást, így az itt következő gondolatmenet nem annyira bírálat vagy értékelés, mint a vele való kritikai eszmecsere néhány eredményét vagy feltevését bontja ki.

Jólesik olvasni a kötet számos helyén felbukkanó markáns álláspontot: Lengyel Cato „*ceterum censeo*”-jához méltó, nem lanyhuló buzgalommal „*kardoskodik József Attila [értekező] szövegeinek jelentősége mellett, s önértéküket hangsúlyozza*”. Valami igazsága van abban, hogy a költőt jelentős, originális gondolkodónak tartja. Még akkor is, ha én magam – ahogy ő fogalmaz – „*pragmatikusan viszonyulok az értelmezői oeuvre-höz*”, „*zárójelbe teszem – »lebegtetem« – az értekező szövegek jelentőségének kérdését*”, s „*magukat a szövegeket a költői életmű megértésének (egyik) eszközeként veszem figyelembe*”. Lengyel lelkes, fenntartás nélküli apológiáját csak ugyan túlzónak tartom, mert az értekező József Attila hatása korára elhanyagolható volt, s ez nemcsak életrajzi vagy egyéb esetleges okokkal magyarázható, hanem azzal is, hogy

ezek a szövegek, minden magvasságuk ellenére is, kevésbé voltak alkalmasak arra, hogy akár publicisztikaként, akár esszé gyanánt, akár bölcséleti szakszöveggként komolyabb befolyást gyakoroljanak a kortársak gondolkodására. Mindazonáltal elismerem, Lengyel felismerései (de a magam kutatási eredményei) alapján is, hogy valamilyen, pontosabban nehezen meghatározható módon, nemcsak szerzőjük nagy költő mivoltából eredően, kiemelkedő gondolati teljesítményeknek tekinthetők. Igazi hatásukat azonban csak ma, utólagos értelmezői segédlettel, a kései utókorra fejthetik ki.

Már csak azért is, mert a költő életében túlságosan is kevés írását tehette közzé, értekezői életművének nagyobb hányada kéziratok formában maradt az utókorra, s csak halála után jelenhetett meg. Ráadásul a két legfontosabb szövegkiadás, az 1941-ben megjelent, Sándor Pál által válogatott *KÖLTÉSZET ÉS NEMZET* és Szabolcsi Miklós igényességét tekintve példamutató 1958-as *JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI III. KÖTET*-e rendkívül hiányos, s ezen túl textológiai-filológiai tarthatatlan, félrevezető módon, önkényes rendben tette közzé a költő szövegeit. A költő nagy kéziratgyártó volt, rengeteg írása maradt befejezetlen, töredékes. Az ilyen utóélet rendkívül kedvezőtlenül érinti a hagyaték sorsát, erősen korlátozza megtermékenyítő behatolását a befogadó közegbe, amely optimálisan csak szűk időkeretek között mehet végbe.

A legsúlyosabb problémának azonban azt érzem, amit persze Lengyel is világosan észlel, hogy József Attila gondolati fejlődése nem látszik folyamatosnak, ugrásokban ment végbe. Kortársi emlékezésekre támaszkodva a kutatás feltételezte, hogy a fiatal egyetemista Bécsben már elmélyült a marxista irodalomban, és Hegelt is olvasta, s hogy lehettek ilyen olvasmányai, abban nincs különösebb okunk kételkedni. De hogy ez az erudíció ekkor nem épült be szervesen gondolkodásába, abban ma már biztosak lehetünk. Ugyanezt gondolhatjuk a freudi orientációjáról. Az ellenkező irányú kísérletek ellenére is azt gondolom, hogy a mélylélektan területén 1931 előtt csak felületes ismeretekre tett szert, bizonyos értesültsége lehetett, gondolkodásának irányát 1930 előtt sem a marxizmus, sem a freudizmus nem befolyásolta mélyebben.

Azoknak a gondolati irányoknak viszont, amelyeket a húszas évek második felében követett, vajmi kevés nyoma látszik 1930 után, s ami eleinte még kimutatható is, hamarosan úgy eltűnik, mint egy patak vize a sivatagban. A „...GONDJA KÉL A GONDOLATBAN” kötet egyik legsikeresebb írása épp azért a „...S ÉN MEGKERÜLTEM ÉRTE A VILÁGOT” című és *AZ ABSZOLÚTUM PROBLÉMÁJA JÓZSEF ATTILÁNÁL* alcímű nyitó tanulmány, mert Lengyel András itt tudja bizonyítani a húszas évek végén József Attilát oly intenzíven foglalkoztató abszolútumproblémának, ha nem is a folytonosságát, de hangsúlyos újraéledését a kései korszakában. Távoll áll tőlem, hogy a gondolati folytonosság megletére irányuló vizsgálódást reménytelennek tekintsem, vagy akár magam is feladjam, de ennek felfedéséhez, ahol és amilyen mértékben egyáltalán lehet vele számolni, nem vezet királyi út.

A kötet tanulmányainak első harmadával, amelyben a szerző zömmel olyan húszas évek végén vagy a harmincas évek legelején született írásokkal foglalkozik, amelyeket az Osiris Kiadónál 1995-ben megjelent könyvünkben közzétettünk és kommentáltunk, nem az a bajom, hogy megállapításaimmal vitatkozik, sőt örömdetes, hogy nemegyszer (persze korántsem mindig!) szerencsésen pontosítja, indokoltan korrigálja vagy továbbfejleszti állításaimat. Ezeket az írásokat olvasva az a kényelmetlen érzés fog el, hogy a szerző túllőtt a célon.

Legjobban talán azzal a tanulmánnyal indokolható ezt a rosszállásba átbillenő elismerést, amelyet Lengyel József Attila egzisztenciafogalmáról írt. Szívesen követem őt, amikor töri az utat az egzisztenciafogalom József Attila-i használatának fogalomtörténeti és problémátörténeti elhelyezése felé. Öröm látni, hogy az eddig tagolatlan és körvonalazatlan matéria mint kap kontúrokat, s leli meg helyét egy szisztémában. Csakhogy az 1928-ban felbukkanó egzisztenciafogalom József Attila gondolkodástörténetében hovatovább már 1929-ben kegyvesztetté válik, azaz csupán epizód-szerep jut neki a nagy színpjátékban. S ha ez így van, akkor ennek a fogalomepizodistának a felléptetése inkább a „rendező” divatfüggő heveny lelkesedésével magyarázható, nem pedig komoly, tartós elkötelezettségének tudható be. A tanulmány maradandó érdeme, hogy valószínűsíti: a fiatal József Attila a fogalmat Jas-

perstől kölcsönözhetette. A felületesebb útvonal, Vágó Márta közvetítése látszik plauzibilisnek, de nem zárható ki az sem, bár erre semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezünk, hogy a költő forgatta a német gondolkodó PSYCHOLOGIE DER WELTANSCHAUUNGEN című munkáját. De még ha tanulmányozta is ezt a munkát, akkor is erős túlzás azt állítani, hogy „*a költő egzisztencia-kategóriája a maga nemében összetettebb, világosabban tagolt, mint a Jaspersé*”. Sokkal inkább az egykorú német filozófiából kölcsönzött fogalommal való, az eredetiséget nem nélkülöző leleményes barkácsolásról beszélhetünk.

A kilengő mérleg, amely az egzisztenciata-nulmányban végül a pozitív oldalon állapodik meg, az „*önlét*” fogalmát elemző írásban a másik oldalra billen. Lengyel itt már nem éri be Jaspers idézett művével, amelyből csakugyan eredhetett a terminus, hanem magasabbra néz. Azt próbálja meg bebizonyítani, ingoványos talajra lépve, hogy a József Attila-i „*önlét*” a Heidegger SEIN UND ZEIT-jében szereplő „*Selbstsein*” fogalom magyarítása. Még ha elfogadnánk is, hogy Heidegger 1927-ben megjelent fiatalkori fő műve 1928-ban a költő kezébe került, kérdéses, hogy nyelvismerete megengedte-e a heideggeri gondolatmenet labirintikus megfogalmazásainak biztonságos követését. Az egyetlen forrásunk, Vágó Márta emlékezése, amely utal arra, hogy József Attilának volt tudomása a német gondolkodó felfogásáról, s amely az 1935-ben történt újratalálkozásuk idejére teszi a Heideggerről folytatott beszélgetést, inkább a költő felületes értesültségéről, semmint elmélyült, alapos ismereteiről tanúskodik. Aztán az is elgondolkodtató, hogy ha az „*önlét*” terminust kölcsönvette, akkor miért nem helyettesítette az „*ember*” szót a „*jelenvolólét*” vagy „*ittlét*” terminusaival, miért nem élt a „*kézhez-álló*”, a „*kéz néllevő*” stb. szakszavakkal? A heideggeri inspiráció ténye több mint kétséges, s mindazok az érvek, amelyeket a tanulmány felhoz ennek bizonyítására, a levegőben lógnak, erőszakoltak és nyakatekertek.

De még az ilyen, inkább a tanulmányíró vágyképeit tartalmazó, az igazolhatóság határán túlmerészkedő gondolatmenetek is tartalmaznak megfontolandó részmegállapításokat, s a költő írásai iránti rendkívül intenzív figyelemről tanúskodnak. A Heideggerrel József Attilát mindenáron rokonítani kívánó törekvés azt a rossz hagyományt folytatja, amely ab-

ból indult ki, hogy egy költőzseni csakis hozzá méltó, presztízst adó gondolkodókkal, az ügyeletes fároszokkal: Heggellel, Marxszal, Freudal hasonlítható össze. A Halasy-Nagy Józseftől származó esetleges inspirációt vizsgáló írás nagyon helyesen megszabadul ettől a babonától, s ott keresi az eszmetörténeti indításokat, ahol a fiatal költőnél nagyon sok esetben indokolt: a filozófiai rendszerek magyar ismertetőinek, népszerűsítőinek munkáiban. Még akkor is helyes elhelyezhető ez a vizsgálódási irány, ha merő fontoskodásnak érzem, hogy Lengyel a „*világ-egész*” József Attila-i terminusát a derék filozófia-professzortól származtatja. Hiszen a világ-egész nem más, mint az univerzum lehetséges magyar elnevezéseinek egyike, s az univerzum fogalmához a költőnek aligha volt szüksége Halasy-Nagyra.

A tanulmánykötet egyik alapgondolatát AZ „IHLET ÉS NEMZET” NEMZET-FOGALMÁRÓL című tanulmány tartalmazza. Eszerint József Attila gondolkodása a húszas évek végén „*Croce intuicionista esztétikájának kritikai továbbgondolásától egy fenomenológiai jellegű, Husserl, Jaspers és Heidegger bizonyos szempontjait és megfontolásait is felhasználó művészet-metafizika irányába halad*”. Az irány kijelölése nagy vonalakban elfogadható, kivéve Heidegger inspirációját; s Jaspers befolyása is inkább felületi és epizodikus. Hozzáteszem: a József Attilát körülvevő eszmetörténeti konstelláció ennél alighanem összetettebb és eklektikusabb. Nemcsak Pauler Ákos vagy Bergson hiányzik a felsorolásból, de a Kanttól és a skolasztikából eredő indítások számbavétele sem történik meg. S ehhez olyan eszmetörténeti források is kapcsolódnak, amelyek nem bölcseletiek, hanem az etnológiával, a nyelvtudománnyal vagy éppenséggel a magában vett irodalomkritikával állnak összefüggésben.

A költő törekvését azonban, hogy Husserl nyomdokain haladjon, Lengyel meggyőzően mutatja ki az elemzett fogalmazványban. József Attila itt csakugyan kísérletet tesz a fenomenológiai redukció alkalmazására. Abban már korántsem vagyok biztos, hogy a módszert, amellyel a szemlélet, a gondolkodás és a művészet, azaz az egyéni, egyetemes és nemzeti tevékenység lényegének meghatározása a fogalmazványban történik, Husserl elfogadta volna a fenomenológiai redukció legitim eljárásának. Erős túlzás a szöveg kapcsán a költő

Husserl-kritikájáról beszélni. Azt sem gondolom véletlennek, sőt nagyon is helyeslem, hogy József Attila gyorsan túllépett azon a nemzetfogalmon, amely – ahogy Lengyel András fogalmaz – „*elhatárolódik minden szociologikumtól*”. Ezt az elhatárolódást, bármilyen hibátlanul működne is a fenomenológiai redukció módszere, csak úgy lehet fenntartás nélkül fogadni, ha erősen és eltökélten elfogultak vagyunk a költő mellett. Bármennyire hasznos is lehetett József Attila költészeti elveinek kialakítása szempontjából a nemzetet közös ihletként meghatározni, egy közösség definíciója során a „szociologikumtól elhatárolódnai” a képtelenséggel határos, fiatalosan szertelen, provokatív álláspont.

„*A vitacikk logikájának félreértése, hogy »ahány méltatás, annyi néhány mondatos kisportréé«. Az Ady-vízió, úgy vélem, nem kisportrékat rajzol, ahogy Tverdot a véli; nem egyik vagy másik szerzőt jellemzi és minősíti, hanem konkrét ítéleteket, kritikusi módszereket mérlegel*” – írja Lengyel az Ady-vízió című vitacikket elemző tanulmányban, s helyreigazítását elfogadom. Önkritikára mégis sokkal inkább e megbírált tanulmányomnak néhány olyan részlete készlet, amelyekkel Lengyel András egyetért, amelyekből gondolatmenete kiindul. Álláspontom eleve óvatosabb és kritikusabb volt, mint az övé, de az Ady-vízióval szembeni fenntartásaimat korábban talán nem fogalmaztam meg eléggé világosan és határozottan. Az Ady-vízió zárórészlete, amelyben a költő saját művészetbőlceleti koncepcióját kifejti, szerintem nem kapcsolódik szervesen az azt megelőző hosszú, vitázó gondolatmenet-höz. Nem „relatív” rövid, ahogy Lengyel gondolja, hanem túlságosan szűkszavú. Ebből a dióhéjban összefoglalt koncepcióvázlatból a kortárs olvasó biztosan nem alkothatott világos képet a költő művészet- és költészettelfogásáról.

Még ennél is nagyobb hiányérzetet kelt az a szűkre szabott néhány passzus, amelyben József Attila az Ady-revizíós vitában részt vevő írástudóknak példát kívánt mutatni arra, hogyan kell Ady művészetét elemző módon értékelni. Nem tudok róla, hogy akadt volna olyan szakember az azóta eltelt évtizedekben, aki Ady-elemzéseiben felhasználta volna a költő megfogalmazásait. Nagyon valószínű, hogy e hosszú vitacikk végén a szerkesztőség sem adott volna teret a költőnek saját elemző módszerének hosszas bemutatására. Csak hát erre má-

sutt, más alkalommal sem került sor. Ott sem, ahol erre alkalom kínálkozott volna: a Babits-pamfletben vagy a Kosztolányi-kritikában.

Attól tartok, hogy nem véletlenül. József Attila az Ady-vízió-ban felismerte, hogy a költői szövegeket mértékadó módon nem lehet úgy elemezni, ahogyan ezt a korabeli magyar kritika tette. Megjelölt néhány olyan alapelvet, s ez csakugyan nagyon figyelemre méltó teljesítmény, amelyek egy lehetséges alternatív kritikai módszer felé mutattak. Olyan kezdeményezés sejlik föl ezekből, amelyek talán az orosz formalizmussal, a strukturalizmussal, a new criticism elveivel rokoníthatók. Láthatóan nem volt meg azonban ehhez a fogalmi fegyverze- te. Elveit nem tudta módszertanná kidolgozni. Ez természetesen nem az ő hibája. A korabeli magyar irodalomtudomány és kritika nem állt azon a szinten, amelyen „*ahány Ady-vers, az mind végigelemeztethessék*”. A vershez kiválóan értő fiatal költő ebben a terminológiai és módszertani ínségben a legkiválóbb kritikusokkal és irodalomtörténészekkel osztozott.

„*Névváraszelméletének*” tanulmányozása során azt tapasztaltam, hogy ha minden idevonatkozó értekező, vallomásos, levélbeli, (a kortársi emlékezésekben fennmaradt) szóbeli megnyilatkozását is kiaknázzuk, akkor sem szolgáltat elegendő adalékot ahhoz, hogy ezek kiadjanak egy komplett teóriát. Az elemzőnek nagyon kreatívan és igen bőségesen kell hozzáadnia protéziseket a fennmaradt anyaghoz, hogy ebből valamelyest megbízható módon rekonstruálható legyen a költő verselmélete. Így hát, noha az Ady-vízió-t én is igen figyelemreméltó eszmefuttatásnak tekintem, túlzásnak tartom Lengyel András méltatását, amely szerint „*József Attila az Ady-vízió révén a maga kora magyar »nagykritikusa«*” lenne. Aminthogy József Attila és Osvát kritikai judíciumát összehasonlító s Osvát hozzáértését a fiatal költőéhez képest kicsinylő összehasonlítás sem fogadom el.

A kötet második harmada, beleértve az utoljára szemügyre vett két tanulmányt is, azt, amely az IHLET ÉS NEMZET nemzetfogalmát vizsgálja, és a másikat, amelynek tárgya az Ady-vízió, a nemzetproblematikával kapcsolatos írásokat foglal magába. Igazat kell adnunk Lengyelnek, az abszolútum fogalma mellett ez a másik olyan állandó téma, amely „*valamiképpen költőnk egész későbbi pályáját végigkíséri, s ez a kérdéskör olykor nyíltan, kimondva, olykor csak imp-*

licit formában jelen van gondolkodásában, sőt költészetében is”. A „NARODNYIK” JÓZSEF ATTILA című tanulmány a címben rejlő kérdés gondolkodás-történeti jellemzésére vállalkozik.

A szöveg, amelynek elemzésére az írásban sor kerül, egy vitacikk befejezetlenül vagy csonkán ránk maradt publikálatlan fogalmazványa, amely a *Századunk* A MAGYAR IFJÚSÁG PROBLÉMÁI című vitájára s elsősorban Kecskeméti Györgynek a röpirat 1930/7. számában napvilágot látott hozzászólására reagál. A fogalmazvány szerzője a Bartha Miklós Társaság tagjaként lép fel, amelyből október végén több társával együtt lép ki, tiltakozva annak jobbrafordulása ellen. A szám megjelenése szeptemberre van datálva, tehát a költő válasza akár októberben is születetett, amikor a kilépéssel összefüggő kapcsolatlétesítése az illegális kommunista párttal, ha nem fejeződött is be, legalábbis nagyon előrehaladt. Némileg tompítja az ellentmondás élet, ha feltételezzük, hogy a *Századunk* szeptemberi száma esetleg már augusztusban, a lap nyári szüneteltetése végén kijött, s a költő szeptemberben megírhatta vitacikkét. Úgy látszik, nagyon komolyan kell vennünk Ignótus Pál emlékeztetés barátja nézeteinek ekkori villámgyors változásairól: „*sokat ingadozott, cikázott a véleménye*”.

Lengyel András alapos munkát végzett, árnyaltan és a társadalmi és nemzeti elv közötti bonyolult, ellentmondásos viszony által fölvetett problémákra érzékenyen elemezte a befejezetlen vitacikket. Ha itt-ott túlzottan megértő, apologetikus gesztusokkal is, de határozott kritikával illette mindazt, ami a költő logikailag hibátlan okfejtésében életidegennek bizonyult. Meggyőzően mutatta ki a rendkívül mély feszültséget, amely a nemzeti és a társadalmi elv között 1930-ban József Attila gondolkodásában kialakult. Ez a kínzó, ám költőileg termékeny feszültség változó intenzitással, de mindvégig feloldhatatlanul fennmaradt a költő további pályáján.

Baloldali elkötelezettségét azonban még a barátja népi vonzalmaival szemben igen keményen kritikus Ignótus Pál sem vonta kétségbe, még a Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikális lapjában történt szerepvállalása hónapjaiban sem: „*mindig baloldali volt, még az Előőrs-kiruccanás is beleértve, s mindig szocialista, tágabb értelemben*”. A nemzeti és a társadalmi elv feszültsége egyetlenegy, kivételesen súlyos törté-

nelmi pillanatban produkált a történezt igazán zavarba ejtő jelenséget József Attila pályáján: 1933 második felében, amikor megírta A NEMZETISZOCIALIZMUS LOBOGÓJA ALÁ SORAKOZÓ... kezdetű kéziratát. Hitler hatalomra jutása után a munkásmozgalmi baloldal történelmi perspektívái összeomlottak. A költőnek az illegális párttal való kapcsolata megszakadt. Útkeresése során a kávéházban megismerkedett egy különös jobboldali figurával, aki az illegális kommunista körökkel is kapcsolatokat tartott fenn, s aki ekkortájt egy Nemzeti Kommunista Párt megalapítását tervezgette: Rácz Kálmánnal. A szóban forgó írás ennek a kapcsolatnak a terméke.

A vitának, amelyet egy idő óta Lengyel Andrásal erről a kérdéstről folytatatok, igazi tétje ennek a szövegnek az értelmezése, s a költő mögötte húzódnó álláspontjának meghatározása. A kötet két, e témának szentelt tanulmánya annak a kutatási módszereszménynek a legragyozóbb eredményeit mutatja föl, amelyet a szerző az *ELŐSZÓ*-ban „*gondolkodástörténeti filológiának*” nevez. A Rácz Kálmán pályájáról készült, példamutatóan leleményes és alapos filológiai rekonstrukció és a mélyre hatoló és pontos gondolkodástörténeti analízis megkerülhetlenné teszi a kutatás számára a JÓZSEF ATTILA, RÁ CZ KÁLMÁN ÉS „A NEMZETISZOCIALIZMUS” című írást. A MÉG EGYSZER JÓZSEF ATTILA 1933-AS KISIKLÁSÁRÓL című tanulmány egy nagyon izgalmas, bár jelenleg teljesen bizonyítatlan feltevésből indul ki, amely szerint József Attila levelet váltott volna Otto Strasserrel, a nemzetiszocializmusnak a szocialista oldalát, radikális antikapitalizmusát komolyan vevő német antihitlerista politikussal, s ennek kapcsán fölvezolja a náci mozgalom eme tisztavirág-életű frakciójának ideológiáját, mint a József Attila feltételezett nemzeti kommunista álláspontját megvilágító analógiát.

Kár, hogy ez a két kiváló eredmény egy elhibázott és a József Attila-kutatást téves irányba fordító koncepció hitelesítését szolgálja. Nemcsak az a baj, hogy Lengyel erről a velejéig baloldali beállítottságú költőről és gondolkodóról feltételezi, hogy egy történelmi csapdahelyzetben, ha csak egy pillanatra is, átbillent a jobboldali radikalizmus végletébe, sőt, ezt a szubverzív alkatú, protestáló alaptermészetű, a fegyelmet anarchistahajlamaiból eredően is nehezen tűrő fiatallembert még Gömbös Gyula

alakuló Nemzeti Egység Pártjával is hírbe hozza. Ráadásul még azt az embert, aki joggal írta le magáról az autonóm személyiség definícióját: „*az én vezérem bensőmből vezérel*”, lecseréli egy külsőleg irányítható heteronóm figurára. Megfelelkezve A „NARÓDNYIK” JÓZSEF ATTILA című tanulmányban elért fontos felismeréseiről, feltételezi, hogy tollát a kommunistákkal szembeni (jogos) sérelemérzet vezette, s így késznek mutatkozott egy téves, egész addigi útvonalaának ellentmondó irányt választani. Holott a NEMZETISZOCIALIZMUS... kezdetű szöveg olyan valaki szellemi terméke, aki folyamatosan töprengett a társadalom ellenséges, egymással harcban álló rétegekre, osztályokra tagoltsága és a nemzeti sorsközösség hatékony egységesítő ereje közötti viszonyon. A történelem említett fordulata, a nemzetközi munkásmozgalom fasiszta, náci, bolsevik és nyugati szocialista irányokban történt széthullása újra aktualizálta ezt a belső dilemmát, s a költő 1933 második felében kétségekívül téves, de a baloldali elkötelezettségét nem felszámoló s az adott pillanatban lehetséges feleleteknél nem tévesztettebb választ adott a felmerülő kérdésre. Lengyel érvelései és hivatkozásai ezért számomra ponton megbicsaklanak, egészen A CSODASZARVAS és a VIGASZ című versek teljesen téves értelmezéséig.

Hogy vitáinknak további tápanyagot adjak, felhívom a szerző figyelmét Barcs Sándor 1987-ben Kubinyi Ferencnek adott interjújára, amely kitér József Attila „nemzeti kommunista” kalandjára. Az interjúból egyebek között kiderül, hogy a „nemzeti kommunizmus” kérdése nem maradt meg Rátz Kálmán – József Attila – Szántó Judit (és az ügyről láthatólag értesült rokon, Bányai László) szűk körében, hanem jóval szélesebb nyilvánosságot kapott. Sőt, valószínűleg nem a Lengyel által elemzett rövid kis írás volt az egyetlen terméke a költő töprengéseinek: „*egyszer az Ilkovicshoz voltam – mondja Barcs –, amikor az ülőrészből Hont Feri kiabál ki értem, hogy menjek oda. József Attilával ült ott, és éppen óriási vita folyt köztük arról... hogy a kommunistáknak tulajdonképpen azt kellene meglovagolni, amit azok [a nyilasok] mondanak. Be kell nyomolni a nyilas pártba és a szavukon fogni őket, végrehajtani velük az ígéreteiket... Az az érdekes, hogy József Attila ezt meg is írta. A 18. oldalnál tartott, ott volt előtte mind a 18 oldal, amiben ezt az elvet pertraktálta, ezzel foglalkozott*”.

A kötet tanulmányainak utolsó harmada azokat az írásokat elemzi, amelyekben a pszichoanalízis és a marxizmus fogalomrendszere és szempontjai dominálnak. Közülük a legismeretesebb, legsikerültebb s az utókor részéről is joggal a legtöbb figyelmet kapott írás a Kosztolányi SZÁMADÁS kötetéről írt József Attila-bírálat. Lengyelnek ebben a témában több konkurense is akadt, köztük Veres András, aki szintén tanulmányt írt a Kosztolányi-kritikáról. A kötetnek a József Attila-recenzióval kapcsolatos írása voltaképpen polémia Veres Andrással. A vita – mint AZ OLVASÓ SZEREPE A KÖLTÉSZETBEN cím is mutatja – Lengyel amaz állítása körül bontakozott ki, amely szerint a József Attila által az olvasónak a mű létrejöttében játszott szerepéről írottak Horváth János irodalommeghatározásából kiinduló, a recepcióesztétikát megelőlegező koncepcióknak tekinthetők. A vitában álláspontom a Veres Andráséhoz áll közelebb, s Lengyel érvelésében ugyanazt a felstilizáló, a költő felfogását anakronisztikusan modernizáló szándékot látom, ezúttal a recepcióesztétika vonatkozásában, amelyet fentebb a Heidegger-párhuzamok erőltetése kapcsán már szemérettettem.

A PSZICHOANALÍZIS MINT „AZ ÖDIPUSZ VALLÁS THEOLÓGIÁJA” a költőnek Rapaport Samuhoz, első analitikusához írt, 1934 tavaszán, a terápia félbeszakítása után Hódmezővásárhelyen kelt leveleit elemzi. A tanulmány, amely meggyőzően bizonyítja Lengyel kompetenciáját az eszmétörténetnek ebben a tartományában is, Horváth Iván szövegközlése és kommentárjai óta a legtöbbet tette a levelek születésének tisztázása terén. A kötet koncepciójának szellemében a talán még a levél műfaji kereteit is áthágó, szabálytalan, vallomást, fantazmagóriát, fejtegetést, emlékeztést szeszélyesen vegyítő szövegnek azt az oldalát domborítja ki, amely a költő elmélyült intellektuális felkészültségét bizonyítja: azt a bírálatot elemzi sok találó megállapítással, amelyben a költő a freudi Ödipuszkomplexus formuláját bírálja.

A kötet utolsó írása a költő Erős Ferenc által leírt s újabban N. Horváth Béla által kutatott freudomarxizmusának kérdéséhez szól hozzá. Az írás érdekessége és előremutató vonása, hogy az elemzésbe olyan írásokat, a MARX SZIMBOLIZMUSA című műhelyfőljegyzést vagy tanulmányvázlatot és A RENDKÍVÜL ÉRDEKES REGÉNYT... kezdetű töredékeket is bevon, amelyek egyelő-

re csak internetes változatban vannak közzételve. Ezzel nagyon is megfontolást érdemlő javaslatokat tesz a készülő kritikai kiadás kommentárja számára.

Szándékosan hagytam utoljára a kötetnek az abszolútum problémáját tárgyaló első tanulmánya mellett legsikeresebb, legérettebb írását, *A SZOCIALIZMUS MINT „EMBERI ÖNTUDAT”* című tanulmányt. Ez az írás a költői és értekezői pályának az abszolútum, a nemzeti és társadalmi elv viszonya mellett a harmadik, folyamatosan jelen lévő témáját, a szocializmus kérdését tárgyalja a *Szocializmus* című folyóirat 1934. novemberi számában megjelentetett József Attila-tanulmány, *A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETE* kapcsán. Azt a szakmai kapcsolatot, amely Lengyel András-hoz fűz, az interferencia szóval jellemezhetem, azaz az egymással találkozó, nem is rövid szakaszokon együtt vagy legalább párhuzamosan haladó, majd egymást keresztező, néhol egymáshoz képest kilendülő görbe vonalakkal ábrázolhatom. S ha ez így van, akkor *A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETÉ*-ről írt tanulmánya az egyik olyan szakaszt képviseli, amelyen egy úton haladok vele, sőt, mivel ő választotta először tanulmánya tárgyául ezt a fontos írást, ezért szívesen lépkedek a nyomaiba.

Természetesen itt is vannak pontok, amelyeket nem egészen úgy látok, ahogyan Lengyel. *A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETÉ*-ről valóban évtizedekig hallgattak azok, akiknek meg kellett volna nyilatkozniuk, csakhogy beszédes hallgatás volt ez. Hiszen az 1958-as, Szabolcsi-féle kritikai kiadás tartalmazta a szöveget, s az alvó aknaként lapult a Kádár-rendszer évtizedei alatt, s artikulálatlanul is alakította a József Attila-képet. Az antropológiai optimizmus érvényvesztésének feltevésével szemben a költő életének vége felé hivatkozhatunk egyebek között a *FLÓRA*-ciklus *MÁR KÉT MILLIÁRD* című versére vagy éppen a *MÁRCIUS* című költeményre, sőt, az *ARS POETICÁ*-ra is. A költő álláspontja ebben a kérdésben szinte mindvégig legalábbis ambivalensnek mondható.

Mindez azonban nem befolyásolja végső értéktéletemet a kötetről, amelyet már a gondolatmenet kezdetén leszögeztem: a József Attila-emlékév egyik legjelentősebb eredményét tartja kezében az olvasó, aki elolvassa a „...GONDJA KÉL A GONDOLATBAN” című kötetet.

Tverdota György

JÓZSEF ATTILA IRATAINAK FOTÓREPRODUKCIÓS KIADÁSA

„És ámulok, hogy elműlok”.

József Attila-iratok

Összeállította, bevezette Varga Katalin

Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 280 oldal, á. n.

A „hosszú” József Attila-év, amely voltaképpen csak most, 2006 könyvhetével ért véget, gazdag, bár hullámzó színvonalú termést hozott. Ennek a centenáris könyvgyarapodásnak egyik legértékesebb, legtartósabb érvényű darabja József Attila „iratai”-nak Varga Katalin közreadta hasonmás gyűjteménye.

A gyűjtemény több szempontból is újdonság a József Attila-irodalomban. Új tartalmilag, mert – ha egyes részleteiben ismerte is a kutatás a most közreadott anyagot – egészében, így együtt: olyan összkép bontakozik ki a kötetből, amely eddigi fragmentált tudáshoz képest mindenképpen új. S új a kötet jellege miatt is. A „hagyományos” szövegkiadás az eredeti dokumentumok transliterációján alapul, s így bizonyos mértékig elvonatkoztat attól: csak a tartalmat adja vissza, a külsőségeket, például az írásképet nem. A hagyományos szövegkiadás persze kényelmesebb, mint az eredeti anyagban való keresés, a használónak például nincsenek „olvasási” problémái (azokkal a sajtó alá rendező már megbirkózott), ám a transliteráció részesíté eljárása sok apró, nem „lényeges” részletet eltüntet: még a legaprólékosabb kéziratleírás is szegényesebb, mint az a kép, amely az eredeti dokumentum tanulmányozásából bontakozik ki a figyelmes szemlélő előtt. Azzal a kézenfekvő ötlettel tehát, hogy Varga Katalin az iratokat fotóreprodukcióban, hasonmásban adja, ezt a problémát megoldja. S mindezeket túl – a kutatót s az olvasót egyaránt – az „eredetiség” élményével ajándékozza meg.

Az iratok hasonmás kiadásának forgatása, persze, valójában egyáltalán nem azonos az eredeti anyag kézhezvételével, autopsziás vizsgálattal. A hasonmás, bár kevésbé, mint az átírás, maga is egyféle stilizálásnak tekinthető. Részben azért, mert a fekete-fehér technika csak kontrasztokat képes visszaadni, márpedig az eredeti dokumentum mindig „színes”: a pa-

pír, amelyen a szöveg olvasható, már elsárgult, a tinta kék vagy fekete (esetleg zöld, mint Kosztolányinál, vagy lila, mint Jókainál) stb. stb. (Ennyiben sajnálatos, hogy az eredeti elképzeléssel ellentétben, anyagi okokból, ezek az irathasonmások nem színesben lettek kinyomtatva.) Másrészt azért, mert a kötetbe való beleállítás, változó mértékben ugyan, de kényszerű méretváltozással jár (kicsinyítés, ritkábban nagyítás). Ezek a veszteségek azonban a hagyományos jellegű szövegkiadásokhoz mérten még mindig igen csekélyek: vállalhatók. Igazi veszteségnek csak az tekinthető, hogy a képeskönyvként, hasonmások sorozatával operáló kiadás, a könyv jellegéből adódóan csak nagyon takarékosan élhet a kiegészítő, magyarázó jegyzetekkel: voltaképpen a legalapvetőbb adatokra (megnevezés, lelőhely) szorítkozó képalírásokra szűkítve le a szerkesztői tájékoztatást. Varga Katalin álláspontja, persze, e vonatkozásban is vállalható: az irodalomkedvelő érdeklődőt nagy vonalakban ez is kielégíti, s – nem lebecsülendő haszon – a dokumentumokban való böngészésre, személyes „olvasói” aktivitásra készíti. A szakember pedig, ha némi többleterőfeszítéssel is, de maga is meg tudja keresni azokat a háttérinformációkat, amelyek a dokumentumok mélyebb értelmezéséhez szükségesek. S mindehhez a kötet végi precíz névmutató, amelyet – az általános rossz gyakorlattal ellentétben – Varga Katalin nem spórolt meg, igen hasznos keresési eszköz. Kutatónak, érdeklődőnek egyaránt jó szolgálatot tesz.

A kötet, bármily „egyszerű”, kézenfekvő ötlet eredménye is, természetesen nem a rózsabokorban született meg, alapos tájékozottság, szakértelem és módszeres munka kellett hozzá. Varga Katalin, akit az olvasók egy sor rendkívül gazdag anyagú, informatív bibliográfia készítőjeként ismernek (az ő nevéhez fűződik például a vaskos Babits-bibliográfia is!), a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratátnak vezetője. A bibliográfusi rutin és a kéziratokkal való bensőséges viszony e könyv létrejöttében szerencsésen egyesült. A Petőfi Irodalmi Múzeum ugyanis a legnagyobb József Attila-gyűjteménnyel rendelkező magyar közgyűjtemény, Varga Katalin így, mintegy hivatalból, egy olyan nagy kéziratgyűttes legfőbb öre, földolgozásának irányítója, amely szinte kínálta magát az új szempontú közzétételre. Ám Varga Katalin,

mint jó kéziratáros, tudta, a leggazdagabb gyűjtemény sem „teljes”, a kéziratok anyag, létmódjából következően, mindig szóródik: utána kell tehát menni. S az összeállító, bibliográfusként szerzett módszerességével, utána is ment ennek a sokfelé szétszóródott anyagnak. Azaz nemcsak „saját” gyűjteménye idetartozó anyagát vette számba, hanem több budapesti s jó néhány vidéki levéltár és archívum anyagát is átvizsgálta – horribile dictu még kórházi irattárakban is búvárkodott. S az eredmény impozáns: a szemelgető József Attila-filológiaihoz immár egy következetesen végigvitt, speciális nézőpontú, gazdag iratgyűjtemény közzététele is csatlakozik.

De mi e kötet nézőpontja, mi az, aminek közzétételére az összeállító vállalkozott? Nem életrajzot adott. Az anyag nem adja ki a költő teljes biográfiáját, sok minden nincs benne (s nem is lehet benne), ami egyébként fontos lenne. De megmutatja azt a József Attilát, aki a gyámügyi hatóságok, iskolák, bíróságok, ilyen-olyan hivatalos szervek látókörében mozgott, s akinek életét – a maguk saját nézőpontjából – ezek a szervek, bürokratikus mechanizmusok révén, dokumentálják. S ez nem kevés. Ha az így nyert adatokat értékükön kezeljük, s beépítjük az egyéb forrásokból kihámozható összefüggésekbe, olyan életrajzi nyersanyagot kapunk, amelyik az eddigieknél mélyebb és pontosabb interpretáció lehetőségét adja a kezünkbe. Márpedig ne feledjük, a József Attila-életrajz még Szabolcsi Miklós nagymonográfiája után is megírásra vár. Az eseménytörténet igazi mélységeinek és „finomságainak” föltárása még hátravan.

Az összeállítás József Áron és Pöcze Borbála házassági anyakönyvi kivonatával indul, és a József Attilának 1948. március 15-én adományozott posztumusz Kossuth-díj-adományozási okmányával zárul. Közben, szoros időrendben (tehát az egyetlen természetes rendben) sorakoznak az életút egy-egy állomását dokumentáló különféle iratok. József Attila születési anyakönyvi kivonata, gyermekvédő intézeti anyakönyve, elemi iskolai személyi lapja, bizonyítványa, postatakarékpénztári „betét-könyvecské”-je, újabb s újabb bizonyítványai, a Szent László Kórház betegfelvételi naplójának egy lapja, a menhelyi felvétel gazdagon burjánzó dokumentumai (köztük már Makai Ödön né-

hány fontos hivatalos levele), majd megint a költő újabb bizonyítványai, a makói szegény tanulókat Segítő Egyesület pénztári naplójának rá vonatkozó bejegyzése vagy a *Kékmadár* folyóirat „sajtóigazolványa” stb. stb. Mindegyik önmagában is érdekes, hasznos, informatív dokumentum, a menhelyi dokumentáció a maga nemében mégis egészen kiemelkedő. Egyrészt, még utólag is, érzelmeket fölkavaró irat-együttes ez egy kisleány kálváriájáról, hányódásáról, másrészt, túl a József Attila sorsát megvilágító mozzanatokon, mint a korszak menhelyi gyerekeinek sorsát társadalomtörténeti összefüggésekben fölillantó irat-együttes is igen tanulságos. A történések is jól hasznosíthatnák minden sorát. Irodalomtörténeti szempontból, persze, a kötet onnan kezdve válik igazán fontosná, sajtószerevé, amikor a felőttkor küszöbére érkező költőpalánta is megnyilatkozik, s versei révén a bírósági bürokrácia szemhatárába kerül. A LÁZADÓ KRISZTUS pörének iratanyaga, pontosabban a költő ez ügyben írott KIFOGÁSAL, azaz fellebbezése igazi filológiai csemegé. Ennek az iratnak eddig csak egyik változatát ismertük, a kötet most mindkét – lényegesen eltérő – verziót adja, belevilágítva ezzel a költő védekezésének stratégiájába is.

Jellemző a forrásadottságokra, hogy az anyagban jelentős a különböző bírósági (s rendőrségi) iratok száma: vádiratok, kihallgatási jegyzőkönyvek, ítéletek nagy számban sorjáznak. Ezeknél az „utókorban hízelgő” adatoknál azonban, ha nem is érdekesebbek, de talán fontosabbak azok az iratok, amelyek a költő intellektuális fejlődésének „külső” történetét teszik megismerhetővé. A szegedi, a bécsi, a párizsi és a budapesti egyetemi leckekönyvek (a fölvetett órákkal, tanárok aláírásaival) s más egyetemi iratok. Az egyetemista életét bemutató anyagban ott van egyebek közt az Országos Magyar Diáknyomorenyhítő Akció keretében megfogalmazott nevezetes „kérvény” hasonmása is – ez, méltán, az életrajzi összeállítások egyik igazi antológiadarabja. De föltűnik a lapokon a Magyar Külkereskedelmi Intézetnél töltött rövid időszak több dokumentuma is (kérvény, próbafordítás, szerződés stb.). Ezek között az egyik legizgalmasabb darab egy súlyosan rongált, vízfoltos irat, amely explicit alakban dokumentálja, hogy ekkor, 1929 márciusában önmagát József Attila *doktorandusz*ként nevezte meg. Így ez az információ adja meg a

fiatalkori művészetbölcselet életrajzi hátterét: eszerint ugyanis a költő ekkoriban *doktori disszertációján dolgozott* – csak éppen nem fejezte azt be. Anekdotikus információnak tetszhet, pedig nagyon is lényeges: itt olvasható a költő legfontosabb, legnagyobb becsben tartott munkaeszközének, Remington írógépének számlája (1929. december). S mindezeket túl további iratok is sorjáznak: a költő Jaurès munkaközösségi tagsági igazolványa, újabb s újabb pörök iratanyaga, lakás be- és kijelentőlapjai, tagsági könyvei, könyvtári „látogatójegye”, a *Valóság* szerkesztőjeként kibocsátott csekk-szelvénye, vasúti igazolványa, rendőrségen kiállított személyleírása, kiadói szerződése, Baumgarten-kisdíjának értesítője, rádióban előadott verseinek előzetes jegyzéke, szegénységbi bizonyítványa, indítandó folyóiratának, a *Szép Szónak* saját kezűleg írott előzetes címtérvei, a lap kiadására vonatkozó, másokkal együtt aláírt megállapodása, Siesta szanatóriumi orvosi igazolása, zsidó kórházi kezelési lapja stb. – mind-mind egy-egy érdekes és jellemző, olykor kimondottan fontos életrajzi mozzanat dokumentuma.

Az életrajzi dokumentáció valódi végpontja a balatonszárszói öngyilkosság hivatalos iratának sorozata: távirat, halottvizsgálati jegyzőkönyv, csendőrségi jelentés, helyszínrajz stb.

Maga az anyag, amelyet a kötet közread, természetesen többféleképpen is megítélhető. Az életrajzi adatokat, általában: az ún. referencialitás kérdését negligáló újabb értelmezői irányoknak ez a könyv nyilván csak „anekdotikus” adatok tárháza, amiből az értelmezés számára semmi lényeges nem következik. Ez az irányzat azonban, úgy vélem, téved, s mindenekelőtt önmagát csapja be: saját értelmezési lehetőségeit szűkíti. Azok az irodalomtörténész iskolák viszont, amelyek – bármilyen megfontolásból is, de – számolnak az életrajz kínálta lehetőségekkel, e kötetet örömmel üdvözölhetik. Számukra becsek lehetnek a könyv egyes adatai, de kivált fontos lehet ez az iratgyűjtemény mint egységes egész, mint az életút egyik, meghatározott nézőpontú áttekintése. Jellemző e tekintetben, hogy a 2006. évi könyvhétre megjelent József Attila-levelezés jegyzeteinek készítője, Stoll Béla már bőségesen merített az iratgyűjtemény hozadékából. A hiányzó életrajzi kronológia egyik, ideiglenes, helyettesítőjét láthatta benne, joggal.

S aki a költő életútjának eseménytörténetére kíváncsi, az ezután már nem is igen kerülheti meg ezt a könyvet. Magam mégis azt hangsúlyoznám, hogy ez az iratgyűjtemény, okosan élve vele, a gondolkodástörténet számára is fontos segédeszköz. S nem csak egyes időrendi adalékai lehetnek ilyen szempontból is érdekesek, nem csak – mondjuk – az egyetemi tanulmányok rekonstruktív elemzését könnyítik meg az itt közreadott iratok. Ott, ahol a költő érvel (s számos ilyen dokumentum is van a kötetben), maga az érvelés, az a mód, ahogy megfontolásait előadja, csoportosítja, ahogy bizonyos összefüggéseket kiemel vagy éppen elhallgat, is beszédes. Jellemezhetővé tesz egy gondolkodásmódot, egy észjárást, egy beállítódást. Úgy vélem, több olyan dokumentum is van a kötetben, amelyikről külön-külön is tanulmányt lehetne (s kellene) írni. Az persze más kérdés, hogy – mint minden más esetben – e könyv sem zárható be saját keretei közé. Ha József Attiláról szólunk, indulhat elemzésünk e kötet anyagából, valamelyik részletéből, de az, amit az értelmezőnek figyelembe kell vennie, az egész élet és életmű. Az egybenlátás követelménye ugyan nem könnyen teljesíthető, de tudásunk fragmentálódása nélkül föl nem adható.

A könyv igazi jelentőségét én abban látom, hogy ebben az iratgyűjteményben olyan kutatást és értelmezést könnyítő segédeszközt kaptunk, amely jelentős segítség ahhoz, hogy egyben lássuk azt, ami természete szerint is összetartozik. Amikor a „kemény” adatok mediális szóródása általános kutatói tapasztalat, s még „komoly” kutatók is csak a publikált információk kisebb-nagyobb hányadát tartják számon, minden olyan könyv, amely összehozza, egyberendezi azt, amit egyben kellene látnunk, jelentős előrelépésnek tekinthető.

Varga Katalin iratgyűjteménye ilyen munka. S ehhez csak ráadás, hogy alapfunkciója teljesítésén túl eleget tesz a költő (hasonmásban a hátsó borítóra is kitett) kívánságának:

„Intsd meg mind, kiket szeretek,
 hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
 Vizsgáld meg az én ügyemet,
 mielőtt magam feláldoznám.”

Lengyel András

A NEMISÉG PERFORMATIVITÁSA

Judith Butler: Jelentős testek

Fordította Barát Erzsébet és Sándor Bea

Új Mandátum, 2005. 263 oldal, 3000 Ft

1

A Nyugaton több évtizedes múltra visszatekintő feminizmus hazánkban csak a kilencvenes évek elején vált a tudományos diskurzus részévé, ma azonban egyre jelentősebb szerepet játszik mind a humán, mind pedig a társadalomtudományokban. A témában megjelenő tanulmányok, a folyóiratok tematikus összeállításai vagy a Corvinus Egyetemen működő, a társadalmi nemek vizsgálatával foglalkozó kutatóközpont létrehozása a feminizmus tudományos intézményesülésének fontos állomásai.¹ Az Új Mandátum Könyvkiadó NEMISÉG ÉS TÁRSADALOM sorozata² szintén azt jelzi, hogy a feminista vagy *gender* nézőpontok nemcsak az irodalomtudomány, de a különféle kultúraturományok számára is lényegesek.³ A sorozat-

¹ Talán 1994 tekinthető az áttörés évének, hiszen a *Café Babel* és a *Helikon* ekkor jelentkezett tematikus számával, s ugyanebben az évben jelent meg a Hadas Miklós által szerkesztett FÉRFIURALOM című kötet is. Lásd *Café Babel*: FÉRFI – NŐ. 1994/1–2.; *Helikon*: Kádár Judit (szerk.): FEMINISTA IRODALOMKRITIKA. 1994/4.; Hadas Miklós (szerk.): FÉRFIURALOM. Replika kör, 1994.

² A sorozatban megjelent kötetek: Laqueur, T.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. Ford. Szabó Valéria, Tóth László, Barát Erzsébet és Sándor Bea. Új Mandátum, 2002; Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Ford. Sándor Bea. Új Mandátum, 2003.

³ A feminizmus egyrészt azoknak a társadalmi mozgalmaknak az összességét jelenti, amelyek a XIX. század végétől fogalmazták meg a nők emancipációs követeléseit. Másrészt a politikai aktivisták által megvalósított „gyakorlati” feminizmus elméleti hátterét is így szokás nevezni. A feminizmus tehát tudományos diszciplína is, amelyhez újabb tudományterületek – például *women's studies*, *gender studies*, sőt *masculine studies* – kapcsolódnak. A feminizmus és a társadalomkutatás kapcsolatáról lásd Martha Lamp-land: FEMINIZMUS ÉS TÁRSADALOMKUTATÁS. In: Hadas Miklós (szerk.): FÉRFIURALOM. Replika kör, 1994. 55–62.

ban eddig három kitűnő kötet jelent meg, a legutóbbi, Judith Butler JELENTŐS TESTEK⁴ című könyve a legnehezebb olvasmány: témája rendkívül bonyolult, s jelentős tudományfilozófiai jártasságra van szükség ahhoz, hogy valaki Butler vitapartnerre lehessen.

2

A társadalomtudományok a nemiség kérdésén belül két rendszer – a biológiai nem, azaz a *sex*, valamint a társadalmi nem, azaz a *gender* – egymáshoz való viszonyát, a biológiai nemhez kapcsolódó kulturális jelentések konstrukcióját vizsgálják. A biológiai nem meghatározása az elsődleges, és a másodlagos nemi jellegek, tehát alapvetően a test jellemzői alapján történik, a társadalmi nemet, a társadalmi szerepeket pedig hagyományosan ez a biológiai nem határozza meg. A feministák a XIX. század végétől tulajdonképpen a biológiai nemből levezetett társadalmi szereppel és e szerepek által felkínált lehetőségekkel voltak elégedetlenek. A biológiai nem tényének kétségbevonása pusztán örültségnek tűnt, bár valószínűbb, hogy fel sem merült.⁵

A biológiai nem létezését Butler és Laqueur sem tagadja, ugyanakkor nem fogadják el a biológiai nemet mint valamilyen diskurzuson kívüli, a társadalmi környezettől független létezőt. „*A biológiai nem – mind az egy nemre, mind a két nemre épülő fölfogásban – situációfüggő: csakis a társadalmi nem és a hatalom fölött folyó harc kontextusában értelmezhető.*”⁶ Laqueur szerint a biológiai nemre vetett pillantásunk egyáltalán nem ártatlan: a biológiai nem természettudományos reprezentációi bizonyítják, hogy az emberi test anatómiai ábrázolását is meghatározta az ókori görög fölfogásra visszavezethető elképzelés, miszerint egy nem létezik: a férfi. A női nem ezen belül helyezke-

dik el, egy képzeletbeli vertikális tengely alsóbb(rendű) régiójában. Laqueur ezzel magyarázza, hogy a női genitáliákat úgy ábrázolták, mint a férfigenitáliák testen belül elhelyezkedő változatait.⁷ Ezt az egynemű modellt váltotta fel a XVIII. században a nemiség kétnemű modellje, amely már egy horizontális tengely mentén, egymást kizáró és egymással ugyancsak hierarchikus viszonyban álló ellentétként képzelte el a női és a férfinet. A két nem közötti különbség felfedezését és ábrázolását azonban nem tekinthetjük véletlennek: a felvilágosodás új modellje már eleve a társadalmi nem megszerveződésének erőkonstellációját tükrözte.⁸

Laqueur elmélete tehát alátámasztja Butler elképzelését: ha a biológiai nemet megfosztjuk „magától értetődő, objektíven létező, eleve adott” státusától, akkor nem lephet meg bennünket, hogy a kibillentett biológiai nem egyúttal magával rántja a társadalmi nemek rá épülő rendszerét is, s e mozgás révén jóval bonyolultabbá válik a nemi szerepek mátrixa. Így jutunk el a homoszexuálisoktól a melegeken/leszbikusokon, a *butch*okon/*femme*ken, a *drage*ken, a transzneműeken, a transzvesztitákon és a transzsexuálisokon át egészen a *queere*kig.⁹ A változatok megsokszorozódásánál azonban jóval többről van szó: Butler szerint meg kell vizsgálni azokat a kirekesztő eljárásokat, amelyek révén ezek a pozíciók létrejönnek, hiszen a rendszer működését kell megváltoztatni (114.).

3

„*A biológiai nemiség gyökere nem a biológiában gyökerezik, hanem abban az emberi szükségletben, hogy beszéljünk róla*” – írja a nemiség képi, nyelvi és irodalmi reprezentációit elemző Laqueur.¹⁰

⁷ I. m. 100.

⁸ I. m. 30.

⁹ A *butch* férfias megjelenésű, elsősorban lesbikus nő vagy meleg férfi; a *femme* nőies megjelenésű, lesbikus nő vagy meleg férfi; a *drag* olyan többnyire lesbikus nő vagy meleg férfi, aki szereti viselni a másik nem ruházatát; a *queer* olyan nemi identitás, amelynek lényege a folytonos változás, a meghatározhatatlanság. Lásd Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Új Mandátum, 2003. 8–11.

¹⁰ Laqueur, T.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. Új Mandátum, 2002. 130.

⁴ Butler, J.: JELENTŐS TESTEK. Ford. Barát Erzsébet és Sándor Bea. Új Mandátum, 2005.

⁵ Ugyanakkor a századforduló irodalmában történetek kísérletek a biológiai nemek közötti határok újragondolására. Oscar Wilde, Bram Stoker és H. G. Wells regényei kapcsán lásd Showalter, E.: DEKADENCIA, HOMOSZEXUALITÁS ÉS FEMINIZMUS. Ford. Nagy László. *Café Babel*, 1994/1–2. 143–153.

⁶ Laqueur, T.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. Új Mandátum, 2002. 31.

A nyelv Butlernél is központi jelentőségű: „*a nyelv produktív, konstituáló, hogy ne mondjuk performatív annyiban, amennyiben ez a jelölő aktus kijelöli és behatárolja a testet, amiről azt állítja, hogy mindenféle jelölést megelőzően talált rá*” (42.).

A feminizmus minden ágának közös célja, hogy a maskulin jellegű világrendet, mely mindent a férfi perspektívájából jelöl, kibillentse azáltal, hogy rámutat: ez a jelölési mód nem magától értetődő. Ez a pluralitás kulcsfontosságú a feminista elméletek számára, hiszen a feminizmus éppen a világ maskulin egyszólamúságát kritizálja. Ezt a pluralizmust jeleníti meg a feminista szövegek jelölési módjainak többszólamúsága, lezáratlansága, amely a szavak szintjén is megragadható, s sokszor már-már öncélú nyelvjáteként hat. A feminizmus elképzelhetetlen a posztmodern elméletek – posztstrukturalizmus, dekonstruktivizmus, lacani pszichoanalízis – nélkül, hiszen ezek alkalmazása teszi lehetővé a feministák legfontosabb célját: a fallocentrikus diskurzus elemzését egy társadalomkritikai elmélet kialakítása során.¹¹

A névadás aktusa a feminizmus számára központi jelentőséggel bír: a pszichoanalízis szerint ugyanis ezen keresztül lép be az egyén az apa Törvénye által uralt társadalmi rendszerbe, amelyhez a feminizmus mindig is kritikusan viszonyult, s amelynek leleplezésére Butler törekszik. A névvel való felruházódás mégsem determináló hatását, „*a jelölt dolgot csak úgy lehet biztosítani, ha megkülönböztetjük megfelelő használatát a nem megfelelőétől [...], s ennek a megkülönböztető határnak az instabilitása a megfelelő és a katakrézis-szerű között megkérdőjelezi a tulajdonnév látszólag nyilvánvaló funkcióját*” (206.). A jelölt dolgok tehát azoktól a képzavarszerű beszédaktusoktól függenek, amelyek sehogy vagy rosszul utalnak – a Butler által sokat emlegetett drag-performanszot ilyen beszédaktusként lehet értelmezni. Butler egy Napóleonnak keresztelt tengerimalac példájára hivatkozva fejt ki, hogy a név stabilizálja a jelentést, ugyanakkor játékeret is biztosít számára (199.). A jelölés e tulajdonságából kovácsol tőkét a szerző, hogy elemezze, majd felülírja a nemiségről szóló maskulin diskurzus működésmodját.

¹¹ Drozdik Orsolya: UTÓSZÓ: VALLÓMÁS. In: Drozdik Orsolya (szerk.): SÉTÁLÓ AGYAK. Kijarat, 1998. 256.

Születésünk pillanatában belekerülünk egy diskurzusba, melynek törvényeit a pszichoanalízis szerint életünk első néhány hónapjában elfogadjuk; ahogy Allen Young fogalmaz: megkezdődik a nemiszerep-programozás. A pszichoanalízis a posztstrukturalizmus, a dekonstrukció vagy a cultural studies mellett éppen azért bír hihetetlen jelentőséggel a feminizmus számára, mert a lélekanalízist ennek a „programozásnak” a folyamata érdekli. A feministák ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a pszichoanalízis – amely a nőt másodrendű, péniszirigységben szenvedő lényekként jeleníti meg – a férfiuralom, a férfinezőpont által uralt beszédmód tökéletes példája is egyben.

Lucre Irigaray francia feminista szerint a maskulinitás által uralt diskurzus legfőbb jellemzője, hogy az általa folyamatosan megerősített rendszer női/férfi bináris oppozíciója nemcsak a heteroszexualitás sémájába nem illeszthető szexualitást zárja ki magából, de valójában magát a nőiséget is kirekeszti (47.). Butler már-már eldönthetetlen kérdészet, amikor azt mondja, hogy ami kirekesztődik, az ugyanakkor meg is teremtődik a kirekesztés folyamatában. Tehát a kirekesztett egyrészt külsőlegesnek tekinthető, másrészt azonban a rendszerhez képest mégis belső, és „*a rendszeren belül mint inkohérenca, felforgatás, a rendszer-szerűséget fenyegető elem jelenik meg*” (50.). Irigaray és Butler ugyanaz érdekli: hogyan juthat újra szerephez a kirekesztett, s azáltal, hogy „újra a pályára engedik”, miként írhatja át a fallikus diskurzust.

Irigaray technikáját elemezve Butler a következőket írja: „*Irigaray arra tesz kísérletet, hogy megmutassa és visszavezesse a rendszerbe az egyszer már kirekesztettet. Ebben az értelemben megisméli és átírja a fallikus ökonómiát. Ez nem szolgálékű idézés vagy... ismétlés, hanem olyan engedelmesség, amely az eredeti szöveg terminológiáinak keretein belül megy végbe, mely megkérdőjelezi az eredet hatalmát.*” (55.) Persze a stratégia nagyon bonyolult: „*Ha a nyelvben, amelyen egyszerűen csak szubjektumként szólal meg a nő, s a fallocentrikus diskurzust használja, azaz férfiasá vál, akkor a szexuális különbségeket ismét csak újraképezi, és így magát a nőt zárja ki. Sokkal összetettebb stratégiát kell találni. A nő a diskurzusban csak úgy vehet va-*

lóban részt, ha ő maga szólal meg” – írja Drozdik Orsolya, aki bár nem hivatkozik Butlerre, szavainak hátterében lehetetlen nem felfedezni a feminizmus manapság egyik legtöbbet hivatkozott elméletét a társadalmi nem performativitásáról.¹²

Butler a terminust John L. Austin beszédaktus-elméletéből kölcsönzi: a beszédaktus-elmélet lényege az, hogy vannak olyan kijelentések, amelyek nem tényeket állapítanak meg, amelyek nem lehetnek igazak vagy hamisak; ezek a kijelentésekkel valamilyen cselekvést hajtunk végre. Az ilyen megnyilatkozásokat Austin performatívumoknak nevezi.¹³ A performatív megnyilatkozások létrehozzák azt, amit megneveznek, de csak egy diskurzuson, egy hagyományon belül képesek erre. Hogy a legtöbbet idézett példánál maradjunk, a házasságkötő teremben kimondott „igen, akarom” előtt „igen”-ek milliói vannak. Az „igen” azáltal nyeri el erejét, hogy ebben a szituációban a múltban elhangzott „igenek”-hez igazodva mindig „igen”-t mondunk – mindig ezt az „igen”-t ismételjük, imitáljuk. A nemiség ilyen értelemben performatív: a diskurzus hagyományába illeszkedve citálja¹⁴ a nemiséget újra és újra, s mint jelölő, létre is hozza azt, amit jelöl. Butlert az érdekli, hogyan lehet ezt a rendet úgy idézni, hogy az idézés visszahasson a rendszer szerkezetére és működésére, s ezáltal leplezze le a heteroszexuális mátrixot.

Az elmélet lényege már a GENDER TROUBLE-ban¹⁵ előkerül, a JELENTŐS TESTEK-ben Butler csak tovább finomítja az elképzelést és annak bemutatását. A teória magát azonban csak akkor érzjük el, ha lehántjuk a szójátékok és filozófiai példák egymásra rakódott rétegeit. Ezzel, a feministák számára bizonyára esszencialista jellegű egyszerűsítéssel ugyan nagy mennyiségű intellektuális tartalmat áldozunk fel, de talán érdemes vállalni a kockázatot. Úgy tűnik ugyanis, mintha a legutolsó réteg alatt

egy lélektani közhely bújna meg: az ember az identitását úgy építi fel és erősíti meg folyamatosan, hogy a bevett nemi szerepeket ismétli. Butler ennyiben tehát nem mond újat, az újdonság e koncepció továbbgondolásában rejlik. Hiszen mi történik, ha elégedetlenek vagyunk a felkínált nemi szerepekkel? Újakat hozhatunk létre – vágnák rá a homofil mozgalomhoz tartozók, akik már homoszexuális identitással rendelkeztek. A meleg felszabadítási mozgalom képviselői is hasonlóképp válaszolnának, legfeljebb kissé öntudatosabb hangnemben; az újabb identitást, szerepet felkínáló lesbikus feminizmus hívei pedig végképp helyeselnének. Butler azonban ezzel a válaszal egyáltalán nem elégedett: hiába sokszorozódtak meg ugyanis a szerepek, hiába gyarapodott az identitásválaszték, a rendszer egésze és működési mechanizmusa érintetlen maradt. A *queer*elmélet ebből a helyzetből kínál kiutat.

5

A poszt- vagy késő modernitásban a társadalom a nemzeti történelem, a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás kategóriával már nem írható le kielégítően. Azok a társadalmi-gazdasági változások, amelyekről a késő modernitás, a radikális modernitás vagy a posztmodernitás teoretikusai – például Stuart Hall, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Jean-François Lyotard – beszélnek, az identitás felfogását is módosították. A felvilágosodás statikus identitáskonceptiója szerint az egyén szilárdan rögzített, változatlan identitással rendelkező individuum. A szociológiai szubjektum interaktív koncepcióját az egyre összetettebbé váló modern világ hívta életre. Az elképzelés lényege, hogy a szubjektum belső magja a „másokkal” való viszony során formálódik, s nem egyetlen, hanem több, néha ellentmondásos identitásból áll össze. A posztmodern identitáskonceptió lényege, hogy a szubjektum nem rendelkezik rögzült, lényegi vagy folytonos identitással, hanem különböző alkalmakkor különböző identitásokat ölthet magára. Az egyseges identitást pedig az „én narratívájával”, azaz a folyamatként érzékelt és elbeszélte egyéni élettörténettel pótolja. A ma leginkább teret hódító konstruktivista felfogás szerint az identitás tehát nem természetből adott, hanem

¹² I. m. 247.

¹³ Austin, J. L.: TETTEN ÉRT SZAVAK. In: Pléh Csaba, Síklaki István, Terestyéni Tamás (szerk.): NYELV, KOMMUNIKÁCIÓ, CSELEKVÉS. Osiris, 1997. 31.

¹⁴ A citálás Butler elméletének jellegzetes terminusa. A kifejezés fontos jelentéseleme az a kissé erősza- kos jelentésárnyalat, amelyet a szó implikál.

¹⁵ Butler, J.: GENDER TROUBLE: FEMINISM AND THE SUBVERSION OF IDENTITY. Routledge, 1990.

jól behatárolható időszakra jellemző társadalmi konstrukció.¹⁶

A nemiség szempontjából az identitás kulcsfontosságú, hiszen egyrészt a nemiség heteroszexuális modelljének alapja a testi tényezőkön túl a kétféle nemi identitás, másrészt pedig a heteroszexuális minta egyeduralmát megtörő csoportok számára a közösségi identitás rendkívüli jelentőséggel bír. A nemiségről szóló diskurzusok Jagose-féle történeti áttekintése is azt támasztja alá, hogy a diskurzusok változásában döntő szerepe volt az identitásról alkotott elképzelések változásának is.¹⁷

Az identitás nemiséggel kapcsolatos koncepciói párhuzamosan alakultak a társadalomban, illetve a társadalomelméletekben bekövetkező változásokkal, így nem meglepő, hogy a *queer*elmélet az identitás posztmodern elméleteivel is összhangban van. „A [queer] szó olyan sajátos kulturális és elméleti hatások kontextusában született, amelyek egyre inkább meghatározták a leszbikus és meleg identitásról szóló vitákat az egyetemek világában és azon kívül is. Talán annak hatása volt a legjelentősebb, ahogyan a posztstrukturalizmus problematizálta a meleg felszabadítási mozgalom és a leszbikus feminizmus értelmezését az identitásról és a hatalom működéséről.”¹⁸ A *queer* lényege ugyanis az identitás destabilizálása, annak hangsúlyozása, hogy az identitás átmeneti és kontextusfüggő. A *queer* tehát nemcsak a heteroszexualitás által felkínált azonosulási módokat, de a homoszexualitás kötött formáit is elutasítja, és radikálisan új, pluralizáción alapuló identifikációs lehetőséget, illetve politikai szerveződésmódot jelent.

A *queer*elméletre nagy hatást gyakorló Judith Butler szerint nem szabad ragaszkodni a koherens identitáshoz, mivel a szubjektum csak azon az áron teremtheti meg koherenciáját, hogy feladja az alkotóelemeitől szolgáló identifikációs átjárásokat, és kizárja azokat a „vitat-

kozó kapcsolódásokat”, amelyek önnön működésének terepét demokratizálhatnák (117.). Butler ezen az alapon nemcsak a koherens heteroszexualitást, de a koherens meleg, leszbikus és egyéb identitásokat is elutasítja. Ezek az identitások ugyanis csak egy (vagy több) másik elutasítása árán érhetők el. A homoszexuális és a leszbikus azt jelenti, hogy a heteroszexualitáshoz képest határozom meg magam, s így továbbra is e mátrix foglya vagyok; de a *butch* is azt jelenti, hogy nem vagyok *femme*, s ezért a nőiesség elutasításával továbbra is a heteroszexuális rendszer sztereotípiái szerint találok meg önazonosságomat. A *queer*elmélet ezzel szemben a különbségek ökonómiáját próbálja megteremteni, és bírálja a nemiség ama rendszereit, amelyek a nemi identitást egységesként akarják feltüntetni. E támadás célja pedig az, hogy kiderüljön, ezeknek az identitásoknak a természetessége csak látszólagos. A JELENTŐS TESTEK borítóján alig azonosítható, kontúrok nélküli árnyékképet látunk, s nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy férfiról vagy nőről van-e szó. Mindez illik Butler állandóan mozgásban lévő, identitásról és *queer*ről alkotott felfogásához, hiszen ha felülírjuk a heteroszexuális mátrix kétnemű modelljét, a „nő” és a „férfi” megkülönböztetés is értelmét veszti.

6

A nemi szerepek megalkotásának performatív aspektusa azt jelenti, hogy a nemi szerepek szigorú szabályokat követő citálásával hozzuk létre a meghatározott nemi szerepnek megfelelő identitást. A konstruktivizmus tehát nem valamiféle szabadságot jelent, amellyel élve a szubjektum tetszése szerint alakíthatja nemi identitását, hiszen a konstrukció performatív aspektusa eleve nem más, mint a normák kényszerű ismétlése. Butler hangsúlyozza, hogy a performativitás nem szabad játék, nem holmi teátrális önmutogatás, nem is egyszerű előadás – bár sokan tévesen a művészeti performance-szal azonosították –, hanem olyan ritualizált produkció, amely a kényszer alatt és által, a tiltás és a tabu erejének köszönhetően jön létre és ismétlődik, amelyben a produkció milyenségét a kiközösítés réme irányítja (99.).

A rítusok és a társadalmi jelentések kapcsolatát a társadalomtudományokban Durkheim

¹⁶ Feischmidt Margit: ELŐSZÓ. In: Feischmidt Margit (szerk.): MULTIKULTURALIZMUS. Osiris–Láthatatlan Kollegium, 1997; Hall, S.: THE QUESTION OF CULTURAL IDENTITY. In: Stuart Hall, David Held, Tony McGrew (eds.): MODERNITY AND ITS FUTURES. Polity Press in association with Blackwell Publishers and the Open University, 1993. 275–277.

¹⁷ Lásd Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Új Mandátum, 2003. 31., 45., 55., 65., 67.

¹⁸ I. m. 78.

és Van Gennep nyomán Victor Turner munkássága helyezte előtérbe.¹⁹ Paul Connerton a megemlékezési szertartások kapcsán ugyancsak írt egy klasszikusnak számító munkát a rítusok performatív jellegéről. A rítusok Connerton szerint olyan szimbolikus természetű, szabályok által irányított tevékenységek, amelyek ereje abban rejlik, hogy rendkívül kötött formában ismételnék valamilyen, a múlthoz köthető eseményt, jelenséget. A rítus állandósága a liturgikus nyelvnek köszönhető; ez a liturgikus nyelv ugyanis Connerton szerint a cselekvés egy bizonyos formája, amely megvalósít valamit a gyakorlatban; a rítus tehát performatív és formalizált nyelv.²⁰ Connerton a rítusokat változatlanoknak, stabilnak tekinti, s bár maga is utal arra, hogy mégsem örök időktől fogva állandók, nem foglalkozik azzal, hogy milyen feltételek mellett módosulhatnak. Butler viszont éppen arra kíváncsi, hogyan lehet kibillenteni egyensúlyából a nemiség performativitásának ismétlődő rituáléját, melynek célja, hogy a nemiség rendszerét természetesnek és megváltoztathatatlanak tüntesse fel.

Bahtyinnak a paródia felforgató jellegéről vallott nézeteivel²¹ összhangban Butler is a paródiában látja ennek lehetőségét, mivel úgy gondolja, hogy ahol elvárt a szubjektum uniformizálódása, ott a konformitás parodisztikus elfoglalása révén megjelenhet a törvény elutasítása, illetve reartikulációja, mely annak hatalmával szemben alkalmazza a törvényt, aki kinyilvánította azt (122.). A görög *parodeia* azt jelentette: „a dal eltorzított előadása”. Az irodalomban szatirikus kritikaként vagy a nevetségessé tétel egyik formájaként jelenik meg, amely úgy utánozza egy író vagy irányzat stílusát, hogy szembetűnjenek az író gyengeségei vagy az iskola kliséi. A paródia leleplezi a kipécézett szerző tartalmi és formai modorosságait, de ezt csak akkor tudja megvalósítani, ha rendkívül alaposan ismeri saját tárgyát. A paródia azzal, hogy túlzó módon hangsúlyoz-

za a tárgyául választott poétikai vagy éppen társadalmi rendszer jellemzőit, valójában rámutat e rendszer megalkotottságára. Ezzel a gesztussal persze ki is billenti a magát statikusnak és magától értetődőnek beállító rendszert, de nem rombolja szét a rendszer egészét. Butler is figyelmeztet arra, hogy a *drag*-performansz a nem normák felforgatásának egyik módja lehet, de a kategóriák visszájára fordított ismétléseként a nem normák idealizálását, a behódolást, a sértés megismétlését is kockáztatja (123., 125., 132.).

A *drag*-performanszok ereje mégis abban van, hogy rámutatnak: a heteroszexuális normák és kategóriák lényege is imitáció; az uralkodó heteroszexualitás maga is önmaga idealizációjának ismétlésére tett szüntelen erőfeszítés. „A *drag* tehát szubverzív annyiban, amennyiben megvilágítja a hegemon nemiséget előállító ismétlődés struktúráját, s vitatja a heteroszexualitás természetességre és eredetiségre formált igényét.” (125.) Amikor a férfiak nőként jelennek meg, öltözködésben, viselkedésben, hanghordozásban végletekig eltúlozva a nőiség jegyeit, akkor valójában a nem destabilizációját hajtják végre, leleplezik annak állítólagos természetességét, és megkérdőjelezzik a heteroszexuális normákra vonatkozó állításokat. A *drag* ezenkívül akkor is hatékony felforgató diskurzusként működik – mondja Butler a *PARIS IS BURNING* című film kapcsán –, amikor a rokonság újfaja, nővérségen²² alapuló formációját hozza létre, s újfajta közösséget alkot meg.

7

A *queer* elmélet természetesen nem mindenhol arat osztatlan sikert, ami három okra vezethető vissza: egyrészt a kifejezés történetére, másrészt a nemiséggel kapcsolatos álláspontok politikai aspektusaira, harmadrészt pedig arra a csapdára, amely minden ilyesféle definíció sajátja. A *queer* kifejezés nemcsak a BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLET-be című kötet fordítójának okozott gondot: a nemiségről szóló diskurzusok is ellentmondásosan viszonyulnak hozzá. Sán-

¹⁹ Lásd Turner, V.: A RITUÁLIS FOLYAMAT. Ford. Orosz István. Osiris, 2002.

²⁰ Connerton, P.: MEGEMLEKEZÉSI SZERTARTÁSOK. In: Zentai Violetta (szerk.): POLITIKAI ANTROPOLÓGIA. Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 64–83.

²¹ Lásd Bahtyin, M.: FRANÇOIS RABELAIS MŰVÉSZETE. A KÖZÉPKOR ÉS A RENESZÁNSZ NÉPI KULTÚRÁJA. Ford. Könczöl Csaba. Európa, 1982.

²² A nővérség (sisterhood) a feminista közösségekben egyrészt megszólítás (sister), másrészt az összetartozás kifejezője.

dor Bea már a Jagose-féle kötet előszavában tisztázza, hogy a szó eredeti jelentéseinek sérülő felhangjai vannak: a normálistól eltérő, furcsa, gyanús, kétséges, homoszexuális és így tovább. A *queer* ellenzői szerint a kifejezés nem választható le arról a homofób kontextusról, amelyben létrejött, míg az ellentábor amellett érvel, hogy éppen e történetiség miatt lehet e terminust a büszkeség kifejezéseként használni.²³

A meleg és leszbikus csoportok mindig is határozott politikai pozíciót foglaltak el. A homofil szervezetek tették meg az első lépéseket annak érdekében, hogy a társadalom elfogadja a homoszexuálisokat, hogy a homoszexualitás ne lehessen büntethető.²⁴ A meleg felszabadítási mozgalom radikálisabb politikai célkitűzéssel párosult: a mozgalom megalakulásával létrejött a leszbikus- és melegidentitás mint politikai erő. Ezek a csoportok az újbaloldali mozgalmakat követve a heteroszexuálisok uralta társadalom struktúráit és értékeit kezdték kritizálni, és az elnyomás minden fajtáját támadták.²⁵ A leszbikus feminizmus politikai szándékai szintén világosak: a férfidominancia megszüntetése a cél, nemcsak a heteroszexuális, de a homoszexuális világban is. Az 1990-es években azonban – írja Jagose –, a leszbikus- és melegelméletek elkezdtek meg-

kérdőjelezni az identitáskategóriák egységességét és politikai hatékonyságát.²⁶ A *queer*elmélet annyiban „apolitikus”, amennyiben legfontosabb stratégiájának a természetesnek tekintett kategóriák megkérdőjelezését tartja. Az egységes identitást feltételező homofil szervezetek, valamint az esszencialista felfogást valló felszabadítási mozgalom hívei éppen e miatt az állítólagos „apolitikus belenyugvás miatt” támadják a *queert*, hiszen veszélyben látják a mozgalmak korábbi eredményeit.²⁷

Azt, hogy milyen problémákat vet fel a *queer* radikálisan újító, „furcsa” terminusa, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e kifejezés „szülőanyja”, Teresa de Lauretis sem teljesen elégedett a fogalommal, mondván, hogy az „*nagyon gyorsan a kiadói ipar fogalmilag üres teremtményévé vált*”.²⁸ A *queer* azt tudatosítja, hogy a meleg- és leszbikusidentitások azáltal, hogy a közösségre és a közös identitásra alapozzák retorikájukat, elkerülhetetlenül kizárnak és megtagadnak másokat, miközben az egyetemesség hamis illúziójába ringatják magukat.²⁹ Nem világos azonban, hogy miként lehet folyamatosan mozgásban tartani egy terminust, amelyet a használhatóság érdekében óhatatlanul is folyamatosan próbálnak meghatározni.

Gyuricza Eszter

²³ Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Ford. Sándor Bea. Új Mandátum, 2003. 101.

²⁴ I. m. 31.

²⁵ I. m. 39., 42.

²⁶ I. m. 90–91.

²⁷ I. m. 100.

²⁸ I. m. 122.

²⁹ I. m. 123.

JÁNOSY ISTVÁN

**Besztercebánya, 1919. május 18. – Gyenesdiás,
2006. augusztus 19.**

Meghalt Jánosy István költő. Hosszú betegség után, amelynek szenvedéseit éppoly türelemmel viselte, mint azokat a szenvedéseket, amelyek hosszú pályáját kísérték. Betegsége miatt már évek óta csak kivételes alkalmakkor mozdult ki otthonából; igaz, sosem volt társasági ember, legbelső köreibbe visszahúzódva élt. A szellem embere volt, életét a művészeteknek és tudományoknak szentelte; nem tudni azonban, szelleme meddig tudott menekülni a csonttá soványodott test pusztulása előtt. Utolsó heteiben nagy költőelődeinek sorában osztozott, már beszélni sem tudott. Szemével jelezte, hogy felismeri, ki szól hozzá, hogy érti, amit mondanak neki. Saját kezével épített házában, a Balaton közeli Gyenesdiáson érte a halál. Orvos hűga még megittatta, aztán sóhajtott egyet, és elhagyta az élet. A távozás pillanatáig elkísérték szerettei, végső búcsút vehetett tőlük. Méltó volt ez a régimódi halál, ez a bensőséges ünneppé emelt megemmisülés a KUKORICAISTENNŐ költőjéhez. Olyan volt, mint az élete.

Jánosy István furcsa bagoly volt. Az irodalmi világ nem is tudott mit kezdeni vele. Alkotó éveit, hét évtizedet – első vállalható verseit tizenhét éves korában írta – ritka pillanatoktól eltekintve a pálya szélén töltötte. Az anyagi érvényesüléshez, sikeres önérvényesítéshez nem értett, csak a szellemi önépítéshez. Egyszerre volt higgadt bölcs és szertelen kamasz. Szenvedélyesen érdekelte minden, természet-tudományok, matematika, művészetek, zene, filozófia, teológia, történelem és költészet; ám valójában egyetlen dolgot keresett, egyetlen dolog foglalkoztatta: a lélek. Az emberi lélek és a világlélek, amelyhez az önelemzésen keresztül talált utat.

A híres fasori gimnáziumban tanult, majd a pesti egyetemen görög–latin és pszichológia szakon. Sopronban pedig elvégezte az evangélikus teológiát, felszentelt pap volt. 1944-ben káptalani szolgálatba lépett Budapesten, 1946-tól a fasori gimnáziumban tanított, és amikor azt felszámolták, egy külvárosi általános iskolába került. 1954-ben kilépett, attól kezdve fordításaiból élt. Élete külső eseménytelenségben és szüntelen belső gazdagodással telt. Folyamatosan dolgozott, puritán újpesti, később zuglói lakását költői műhely-lé alakította. És rejtett raktárrá, ahonnan váratlanul kerültek elő évtizedeken át fiókban tartott művei. Halála előtt pár nappal – még láthatta – Rákócziról közel fél évszázada írt drámája jelent meg. Utolsó köteteiben egyre-másra közölte a harmincas-negyvenes évek kiadatlan verseit, és ezek meglepően jól illeszkedtek kései költeményeihez. Szerzteágazó életműve, versei, drámái, elbeszélései és tanul-

mányai egyetlen koncentrikus körökben táguló gondolatrendszert alkotnak. Ehhez kapcsolódnak azok a műfordításai, amelyekkel – pénzkereső megbízást teljesítve vagy azon túl, szabadon kalandozva a világirodalomban – saját művét körülépítette.

Eszmélkedésének éveit, amelyek az antikvitás, a lélektan és az iszterizmus vonzásában teltek, feldúlta a háború. A hátszágban élte át, kórházban mentett és gyógyított mint fiatal lelkész. A szenvedés képei beleégtek idegeibe, és álmok, éber víziók formájában egész életében kísértették. Pályája vége felé TÁVOLODÓ ARCOK (1990) című prózakötetében megrendítő, sűrű anyagú vallomásokban dolgozta fel emlékeit.

Első versei, amelyek a *Válaszban* és az *Újholdban* jelentek meg, komoly feltűnést keltettek, első kötete, a PROMETHEUS (1948) Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky János első kötetével együtt a második világháború utáni lírai megújulás élvonalát jelentette. Olyan, azóta antológiadarabokká vált versek jelentek meg benne, mint a LEFUTÁS A HÁRMASHATÁRHEGYRŐL, a MEMLING FÜRDŐBE LÉPŐ AKTJA MONDJA VAGY A MONDD, KI VAGY?, ez a sejtelmesen lebegő költemény, amelyben a fiatal költő ujjongó testi-lelki szerelme a természetisten hatalmas látomásává tágul:

*„Orrod bártortalan hegye arcomhoz ér – tényleg levél,
papír cimpád is... Márvány puha bőröd alatt a sok-sok rejtek-ér
szintén levél: suhogás, mit ujjam, szemhéjam, szám suhogása kutat,
míg egyszer meglódul a szélről a vállad, a völgyek, a fényutak,
kiesik önmagából a nap: lecsordul, s hullámként felloccsan a föld –
ó mondd, ki vagy? Felelj! Ne nézz! Lehet-e minden újra egy?
Van-e lombik, mely magábaölel és hő, mibe minden egybeég,
S egy robbanás, mikor Isten anyag lesz: valóság, nemcsak pusztá név...”*

A Baumgarten-díjat még odaítélték neki, és méltán, de mire átvehette volna, megszüntették. Később sem halmozták el kitüntetésekkel, 1973-ban József Attila-díjat, 1986-ban Déry Tibor-jutalmat kapott; 1998–1999-ben a Soros Alapítvány Alkotói Díját. Ez, akárhogy is, mellőzöttségét bizonyítja.

A fényesen induló pálya megtört. Legközelebbi pályatársai is úgy látták, költészete mintha nem úgy és nem arra haladt volna, ahogyan várható volt. Nem a rákényszerített hallgatás miatt, az másoknak, akik más pályát jártak be, szintén kijutott. Jánosy tíz évvel első kötete után jelentette meg RÁKÓCZI IEFJÚSÁGA (1958) című történelmi elbeszélő költeményét, ahogy jobb híján maga a költő meghatározta műfaját, és amit a költői szakma ennek is olvasott. Következésképp meglehetősen idegenkedéssel fogadta. Valójában azonban nem hasonlított semmire, amit a magyar költészet addig hosszú versként létrehozott, nincs köze a régiek epikus költészetéhez, de Babitshoz, Kassákhhoz, Illyéshez és Juhász Ferenchez sem. Nem elbeszélő, ha-

nem álepikus költemény, Jánosy amerikai elődeinek és kortársainak eredményeit akkor még alig ismerve hozta létre azt a töredezett szerkezetet, és komponálta meg azt a többszólamú hangot, több nézőpontot ütköztető beszédmódot, amelyben nem a történetmondáson, hanem a történelem feszültségterében vergődő ember lelki történésein van a hangsúly.

Jánosy az ötvenes évek végére társtalanná vált, magányos kísérletei csak szűk körben keltettek visszhangot. Pedig eredményei jelentősek. Jungiánus volt, Carl Jung módszerét használta, amikor képzett pszichológusként rendszeresen feljegyezte és szakszerűen analizálta álmait. Tisztában volt vállalkozásának veszélyeivel, ahogy azt az EGY IDEGÖSSZEOMLÁS FÖLJEGYZÉSEI mutatják, tudta, mit jelent úgy merülni alá a tudatmélyben gomolygó képzetek világába, hogy egyszerre megfigyelő és tárgy a megfigyeléseinek. És persze nemcsak önmagába merült, kitűnő olvasó is volt: érzékenyen kihallotta Berzsenyi klasszikus strófáiból a depresszió tüneteit, rokona volt Goya, Schumann, Dosztojevszkij, Juhász Gyula, John Berryman, Gulácsy Lajos és minden szenvedő, aki saját tudatának falába ütközik. Talán ezért fegyelmezte anyagát oly gyakran klasszikus, veretes formákba.

És azért is, mert úgy gondolta, hogy a költő, miközben a lélek felátatlan területeit hódítja meg, nem szakadhat el a művelődés évezredes hagyományaitól, és nem szakadhat el szűkebb közösségétől, amit szülőföldnek, hazának szokás nevezni, és még szűkebb otthonától, ami esetében a dunántúli táj. Ezért van verseiben annyi régészeti, antropológiai, történelmi és néprajzi utalás, és ezért kötött minden utalást a mába. Az emberiség közös emlékezetének nyomait kutatta huszadik századi traumáktól zilált látomásaiban. Ebben a szintetizáló látásmódban összeér kelet és nyugat, antikvitás, judaizmus, kereszténység és buddhizmus-hinduizmus. Jánosy lírai hősei Jézus, Gandhi és Martin Luther King, látása egyetlen perspektívába fogja a RÁMÁJANÁ-t, Milton ELVESZETT PARADICSOM-át és Allen Ginsberg KADDISH-át; és ugyanígy Beethoven kései vonósnégyeseit és Paul McCartney dalát, az ELEANOR RIGBY-t. Ez utóbbi szövegét A VALÓSÁGOS OROSZLÁN-ban, 1971-es műfordításkötetében közölte. Ebben a perspektívában egymás mellé kerülhet késő kamaszkori Mária-himnusz és beszámolója egy rémületes gyerekkori szexuális élményről. Múlt és jelen metszéspontján életszerűen, már-már érzéken elevenedik meg a DUNÁNTÚL című versben a kétezer éves lány:

*„Feltárnak romokat. Nyílik a sarkofág.
Benn egy római lány kis kamasz-arca néz
Ijedt-kandin. Ezüst peplosza úgy simul
Fény-árny tagjain: »Ez csoda!«*

*– már-már azt hiszed. Ám percek alatt a test
porrá omlik.”*

Bántotta, keserőséggel töltötte el a csend, amely körülvette. Egyik utolsó kötete, a BÁTÁNK A NAP (1998) már csak házi sokszorosításban jelent meg, boltokba nem is került. Ösztönzést hiába is próbált volna művei visszhangjából szerezni; kritika, elemzés alig segítette, hogy bemérje, hol tart, hogyan hat, amit csinál. Inspirációt hát önmagából merített, ahogy A FESTŐ BÁNATA című versében írta, „Festek – agg Rembrandt – vigyori önarcképeket.” Nem törődött korszerűséggel, korstúlussal, irodalmi irányzatokkal. Megingathatatlanul hitt a művészet eredeti, ősi gyógyító szerepében. Azt tartotta, hogy a költő, a pszichológus, a lelkész ugyanazt csinálják: a maguk eszközeivel a megváltásra váró lélek segítségére sietnek. Verset hite szerint azért írt, hogy használjon vele: Jánosytól nem állt távol a didaxis. Ez a huszadik század második felében nemigen fért bele az irodalom önmagáról alkotott képébe. Bizonyosan hozzájárul ez ahhoz, amit költészetében esztétikai egyenlenségnek érez az olvasó. Ha Jánosy verseiben van didaktikus célzat, hát van, neki erre a hajtóerőre volt szüksége, így tudott legmagasabbra szárnyalni költői képzelete. Ki így, ki úgy egyenetlen; de minden alkotót megillet, hogy legjobb teljesítményével mérjék.

Utolsó éveiben, ahogy álomverseiben egyre mélyebbre merült alá, gondolati verseiben úgy tárta egyre szélesebbre horizontját. A személyes lét lassú feladását készítette elő.

*„Ki voltam én, tőlem mind távolabb van.
A létem parttalan, eseménytelen.
Nem üldöznek, nem ölnek álmaimban.
Nem járát poklot velem érzem” –*

írta EMLÉKEIM FAKULNAK című versében. Azt a távolodó ént, ami ő volt, egy ideig még őrzi az utókor fakuló emlékezete. Aztán csak a verseket lehet idézni, és bennük a költő lelke mindig megelevenedik.

Ferencz Győző

FALUDY GYÖRGY

1910–2006

Életének kilencvenhatodik évében meghalt az utolsó magyar költő, aki még problémamentesen és teljes mértékig képes és hajlandó volt azonosulni a költőszereppel; az utolsó olyan alkotó, akit – ha nem is minden irónia nélkül – kortársai, rajongói a költőfejedelem címmel tüntethettek ki. Szürke oroszlánsörénnyel koronázott fejének látványa, rekedtes, kissé mégis éneklő hanghordozása és az így megszólaló történetek, melyek mindig mulatságosak, lebilincselők és drámaiak voltak – noha az elbeszélésekben szereplő eseményekre a kortársak, szemtanúk általában másképp emlékeztek –, illetve egészében az így felépített alak és az általa alakított szerep az elmúlt másfél évtizedben a magyar kultúra, költészet meghatározó jelenségévé lett. Képes volt elhithetni olvasóival, és azokkal is, akik legutóbb az általános iskolában olvastak verset, hogy az a bizonyos dalnok, aki kiáll az elesettekért, szívből jövő dalt zeng a szerelemről, versekben számol be élete fordulatairól, aki (miként Petőfi) a nép egyszerű gyermekei számára is érthetően verselve leckézteti a gazdagokat és hatalmasokat – egyszerűen mondva: a romantikus költő alakja – ma is itt áll előttünk, itt jár köztünk, kiapadhatatlan ihlettel ma is költi költeményeit.

A kritika, az irodalomtörténet azonban nem mutatott és ma sem mutat hajlandóságot arra, hogy ezt a kultuszt értelmezze, magáévá tegye vagy maga is ápolja. Ugyanakkor arra sem történnek kísérletek, hogy trónjáról letaszítsák. Egyszerűen nem vesznek tudomást róla. Ha értesülesem helytálló, napjainkban húsznál több eredeti és fordításkötete kapható a könyvesboltokban. Kritika azonban alig jelent/jelenik meg róluk. Pomogáts Béla monográfiáján kívül (FALUDY GYÖRGY, Glória Kiadó, 2000) elsősorban Fried István tanulmányaira és Kulcsár-Szabó Zoltánnak az összegyűjtött versek első kiadásáról szóló kritikájára emlékszem (A KÁNON KIÜRESÍTÉSE, *Élet és Irodalom*, 1997. március 7.). Maga a költő nyilatkozta a *HVG*-ben 2006. május 31-én: „Korábban, ha megjelent egy kötet, az vitát tudott generálni. Most meg? Nincs kritika. Újbóli hazatérésem óta jó, ha két ilyet kaptam.” Kettőnél azért többet, de tény, hogy a róla szóló írások elsősorban köszöntők, laudációk, méltatások, ismertetések, illetve vele, róla vagy általa íródott minden rendű és rangú újságcikkek, tudósítások, riportok, interjúk, eszme-futtatások és szösszenetek. A szakma hangadóit vállukat vonogatják, élőszóban ügyes önérvényesítőnek, de korszerűtlen, érdektelen alkotónak minősítik, sőt akad, aki média csinálta álköltőnek, dilettánsnak bélyegzi. De csak szóban. Ismétlem: a recepcióban méltatások szerepelnek, vagy olyan szövegek, melyek Faludy költészetének problémáiról tudomást sem vesznek. Vajon miért?

Amikor Faludy alig valamivel a rendszerváltás előtt újra bekapcsolódott a magyar szellemi életbe, valójában elsősorban nem költőként, hanem hazatérő száműzöttként szólalt meg. Könyveinek előbb szamizdat, majd legális kiadásaiban az elsők között beszélt például Recskről. Ezekben a történetekben és a rabtársak emlékezésében is úgy jelentek meg a versek, mint amelyek napról napra élni segítettek az elítélteknek. Ez pedig szinte lehetetlenné tette elfogulatlan elemzésüket. Ki merné kijelenteni, hogy egy költeményben, ami a kultúra, a művészet egyetlen fénysugara volt a pokol éjszakájában, helyenként igencsak döcögnek a verslábak, igénytelenek a rímek, közheylesek a gondolatok, és a képek is nagyobb szabásúak a kelletnél? Fel lehetne hozni, hogy Radnóti (aki persze más súlycsoportba tartozik, mint Faludy) nem vétett ilyesmiben. De kit mentett meg a haláltól a HETEDIK ECLOGA? Még magát a költőt sem. Faludy egykori olvasói pedig harmincöt év után a kamera előtt álltak és könnyeztek. Úgy lehetett érezni (talán helyesen), hogy ez az egész (szóismétlés:) jelenség kívül esik az irodalomtudomány, esztétika, mindenféle hermeneutika hatókörén.

Másfelől maga Faludy is öregember volt már. Undok dolog egy aggastyánt leckéztetni, kioktatni, orrba pöckölni. Különösen évtizedekkel korábbi munkái miatt, melyek a maguk módján már rég részét képezték az irodalomtörténetnek, ha nem is vehettünk róluk tudomást. Sokan tudni vélték, hogy beteg. Faludy büszke volt rá, hogy egy szélsőjobboldali képviselő (még az ántivilágban) szívrohammal fordult le a székről, miközben az ő róla szóló gúnyversét olvasta. A legkíméletlenebb kritikusok sem vágytak arra a kétes dicsőségre, hogy elmés megállapításaik nyomán most a költő jusson erre a sorsra.

Egyébként meggyőződésem, hogy a néma kritikusok, ha hallgatásukat igazolhatják is részigazságokkal, egészében véve tévednek. Azt persze nem állítom, hogy Faludy költeményei remekművek. Javarészüik meglehetősen terjengős, túlírt, megformálásában, képhasználatában nem eléggé igényes, nyelvében körülményes darab, túl sok bennük az üresjárat, a töltelékszó, és nagyon sok köztük az epigonmunka; nem annyira Villon és kortársai előképére gondolok, mint inkább Szabó Lőrincre. Enjambement-os, epikus, sőt gyakran anekdotázó darabjai gyakran idézik a KÜLÖNBÉKE vagy a HARC AZ ÜNNEPÉRT poétikáját. Még csak azt sem állítom, hogy legemlékezetesebb vállalkozásaiban eredeti volt; Villon életre keltésének gondolata például nagy példaképétől, József Attilától származott, aki a maga idejében példátlan módon illesztett kifejezetten harcos szocialista hangvételű kötetének, a DÖNTSD A TŐKÉT, NE SIRÁNKOZZ-nak az anyagába Villon-fordításokat, mintegy magára öltve a középkori poéta hatalomellenes elszántságát. Faludy vállalkozása mégis a maga egészében, a középkori lírikus jelmezének magára öltésével, jelzetlen idézeteivel és szintén jelzetlen imitációival egy olyan költői eljárást valósított meg, mely napjaink magyar költészetének meghatározó szótára.

Faludy Villonja nélkül merőben másképp alakult volna Kovács András Ferenc életműve és egészében véve az alakváltó magyar költők stílusirányzata. Az a gyakorlata, ahogyan szakadatlanul és aktuálisan reflektált élete eseményeire (nem utolsósorban gátlástalanul szétírt szonettekben), példa lehetett Tandori számára is. És, hogy a társművészetekre is vessek egy pillantást, palimpszesztszerű középkor-imitációival olyan (persze szintén nem problémamentesen megítélhető) alkotók társaságába került, mint Karl Orff vagy Szász Endre.

Elment tehát a fejedelem, aki mindamellett szívesebben mutatta magát nem létező fejedelmek udvari bolondjának vagy éppen a csavargók fejedelmének, mint olyan úrnak, aki előtt a pórnépnek fejét kell hajtania. Hiányozni fognak polgár- és hatalompukkasztó gesztusai, életöröme, szabadsága, közvetlensége. Hiányozni fog a költészet halhatatlanságába, a világ maradéktalan megverselhetőségébe vetett hite, rólunk szóló történetei, melyekben nem a valóságra, hanem magunkra ismerünk. Hiányozni fog költőként, demokrataként, nagy idők utolsó tanújaként és mindenekelőtt létét és lényét maradéktalanul vállaló emberként.

Nem hiszem, hogy hitt volna bármilyen túlvilágban. Ha valamilyen, hát abban bízott, hogy emlékezni fogunk rá; hogy még sokáig elő-elővesszük a könyveit, a költeményeit. És egy-két sorára talán könyv nélkül is emlékezünk. Ez az ő feltámadása.

Izgalmas, szörnyű, boldog, kalandos – teljes életet élt. Legyen neki könnyű a föld.

Bodor Béla